الحمد علی احسانہ کہ درین زمان فرخی اقتران کتاب ہدایت انتساب ارشادات
رئیس العارفین فخر العاشقین محب النبی حضرت مولانا محمد فخر الدین چشتی دہلوی مسمے بہ
فخر الطالبین
۱۳۱۵
از تالیف صوفی صافی مشرب سید نور الدین حسین فخری بعد تصحیح و درستی اغلاط
حسب ایمائے جناب مولوی حافظ محمد عبد الاحد صاحب بماہ صفر ۱۳۱۵ ہجری
در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع شد

مختصر فہرست کتب موجودہ کتبخانہ تجارت مطبع مجتبائی دہلی

قرآن مجید واضح جلی قلم مترجم اردو ترجمہ مجتبائی دہلوی - اس قرآن مجید میں علاوہ خوشخطی صفائی طبع تصحیح عمدگی کاغذ کے تین چیزوں کی اور جدت کی ہے جو قابل ملاحظہ ناظرین ہے (۱) متن میں اردو ترجمہ بامحاورہ شاہ عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ حاشیہ پر موضح القرآن پورے فوائد کے ساتھ چھپایا گیا ہے (۲) ترجمہ فارسی حضرت شاہ ولی اللہ رح آیۃ آیۃ کا ہندسہ وار موضح القرآن کے بعد حاشیہ پر خط دیگر لکھوایا گیا ہے -

قرآن مجید چار ترجمہ مجتبائی - دو ترجمہ فارسی شاہ ولی اللہ رح و حضرت سعدی رح دو ترجمہ اردو شاہ رفیع الدین و شاہ عبد القادر رح و فوائد و شان نزول بر حاشیہ

حمائل شریف معری مترجم مجتبائی - اس حمائل کو معری مترجم دونوں کہہ سکتے ہیں کیونکہ متن اسکا معری ہے اور حاشیہ پر ہندسہ وار آیۃ آیۃ کا بامحاورہ اردو ترجمہ شاہ عبد القادر رح کا لکھا ہے - اسکا اشتہار قطعی تھا ایک اشرفی یا دس روپیہ نقد ہے - یہ وہ حمائل ہے جسکی مثل صحت میں کوئی حمائل آجتک تمام ہندوستان میں طبع نہیں ہوئی -

حمائل شریف معری مجتبائی اس حمائل میں بھی یہی صفت ہیں جو حمائل مترجم ایک اشرفی کی قطعی انعام والی مجتبائی میں ہیں -

دلائل الخیرات مترجم مجتبائی نہایت صحیح خوشخط بروایت جل جزولی در متن و بروایت سعدی بطور نسخہ بر حاشیہ باہتمام تصحیح و بہ صورت حمائل مترجم مجتبائی اشرفی انعام والی - اسکی تصحیح میں کمال جانفشانی کی گئی ہے اور ترجمہ اسکا نہایت پاکیزہ اردو زبان میں کیا گیا ہے - اور حاشیہ پر چھپا گیا ہے

شرح الغطا المذاہب مجتبائی اس کتاب میں مسائل صوم و صلوٰۃ متعلق چاروں اماموں کے معنی لکھے ہیں جسکے دیکھنے سے فوراً معلوم ہو جاتا ہے کہ فلاں مسئلہ فلاں امام کے مذہب میں اس طرح ہے اور فلاں امام کے مذہب میں اس طرح -

رحمۃ الرحمان فی ترجمہ قصیدۃ النعمان - یہ وہ قصیدہ ہے جسکو حضرت امام اعظم رح نے رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کے شمائل و مجاہدات و معجزات میں لکھا ہے - مترجم نے یہ کمال کیا ہے کہ اول شعر لکھکر اسکا ترجمہ نظم میں کیا ہے پھر نثر میں اسکا بامحاورہ ترجمہ اسکے بعد حل لغات و استدلال حقوق واحادیث - یہ کتاب شیدایان رسول عربی کے ملاحظہ کے قابل ہے - مجتبائی

سیرۃ النعمان یعنی امام اعظم ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ کی سوانح عمری مولفہ مولانا شبلی نعمانی - مجتبائی

اخبار نحات مجتبائی یہ کتاب ائمہ نحات کی جانفشانیوں اُنکے عجیب عجیب مناظروں مختصر حالات ظرافت آمیز فقروں عرب کے چیدہ چیدہ محاوروں اور شاعروں اُن کے نامور ہونے کے کارناموں کا سچا فوٹو ہے -

تذکرہ آبحیات یعنی مشاہیر شعرائے اردو کی سوانح عمریاں اور زبان مذکور کی عہد بعہد ترقیوں اور اصلاحوں کا بیان اس میں پانچ دور کے شعرا کا بیان اس خوبی سے کیا ہے کہ جس سے اُنکا رتبہ اور تغیر تبدیل زبان اردو کا بخوبی معلوم ہوتا ہے مولفہ مولوی محمد حسین آزاد - مطبوعہ مجتبائی

محاورات ہند مع ضرب الامثال - اس کتاب میں آٹھ ہزار کے قریب

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد واحدے راست کہ مثل محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم را مخلوقے ساختہ اول از ہمہ مخلوقات
در مرتبہ وحدت حقیقت آن مظہر اتم را ملاحظہ نمودہ سر دفتر انبیاء و اولیاء گردانیدہ وچشم ابو البشر را
بتماشاے جمالش منور ساختہ وبعد گذشتن تمام مرسلان زمانہ را از ظہور کمالات ودین را بوفور معجزات
آن ذات بابرکات بمصداق الیوم اکملت لکم دینکم مکمل ساختہ تا معلوم عارفان ومشہود انایان
گردد کہ اول وآخر کائنات والبستہ بذات مجمع الحسنات آن سرور است وآیۂ کریمہ ہو الاول والآخر
والظاہر والباطن اشارت بانیست واز دست آن خورشید نورانی کہ در معنی ید قدرت است ظلام کفر را
از صفحہ دنیا حک گردانیدہ بروشنی صفائی دین متبدل فرمودہ وخواست کہ این سلسلہ تا قیام قیامت
مضبوط ومؤکد باشد چنانچہ حدیث شریف اولیاء امتی کانبیاء بنی اسرائیل شاہد این قواعد است
پس درین امت گویا ہمیشہ انبیاء موجود و تربیت خلائق مقصود پس ہر مومنے را لازم کہ بدست
یکے از مقبولان درگاہ کہ بر جادہ محمدی استقامت داشتہ باشد دست خود بدامن آن پاک دامن
زدہ دستگیری پیدا کند تا برائے شفاعت حجتے بدست باشد کہ قل فللہ الحجۃ البالغۃ صریح یقین است
واین نسبت الی زماننا ظاہر وموجود لیکن جوئندہ یابندہ گفتہ اند وانا الموجود فاطلبنی تجدنی ومی باید
کہ ہر اہل اللہ ہر کس را کہ نصیب دست دہد قول وفعل او را قال اللہ وقال الرسول صلعم انگارد و

قدم بر قدم آن مقوم شریعت و متابع طریقت گمارد که در حقیقت عین متابعت رسول الله صلی الله
علیه وسلم حاصل است و عالم بدو نوع اند یکے بے تمیز آنها خارج از بحث اند دوم با تمیز پس آنها که
حق سبحانه تعالیٰ عرفان عقلی نصیب گردانیده می باید که اول غور در روش شیخ بکنند بعده باین
دولت مفوض شوند که مولوی معنوی فرماید بیت اے بسا ابلیس آدم روے هست ٭ پس بهر دستے
نباید داد دست ٭ غرض بهر طور نیت نیک داشته و افوض امری الی الله خوانده متلاشی بشود و آنچه
از شیخ بشنود بمنزلهٔ کالوحی من السماء والبدر من الدجی خیال کرده بدل یاد کند و اگر فرصت دست دهد
بر صفحه نوشته مثل حرز جان و ورد زبان نگاه دارد که اینقدر وقت که درین امر صرف شد در طاعات و
عبادات بلکه بدایات آن نویسنده این عاصی مسمّیٰ به سید نور الدین حسین فخری المشهور
به نور الدین حسین خان یکے از نظر یافتگان جناب حضرت قطب زمانه فرد یگانه رئیس العارفین
فخر العاشقین کریم ابن الکریم انک لعلی خلق عظیم معین الملة قطب الهدایة فرید الشریعة نظام الحقیقة
نصیر الطریقة محمد فخر الدین الملقب بمحب النبی ایده الله بلطفه الخفی والجلی نظر براینکه اگر نظر
کسے از معتقدان آنجناب یا وابستگان این سلسله برین قرطاس افتد و بر هر کدام مقامے ذوقے
دست دهد دعاے خیر براے خاتمه بالخیر این هیچمیز فرماید براے خود دستآویزے جسته آنچه در فهم
آمد و یاد مانده بر صفحهٔ کاغذ ثبت نمود ؎ من نوشتم صرف کردم روزگار ٭ من نمانم این بماند یادگار
چون بعضے اوقات در عالم روزگار از حضور غیبت میشد و تمام حرکم از دو سال این شیوه اختیار نموده
لهذا مقید بروز و تاریخ و سال نیست روزی در حضور تکرار کلمهٔ خواجه بایزید رحمة الله علیه که در عالم
سکر مردم تعبیه میکند آمد ارشاد کردند که آنچه لوای ارفع من لواء محمد مقوله شیخ استماع یافته درین
هرگز سکرے معلوم نمیشود بلکه در صحو هست و در نعت حضرت صلی الله علیه وسلم واقع شد لواے ما
جناب نبوت صلی الله علیه وسلم است و لواے آن سرور حضرت روح الامین است درینصورت
لواے ما لاریب از لواے محمد ارفع است یاراینکه حاضر بودند بر تقریر خواجه که عین شریعت واقع شد
خود تصدیق کردند ؎ اے وقت تو خوش که وقت ما خوش کردی ٭ بعد ازین تکرار معنی مصراع مولانا
که در مثنوی در شان جناب ولایت کرم الله وجهه واقع شده ؎ افتخار هر نبی و هر ولی ٭

فرمودند که این دو معنی دارد یکے اینست که افتخار هر نبی باین معنی میشود که جناب ولایت را
حق سبحانه وتعالی باین مراتب متصف گردانیده که تفصیل نمی خواهد وحالانکه نبی نبود اگر هر نبی برین
امر فخر کنند که باین درجات سرور اولیا رسیدند وهنوز نبی نبودند مرتبه نبی ازین مرتبه بالاتر است پس
بیجا است لهذا افتخار هر نبی مولانا نخواندند وافتخار هر ولی خود بدیهی است توجیه نمی خواهد دوم اینست که
مسئله در بیان تقریر فقهاء است که تمام انبیاء علیهم السلام را اگر امت رسول خوانند جائز است پس وقتے که
پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم افتخار بر فضائل جناب ولایت کرده باشد فخر تمام انبیاء بموجب تقریر مسئله
بلاریب شدند بعد ازین تکرار این کلمه آمد که سبحانی ما اعظم شانی در کدام مصداق است فرمودن که درین
یای نسبت است قسمے که در محمدی وحنفی وقادری وچشتی یاے نسبت اعتبار میکنند اینجا هم همین
اعتبار باید کرد ومعنی باین قسم باید خواند که من نسبت بسبحان دارم پس چه بلند تر است شان من
برین تقریر حظ وافر نصیب حاضران شد فرقه شیعه حدیث نقل میکنند که من فصل بینی وبین آلی
بعلی فلیس منی پس جواب فرمودند که درین فصل فضیلت آل ثابت میشود براے اینکه اگر بغیر
علی صلوة خوانند صلوة در ضمن رسول بر آل آید واگر لفظ علی فاصله باشد صلوة مستقل بر آل می آید
در صورت آوردن علی یک فضیلت آل بر آمد روزی در مسجد بعد نماز عصر حضرت مولانا نشسته بودند
وبعضے اوقات چنین میشد که چون یاران همه مراقب شده می نشستند ودروازه مسجد دمی ساختند
آینده اجنبی آزرده میشد ودر آمدن موجب تشویش وقت بود لهذا خواجه لاناخود در مسجد آمده می نشستند
تا آینده اجنبی اگر بیاید بنشیند وآزرده نشود ویاران را بحال خود در حلقه میگذاشتند فقیر چون برین
حالت در مسجد آمد دولت مشاهده حاصل نمود بعد از ساعت ارشاد کردند که امروز معنی حدیثے خوب
بخاطر گذشت زر غبا تزدد حبا شیعه میگویند که در حق حضرت ابوهریره رض که این ارشاد است از راه
نفرت است اگر فی الحقیقت کم ملاقی موجب ازدیاد محبت میشد بعلی مرتضی رضی الله تعالی عنه میفرمودند
پس شیعه معنی این بطور خود عمل میکنند وعلماے سنت بطور خود که متبادر از لفظ است یعنی زیارت
بکن — در حالتے که غائب هستی در حالت حقیقت رجوع الی المحبوب که موجب زیادتی محبت است
زر غبا این معنی دارد چون طبیعت خوش بوده یاران بے تکلف حاضر بودند یکے از انجمله سید محمدی

کہ از جملہ سادات مشائخ اند وسلسلۂ درویشی از اجداد داشتند واز حضرت مولانا اجازت گرفتند
ومشغول شده بودند ویکے عزیز مسافر بود ویک طفل دیگر نشسته بود الہی بخش نام از مریدان و
شاگردان مولوی محمدی متخلص بہ بسمل کہ از مریدان سرکار اند مصرعے دربیان آنکہ مذہب صوفی
جدا است ومعنی خوب بدست آمد خواندند مصرعہ شمشاد سایہ پرور ما از کہ کمتر است ؛ درین اثنا
عبداللہ آمد فرمودند کہ عربی بخوان شروع بخواندن کرد ساکت شد واین شاہ عبداللہ درویشے است
کہ از چندے درخدمت مولانا حاضر میباشد گاہ گاہے چیزے میخوانند واین عبداللہ غیر میان
عبداللہ است کہ درخدمت حضرت از طفولیت تربیت شده اند ونسبت درست وجذب قوی
دارند وعالمی از ایشان بہره مند ہست ومزاج لطیف وطبیعت نازک است واکثرے از مردم
کہ عقیده ایشان نسق کامل درخدمت درویشان بوده است از توجہ باطنی عیانصاحب بند ونسبت
گرفتہ وذوق بخواندن ابیات بلحن خوش ہم دارند بلکہ سابق ازین درخدمت خواجہ اکثرے موجب
ذوق یاران بخواندن ایشان بود شبہا را تا بسحر میرسانیدند ویاران ذوق میکردند وایشان خود ہم
ذوق میکردند ونعرہ ہا میزدند ومحنت برائے خاطر داشت یاران میکردند الکنون بسبب کثرت مریدان
کہ طبائع مختلف دارند این شیوه سنیہ است لیکن ذوق وشوق بعنایت حضرت مولانا زیاده تر است
ونسبت متعدی دارند چرا اندک صحبت کردن اشخاص صاحب رفق از ہمیشہ صاحب وجد وسماع اند
واز اغنیا ملاقات بکمال استغنا دارند وکم اختلاط واقع شد سلمہ اللہ تعالیٰ ویکے از مقبولان درگاه
اندروزے فرمودند کہ در اخران رباعی حضرت خواجہ بزرگ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ در شان حضرت
جناب ولایت کرم اللہ وجہہ است رباعی اے بعد نبی بر سر تو تاج نبی ؛ وے داده شہان
زبیم تو باج نبی ؛ آنی تو کہ معراج تو بالاتر شد ؛ یک قامت احمدی ز معراج نبی ؛ مردم توجیہات
میکنند لیکن چنان یاد می افتد کہ بزرگے تحریر نموده است کہ مرتبہ جمع الجمع کہ مقام انبیا است
رجوع از حق بطرف خلق برائے تربیت آنہا است اگرچہ مرتبہ عمده ہمین است ومرتبہ جمع کہ مقام
ولی است رجوع عن الخلق الی الحق میشود پس توجہ ولی ہمیشہ بطرف حق است وتوجہ نبی برائے
تربیت بطرف خلق ہم لازم لہذا فرمودند کہ معراج تو بالاتر از معراج نبی است روزے فرمودند دلیل

بر ینکه تبرکات را در قبر همراه دفن میکنند از حدیث شریف ثابت شده که روز وفات فاطمه بنت اسد والده حضرت امیر المومنین مرتضی علی کرم الله وجهه در وقت دفن حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم قمیص خود را مرحمت فرمودند که در کفن بگذارند **مذکور دیگر** روزے آنجناب در مجلس تشریف فرموده بودند شخصے شعری آمده عرض کرد بسیار محظوظ شدند که معاودت فرمودند فقیر حقیر ناچیز را مخاطب فرموده شعر ارشاد کردند ؎ اثبات غیر ونفی خود از من نمیشود ؛ بت بشود فضیل و برهمن نمیشود ؛ بعد آن تقریر این را بطور صوفیه نیز ارشاد کردند سلمه الله تعالی روزے در تنهائی فرمودند که انسان را می باید که تابع شده گذران نماید و متبوع نشود و جا کش باشد و گذشت در هر امر شیوه خود مقرر دارد وایهم فرمودند که بعضے اعزه که در ظاهر یعنی در دنیا داری رشد بهم میرسانند - و در مقدمات برداشت میکنند و در گذر می نمایند و باعتقاد خود مے پندارند که با شیوه گذشت معتبر در ان تصور نیست که شخص محتاج باشد و تابع و هرج بکشد و در دل این تکدر نگذرد آنرا گذشت باید شمرد والا این گذشت در عالم متبوعی که هست از خوشی ریاست است و خوشی ریاست مانع آن تکدر است و عوض آن هر جبت لهذا در صورت تابعداری اگر تکدر بر هرج نیاید معتبر باید داشت **مذکور میر عظیم** از خلفاے حضرت **مولانا** روزے بعد فراغ نماز امام دعا بدستور معین طلب کرد و امام سید عظیم الدین مشهور بمیر عظیم که از خلفاے ارشد حضرت مولانا اند و اجازت تمام طرق از آنجناب حاصل کرده و در غازی الدین نگر بموجب ارشاد میباشند و از سادات بخاری اند و در اوان جوانی بروزگار سپاهگری مشغول بودند و در فنون این کسب مهارت تمام دارند من بعد درویشی پیشه خود اختیار کردند و چندے سیاحت کوه شمالی و کشمیر وغیره نموده برائے زیارت حضرت شیخ المشائخ حریق المحبت حضرت شیخ فرید الدین مسعود شکر گنج یار جنگلستان آمدند و در قصبه حصار با میان محمد ماه که درویش کامل الوجود و مرد آزاد و سیاح و صاحب عرفان و قادر اعمال علوی بودند ملاقات حاصل کرده بیعت نمودند و اجازت اعمال واشغال و دعای سیفی وغیره شاه صاحب بایشان دادند و میان محمد ماه چند ماه در خدمت حضرت صاحب و قبله عالم و عالمیان قدوة العارفین فخر العاشقین سر دفتر دردمندان والد حضرت مولانا شیخ المشائخ حضرت شاه نظام الدین المشهور بنظام الدین ثانی زنده بوده‌اند و فوائد بر داشته و در وقت رحلت خود

بهون علاقه بسید عظیم الدین ارشاد کرده بودند که در خدمت حضرت مولانا خواهی رفت و راه خدا خواهی
آموخت چنانچه سید مذکور باشاره شاه محمد ماه اینجا آمدند و خدا تعالی به برکت شیخ ایشان را بر تبه عالی رسانید
حضرت مولانا ارشاد کردند که شما همیشه همین یک دعا میکنید و دعا برائے طلب رزق نمی طلبید
و حالانکه اینهم مقدم بر همه چیزهاست انسان را میباید که برائے بسط رزق از حضرت عزت مسئلت مینموده
باشد و مطابق این فقیر یاد میدارد که روزے ارشاد کردند که ما اول دعا برائے رزق میکنیم و میگوئیم
که اللهم ابسط علینا فی الدنیا و زهدنا فیه حق تعالی در دنیا فراغت نصیب کند و زهد بدهد و بیشتر ازین
چند سال فرموده بودند که درویش را اینهم ضرورست که عملے یا کسبے یا وهبی پیش این برائے فراخی
رزق هم باشد و نیست برین مصروف نکند لیکن دلجمعی داشته باشد در ذکر کلاونتان روزے
فرمودند که در هندوستان فرقه کلاونتان که رشد تمام دارند هرگاه یکے ازینها در فن موسیقی کامل
میشود و یگانه عصر میگردد او همین دعوی میکند که من در وقت تشدد یک مقام را با مقام دوم مخلوط
نمی کنم پس کمال مرد همین است که در یک نغمه یا در یک طریق یا در یک روش در هر چیزے که میباید داد
او را بدهد و شئے دوم را دران مخلوط نکند مثلا شخصے درویش مزاج است و رغبت بانطرف دارد پس
لازم است که هرگاه در کار دنیوی مشغول شده موافق نسق دنیاداری آنرا سر انجام نماید یا صوفی است
هرگاه مشغول شد ببیان فقه پس مسئله حقائق را دران دخل ندهد و اگر در فن حقائق گفتگو کند بعلوم
دیگر مثل مذهب حکما یا متکلمین یا فقها رجوع نکند در ذکر میر افضل صاحب حضرت صاحب قبله
شبے یاران بے تکلف در صحن خانقاه بر فرش بوریا نشسته بودند چنانچه سید محمد افضل مشهور بحکیم
میر افضل که از یاران مجاز اند و در عبادت و نوافل مشغول و بطرف اعمال رغبت تمام دارند و حضرت
مولانا هم چند عمل سندی بایشان عنایت نمودند و سید موصوف بے دغدغه هر جا مے آزمایند و بعون
خواجگان تیر بهدف میشود و بظاهر صیغه طبابت در پیش دارند و معالج سلاطین وقت اند نیز
حاضر بودند مذکور جناب حضرت صاحب و قبله شیخ شیخان آمد بر سبیل حکایت فرمودند که شخصے
از یاران آنجناب بود و شادی کتخدائی کرد اتفاقا از وجه بنا مدتے تعطیل گذشت پریشان خاطر
میبود روزے آنجناب فرمودند فلانے چه حال داری آنچه بود عرض کرد ارشاد شد که قدرے

خر مهره بگیرید و بخود از آن خرید بکنید و بسر فاتحه اخی سراج بدهید و بخش کنید چنانچه شخص مذکور
بموجب فرموده بعمل آورد و بعد از ساعتے اسپ خود بتقریبے بر سبیل عادت رفت اسپ عضو تناسل
این مرد را گزید و خون بسیارے جاری شد بمجرد این قوت شهوانی بهم رسید که تاب نیاورد و همدران
حالت آنچه میخواست بوقوع آمد **در ذکر منصور حلاج قدس سره** روزے مذکور این آمد که
حضرت سلطان المشائخ رضی الله تعالی عنه در حق منصور حلاج قدس سره کلمهٔ بطور غصه نسبت
فرموده اند بلفظے که دال بر عدم ایمان باشد حضرت فرمودند که صدیق آنرا میگویند که هفتاد هزار
صدیق آنرا بلفظ زندیق یاد کنند پس بمرتبهٔ صدیقیت میرسد درینصورت کمال منصور و صدیقیت
حضرت ثابت است و فرمودند که این را نوشته اند لیکن نام کتاب آنوقت بر زبان نیامده بود و قاعدهٔ
حضرت مولانا این است که اینچنین هر مسئله بے سند نمیفرمایند لیکن بعضے اوقات در وقت بیان
بیان میفرمایند و اکثر چنین میشود که بسبب کثرت اجتماع و اختلاف امرجه سند میگذارند و باری
که محرم و مخاطب میباشد میفرمایند که در وقت خلوت بشما خواهم گفت و در وقت خلوت اگر یاد میباشند
ارشاد میکنند- **مذکورے دیگر** فرمودند که با مردم باعتقاد خود هر یک اندیشیده ملاقات میکنند
بعضے مارا عالم میدانند و بعضے صوفی خیال میکنند و بعضے کیمیاگر میگویند و بعضے میدانند که اخلاق
ایشان بیشتر است که باعث عقیدت مردم است و بعضے طالب اعمال عامل می انگارند پس
مرا نیز سلوک موافق اعتقاد ایشان با ایشان است شخصے که ذی اخلاق صرف مرا خیال کرد
در خدمت او حاضر میشوم و تا بدروازه استقبال میکنم و راضی کرده از خانه خود بیرون میسازم
و روبروی کیمیاگر مذکور نسخه مے آرم و پیش عالم مسئله عرض میکنم چنانچه نام شخصے گرفتند که فلانے
پیش ما مے آید و طالب علم مے انگارد انشاء الله تعالی تا بست سال اگر ملاقات ماند از شغل
باطن وغیره مذکورے درمیان نخواهم آورد و اگر مسئله بپرسد حاضرم و فی الحقیقت آن مرد از چند
سال در خدمت مے آید و خلوتها میکند و بکمال مدارا حضرت مولانا پیش مے آیند و مسائل غریبه
پیش ایشان نقل میکنند و آن مرد فاضل و عالم و عابد است و بحرمین شریفین نیز مشرف شده
لیکن چون صورت اعتقادی بر صفحهٔ خاطر او نقش نشده است ازین از سلوک باز مے ماند و مطلق

این روزے ذکر دیگر آمد کہ شخصے از مریدان حضرت مولانا از دکن آمدہ بود و در حالت عسرت گرفتار و طالب ہم خود را بتکرار میگفت **در ذکر میان نور محمد صاحب** فقیر و میان نور محمد صاحب سلمہ اللہ تعالے کہ زبدہ یاران باکمال و قدوۂ اخلای ذی الحال و افتخار درویشان و مرہم دل ریشان سرآمد اتقیا جامع علوم حیا صفائے چہرۂ محبوبان کہربائے دل معشوقان مسند نشین مسکنت و دانائی سر حلقہ دردمندان الہی کہ یگانہ خلفائے آنجناب اند و بارہا درباره ایشان و یاران ایشان بشارت نامہ از زبان حضرت مولانا بسمع رسیدہ و اکثرے میفرمایند کہ از ابتدائے مدت ملاقات تا الآن گاہے از نور محمد حرکتے خلاف مرضی من واقع نشدہ و بہیچ وجہ غبارے از طرف ایشان بخاطر راہ نیافتہ و این مختص بذات ایشان است و الا اکثرے از یاران تقصیرات واقع میشود و بعد چندے تلافی آن از مکرمت و غفران کہ شیوہ آنجناب است واقع میشود باہم مشورت کردیم کہ برائے این مرد باید گفت کہ حضرت چیزے سلوک ظاہری باین عزیز فرمایند چنانچہ وقت یافتہ باتفاق عرض کردہ شد فرمودند کہ خلانے شما نمی دانید این مردم کہ از ما بیعت کردہ اند و در دکن ملاقات نمودہ اند مارا صاحبزادہ خود مقرر داشتہ کہ ایشان را پسر ہمچو شیخ عظیم الشان اند کہ یک لک و چند ہزار مرید داشتند فقط ہمین را خیال کردہ دست بیعت دادند پس من ہم با ایشان سلوک صاحبزادگی میکنم غرض مطلب آن بیچارہ انچہ بود تفصیل عمیم خود کردہ دادند لیکن برائے تربیت مخاطب انچہ نفس الامر بود ارشاد فرمودند **در ذکر حدیث شریف و زیارت قبور** روزے در سائبان دالان خانقاہ کہ مکان حضرت مولانا است نشستہ بودند بعد ظہر و چند کس متعدد و بعضے دران فاضل ہم بودند بعضے مثل من مطالعہ کتابے میفرمودند غرہ رمضان شریف بود و بعد ساعتے فرمودند کہ ما حدیث خوب برائے استدلال قبور آوردیم فقیر عرض کرد کہ این نسخہ تالیف کیست ارشاد کردند کہ جلال الدین سیوطی در مادہ زیارت قبور نوشتہ است و حدیثے از ان خواندند کہ معنی آن این بود کہ ہرگاہ شما داخل شوید در میان مقابر بخوانید الحمد و اخلاص و تکاثر تا کہ اموات شفیع شوند برائے شما در آخرت پس ازینجا صاف معلوم میشود کہ فائدہ برائے اموات از خواندن آیات است و فائدہ برائے شخص خوانندہ اینست کہ شفیع میشوند آنہا برائے او پس شفاعت ہر شخص موافق

مرتبہ اوست ہرگاہ بر قبر ولی بانبی رفت و آن شفاعت برائے این خواست چہ قدر فائدہ بین
ظاہر شد این جواب آنست کہ بعضے محدثین مثل ابن تیمیہ و بعضے متاخرین از اتباع ایشان میگویند
کہ فائدہ از رفتن برائے زیارت بہ شخص مطلق نیست و اگر ہست برائے موتی ہست در ذکر مولوی
محمد اکرم در تسلط احمد شاہ درانی در جہان آباد درین اثنا مولوی محمد اکرم سلمہ اللہ تعالیٰ
بالذوق والحرارۃ والحزن والبکاء کہ یکے از خاصان روزگار و عاشقان و فریفتگان آنجناب اند
و حضرت مولانا بر افراط محبت ایشان اعتماد میدارند و تلمذ نیز در جناب اقدس کردہ اند و شفقت
ایشان زیادہ از بیان است و در جناب مولانا گستاخی کہ ایشان وا رند مقدور کسے نیست و ہرگاہ
ایشان گستاخی فرزندانہ میکنند مورد تفضلات میشوند و ہمہ یاران ادنی و اعلی بالاتفاق قائل
خوبی ایشان ہستند و مشغول بدرس اکثر میباشند و طبیعت در فن فقہ و دیگر علوم متداولہ بکمال
تیزی دارند و در جناب اہلبیت و سادات اعتقادے کہ ایشان راست در فرقہ سلف ہم نشنیدہ شدہ
چنانچہ در ہنگام احمد شاہ درانی و تسلط ایشان در جہان آباد روز قتل و تاراج افغانی زن سیدی
را بطریق بند گرفت ہر چند عجز و الحاح کرد در سینہ آن جان نیافت ایشان نیز معائنہ این ماجرای
جانکاہ میکردند پیش او رفتہ بعبارت ہائے بسیار گفتند وحق سادات کہ بر جمیع مومنین است ظاہر
کردند آن عزیز بر قول و فعل خود مستقل بود و نگذاشت آخر کار ایشان دست حرم خود را سپردند و گفتند
کہ این زن را بگیر زن سیدہ را بگذار اگر زن من بجائے سیدہ تلف شد نزد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
سرخرو خواہم شد بمجرد دیدن این حسنہ کہ بعد از انصار رضوان اللہ علیہم اجمعین کہ در جناب آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خدمتہا کردند بوقوع نیامدہ آن شخص زن سیدہ را بگذاشت و بر اعمال ایشان
ثبت شد سبحان اللہ کہ ہر چہ میخواہند بے تامل عنایت میکنند موقوف بر ہیچ امر نمیگذارند پس ازینجا
قیاس باید کرد کہ آنچہ در حضور آن سرور کائنات صلوات اللہ علیہ وآلہ واصحابہ بود تمام و کمال آن
نسبت الی الآن جاریست و تا قیام قیامت خواہد ماند اہل کمال و صاحب درد و عرفان و مومنین
و منافقین ہمہ موجود اند و حالت مولوی موصوف اینست کہ باوجود اینکہ حضرت مولانا شغلی از
اشغال باطن ایشان از زبان بدستور دیگران تفویض نفرمودند لیکن ہرگاہ ایشان مشاہدہ

جمال آنحضرت که پرتو جمال محمدی ست میکند بے اختیار تغیرے ایشان را حاصل مے آید
و شروع بہ بکا و زاری میکنند و سخت شورش عظیم مے دارند بلکه از راه عنایت و شفقت جناب حضرت
مولانا ایشان را بلفظ دیوانه یاد میفرمایند بعرض رسانیدند که درین چند مذہب است بعضے میگویند
که زیارت کننده را فائده نیست و موتی را فائده ازین میرسد و بعضے میگویند که این را ازو حاصل
نه ادرا ازین درین اثنا حضرت مولانا حدیث دیگر از همین رساله جلال الدین سیوطی که پیش بود
برآوردند که معنی این بود که هرگاه موتی را از اهل بیت او چیزے بفرستند در عوض آن طبقے جبرئیل برائے
این شخص می آرد پس معلوم شد که این را هم فائده ازوست و او را نیز ازین حاصل است در ذکر حاجی
خدابخش نام مرد درویش متوکل و فاضل العصر روزے در سائبان خانقاه بعد ظهر
جلوس فرموده بودند و حاجی خدابخش نام مرد درویش و متوکل فاضل در جوار حضرت مولانا نشسته
بود ذکر تراویح برآمد گفت طفل فقیر که در ده سالگی است ختم قرآن شریف بعنایت حضرت
مولانا امسال کرده از احوال او استفسار فرمودند عرض کرده شد که شب یک و نیم سیپاره در
تراویح خواند بشاشت فرمودند و گفتند الحمد لله مبارک باشد آداب بجا آورده شد و در همین مذکور
فرمودند که در اورنگ آباد حافظے بود عادتے داشت که هرگاه جائے در تراویح غلط میکرد و حافظ
سامع لقمه میداد نمیگرفت و از یک رکوع شروع میکرد اگر در ربط او حرف صحیح برآمد خیر و الا باز
از دو رکوع بالا شروع بخواندن میکرد و دو مرتبه یا در هر قدر مدت که صحیح بخواند و بیاد او نیامد همین
قسم میخواند یک مرتبه هم برائے سماعت تکلیف کرده حاضر شدم و از عادت معهوده آن هر یک سیپاره
تا دو چهار شب با تمام میرسید و در آن وقت نقش یا جلیل الوسط مے نوشتم و زکوة او میدادم و در پاس
برائے این کار معین بود هرگاه فراغت از حافظ دست میداد آنرا با تمام میرسانیدم اکثرے چنین
میشد که در همین حالت صبح صادق میدمید بعد ازان فرمودند که برائے همین صحبت بعضے یاران
که روبروے من نقل میکنند بخاطر نمی آرم که من ازین قبیل چیزها بسیار کرده ام و مطابق این در سماعت
فقیر از زبان شریف ایشان مکرر آمده فرموده اند که من در ایام سابقه محنت و مشغولی هم بسیار کرده ام
بلکه درین ایام که اتفاق است روزے در خلوت در همین مذکور این را هم فرموده بودند که درین

ایام خود غیر دید چیزے نیست فقط دید باقیست و باقی مشغولی خود در ایام سابقہ میکردم راقم میگوید
کہ این قسم لفظ بر زبان پاک ایشان کم مے آید و اگر گاہے تراوش میکند در عین خلوت پیش یاران
محرم و فقیر را از نوشتن این لفظ در نسخہ نیز اندیشہ ہست لیکن چون خالی از فائدہ نیست لہذا بر توکل
درج کردم و الاعمال بالنیات را شفیع ساختم بعد آن فرمودند کہ طبیعت میر بدیع الدین کسل گرفتہ
است و در دو شب گذشتہ چہاردہ سیپارہ در تراویح خواندہ اند **در ذکر میر بدیع الدین** ۔ میر
بدیع الدین یکے از مقربان و محرمان حضرت مولانا اند صحیح النسب اند از سادات جہان آباد و بزرگ ایشان
در دیار ولایت در خجند استقامت داشتند از سادات بخاری اند و از جانب والدہ نسب آن بدیع العصر
بہ سید سعد الدین قتیل العشق کہ خلیفہ مخدوم نصیر الدین چراغ دہلوی قدس سرہ بودند می پیوندد و
این سید سعد الدین از اکابر سادات خجند بودہ در اخبار الاخیار احوال او مرقوم است اولاد او در دہلی از
شرفاے شہر ممتاز اند و محلہ ایشان را سید وارہ گویند از مدت چندے اینجا توطن است سید وارہ نام محلہ
ایست در دہلی کہنہ کہ مسکن مالوف ایشان است سادات این محلہ معتمدان نسب اند از معتقدان ایشان اند
سابق در خدمت حافظ گل محمد نام بزرگے حفظ قرآن شریف کردند و قدرے مشغول ہم بودند بعد انتقال حافظ
صاحب رحمۃ اللہ علیہ رجوع بجناب حضرت مولانا آوردند توجہ عظیم دربارہ ایشان مبذول شدہ و دست
بیعت در طریقہ عالیہ قادریہ دارند و مشغولی ہم فرمودند و از میزان شروع بتلمذ در خدمت آنجناب
کردہ اکنون صحیح بخاری میخوانند و محرمیت و تقرب ایشان درین جناب و خوبیہاے ذاتی و صفاتی
و شریعت و سیادت و صفا و وفا در یکے ایشان مافوق البیان است و ہمہ یاران حضرت مولانا
در خدمت ایشان رسوخ میدارند و در اعزاز میکوشند و میر صاحب ممدوح برادر اند یکے حقیقی کہ میر
خیر الدین نام دارند و یکے خالہ زادہ کہ میر شفیع الدین باشند **در ذکر میر خیر الدین و میر
شفیع الدین** ہر دو صالح و تقی و وجیہ و باغیرت در عالم سپاہ گری مضبوط شب و روز در
خدمت حضرت مولانا می باشند و تمام خدمت خاصہ عہدہ ایشانست اگر جاے حضرت مولانا
تشریف میفرمایند عادت چنان است کہ مردمان را کم ہمراہ میگیرند لیکن این ہر دو صاحبان
بعلاقہ خدمت و محرمیت ہمراہ میباشند و در دعوت کلیہ حضرت اینست کہ اگر شخصے آنجناب را

مختار مینماید فقط تنہا تشریف میفرمایند که احدے ہم ہمراہ نباشد واگر شخصے قید اسامی کرد ہمانقدر مردم ہمراہ میگیرند ومیفرمایند که از ما در راہ جدا شوید یا یک دو کس خود تشریف میبرند ویاران علیحدہ میروند در جاے معہود یک جا میشوند در رفتن براے خوردن دعوت از بسیار بدل مکروہ میدارند وہرگاہ کسے استدعا میکند بے محابا قبول میفرمایند وخوشی سائل را بر خوشی خود مقدم دارند واین در ہر امر منظور آنجناب است مگر در جاے که تکلف نباشد بخوشی تشریف میبرند وبذوق تمام مے نشینند ودر شادی وغمی یاران نیز تشریف میفرمایند در شادی حسب الطلب آن ودر غمی بے پرسش ونماز جنازہ یاران وآشنایان فوت نمیفرمایند واگر آشناے قضا کردہ صاحب تعزیت شخصے در خانه او نیست که موجب فاتحه خواندن شود بر قبر او تشریف میبرند وفاتحه میخوانند واین عمل را آشناے تمام در کار او نیست با شخصے که سلام وعلیکی است از ہم در یغ این حرکت حسنه نیست واین محض براے تربیت یاران است واگر از یاران شخصے بظاہر محتاج است ودر خانه او شادی اتفاق شد یا غمے رو داد خود ہم مکرر تشریف میبرند وبه یاران میفرمایند که اکثرے براے دلجوئی این عزیز میرفته باشند وبا اشخاصے که آنرا ربط باشد مقرر براے رفتن ایما میفرمایند که خاطر او مطمئن شود وغم از این تفقدات کریمانه بر طرف گردد وصورت عیادت بیمار نیز بہمین طریقه است خود ہم مکرر تشریف میفرمایند ویاران را نیز تقید است واگر یارے در عیادت یارے قصور کرد پسند خاطر نمے افتد واز طبیبے که معالج باشد خود تقید میکنند اگر طبیب از یاران است آنرا میفرمایند که فلانے بیمار است شفقتے بفرمائید ودر معالجه کوششے بکنید وطور فرمایش بہمین کلمه وکلام است باوجودیکه شخص از یاران وبجان ودل نثار می شیوہ خود کردہ وجوی یا فرمایش باشد بطور تحکم ہرگز خطاب نفرمایند بنوعے ارشاد میکنند که گویا شخصے محتاج در خدمت اغنیا بعرض میرساند وتعظیم وتکریم یاران بدستور است وشفقتے که در حق یاران دارند ویرسشہا که میفرمایند اگر برخے از آن بزرگوار رکتابے دیگر کمل شود یاران را اکثرے براے رفتن یکجا منع فرمایند محض بہمین جہت که مبادا چشم زخمے بایشان برسد ہرگاہ بیرون شہر براے طواف مزارات خواجگان یا در اعراس تشریف میفرمایند تا که در شہر اند یاران بیش وپس متفرق میروند

وبیرون شهر همراه شدن را منع نیست و وقت مراجعت همین که قریب شهر رسیدند متفرق
شدند و خود بنفس نفیس یا دو کس را همراه گرفتند و این هم هست که تسبیح می طلبند و چیزے میخوانند
روزے فقیر عرض کرد که اینوقت حضرت مولانا چه میخوانند فرمودند که چند مرتبه کلمه میخوانم و روزے
در حق عنایت یاران ارشاد کردند که در یاران ما اشراف بیشتر اند این احسان الٰهی است و اگر ما
فخر باین امر بکنیم تواند شد و بجاست بعد آن حاجی خدابخش استفسار آن نقش یا جلیل الوسط
کردند فرمودند که محنت بسیار بر کشیده ام اما اکنون یاد ندارم اگر یک هفته محنت بکشم شاید ترکیب
نوشتن او بیاد آید بعد آن حاجی موصوف نقل کدام نقش و تاثیر ان بعرض رسانیدند فرمودند
که در اسماء اثر لاریب است حاجی عرض کردند که در خواندن و یا در نوشتن فرمودند که در هر دو در
نوشتن هم هست و ما معتقد این تاثیرات هستیم بعد آن برائے اذان تقید فرمودند که وقت کم است
اذان بگوئید یارے برخاسته اذان گفت برائے وضو تشریف بردند و نماز ادا فرمودند هر گاه که اذان
بشود و اگر وضوے تازه حضرت مولانا را بایست همان ساعت بر می خیزند و ادا میفرمایند و گرنه یاران
همه میروند و نماز و جماعت میگذارند و حضرت مولانا وضو میفرمایند چند بار برائے جماعت حاضر میشوند و گاهے میکنند
و همراه حضرت میگذارند لیکن در هر دو امر اختیارے است بخاطر هر که رسد میرود و بخاطر هر که بیاید انتظار
کنند و اگر همه یاران بخواهند که انتظار کنند و در مسجد تعطیل آید مجوز نیستند میفرمایند که اذان شد
و جماعت تیار است بروید و تقید جماعت بدرجه اتم در خاطر مبارک است چنانچه فقیر بعضے اوقات
تا عشا در خدمت حاضر میشود و قریب نماز رخصت شده می آید فرمودند که رخصت شده میروی نماز
کجا خواهی گذارد عرض کرده شد از اینجا میروم و طعام میخورم بعد یک پاس شب قدرے زیاده نماز
میگذارم فرمودند که بجماعت کجا میسر است خاموش شدم ارشاد کردند که با اطفال خود نماز بیاموز
و میگذار از ان روزے اکثرے در حضور بجماعت گذارده میشود و اگر احیاناً کارے در پیش آمد
از برکت تلفظ حضرت مولانا با اطفال نیز نماز یاد شده است بجماعت گذارده مے شود - در ذکر
میر کلو که خادم خاص حضرت مولانا بود بعد آن میر کلو آمدند فرمودند که ما میر کلو را
بسیار دوست میداریم میخواهیم و این ما را نمیخواهد و ازین قبیل الفاظ عنایت که مردم رشک برند

درحق ایشان تراوش میکردند و مادر میر موصوف ماماے بوده است که در دکن دست بیعت بحضرت
مولانا داده هرگاه حضرت اینجا تشریف آوردند در یاران همین یک ماما بود و خدمت از دل میکرد وقت
تهجد حاضر مے بود و آب گرم کردن و طعام تیار نمودن و وضو کنانیدن بعهدهٔ خود گرفته بود و هر یارے
که مے آمد ضیافت او میکرد و طعام از دست خود تیار کرده میداد حضرت مولانا نیز راضی هستند وقت
رحلت میر کلو صغیر بودند سپرد حضرت مولانا کرد حضرت مولانا فرزندانه پرورش میکردند بسیار خاطر داشت
ایشان منظور دارند و در خدمتگذاری محرمی زیاده بر ایشان نیست از طفولیت آگاه مزاج اند و خادم خاص
لیکن بسبب جوانی مزاج و تفضلات لانهایات مشغول بعلم و شغل تا حال نشده اند امید قوی است
که درین راه نیز چنگل بزنند اما محبتے که بآنجناب دارند کرامت است هرگاه بیمار میشوند بیمار داری ایشان
حضرت مولانا میفرمایند که مقدور پدر چه بلکه مادر هم نیست و صحبت یارانه و طفلانه بایشان گاه گاه درپیش
میشود مصرعه یار من چون آب در هر رنگ شامل میشود ۞ ذکر شاه ظهور الله صاحب شاه
ظهور الله صاحب روزے بعد از نماز ظهر همراه حضرت مولانا قریب قریب تشریف میبردند از مسجد
برآمده چون در صحن رسیدند دست شاه صاحب را گرفته فرمودند که شاه صاحب چون اول سبحان
ربی العظیم میگویند و سبحان ربی الاعلی میگویند و در میان این هر دو الله اکبر واقع میشود معلوم
گردید درین سر نسبت عظیم و اعلی اسماء صفات اند هرگاه باین اسماء یاد کردند در میان این هر دو
اسم الله اکبر آمد همون شان و رایت پیدا شد پس در هر مرتبه تعین و رایت موجود است و شاه صاحب
در اوائل احوال بصیغه دنیاداری ابتدای شباب بسر بردند و ذوق بطرف شعر هم داشتند
اکنون هم دارند درانحالت بر بندی گذران میکردند و مجالس جوانان را رونق میدادند من بعد ذوق
درویشی غلبه کرد و مدتها در بیابان بے یار و انیس مے ماندند و از گرسنگی و برهنگی خبر نداشتند جذبه
از جذبات حق رو نمود بخدمت شاه عبد الستار قادری آمدند و تربیت گرفتند و آزادانه بسر میبردند
بعد واقعهٔ ایشان محبتے بطریق ابنا مده بجناب حضرت مولانا بهم رسانیده و بطور صحبت ملاقات
میکردند رفته رفته بریاضت کشید و عنایت حضرت بیکران در حق ایشان وارد گشت و پیمانه استعداد
لبریز ذوق شد و کرمے که مافوق آن متصور نباشد در گرفت شب و روز بحالت سکر میگذارند

واز در دورقت وشور وشغف پر اند هرگاه شخصے شعری خواند یا مذکورے از عشاق کرد یا روے
خوب دیدند یا خوشبوے بدماغ رسید بے اختیار نعرها میزنند و در عین حالت شعرها میخوانند که در مردم
تاثیر میکند و از حرکت قلبی یکساعت خالی نیستند و نهایت مسکینی و عجز و شکستگی تمام مشرب ایشان
است و حضرت مولانا بدل دوست میدارند و اجازت بیعت داده اند هرگاه ایشان بطرف قصبه جات
اطراف دریاے جمن تشریف میفرمایند که وطن مالوف است یا بتقریبے بسمتے میروند بر آنحضرت
جدائی ایشان کم گوار است و در ساعت رخصت متغیر میشوند و من بعد اکثرے یاد میفرمایند چنانچه
بعد این کلمه آنحضرت فرمودند شاه صاحب را خطے وافر بدست آمده و وقت خوش شد و مدتے در ذوق
این کلمه حالتها داشتند سلمه الله تعالی ور ذکر مسائل وجوب تهجد بعد از نماز ظهر بعادت معهود
در سائبان نشسته بودند کتاب سفر السعادت مطالعه میفرمودند ارشاد کردند که درین مسائل
نوع غیر مشهور اکثرے بنظر آمدند بعد ازان عبارتے ازان بلندتر خواندند نوشته بود که آنحضرت
صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وسلم قیام لیل را هرگز موقوف نکردی و در سفر و حضر محافظت آن
کردی و اگر احیانا بسبب شدت مرض یا جهتے دیگر فوت شدی در روز قضا خواندی ازینجا
وجوب تهجد بر آنحضرت صلعم نیز معلوم میشود بعده این فقیر بعرض رسانید که وجوب این رکعات
بر آنحضرت ۱۲ از جاے دیگر هم هست فرمودند که بعضے فرض گفته اند و تمسک میگیرند باین آیه
ومن اللیل فتهجد به نافلة لک عسى ان یبعثک ربک مقاما محمودا - انها که فرض میگیرند میگویند
که معنی همین است که زیاده باشد این نماز بر فرائض پس اینهم فرض شد وآنها که نفل میگیرند
میگویند که نافلة لک دلالت میکند بر نفل بعد آن قدرے عبارتے دیگر خواندند نوشته بود
که آنحضرت قیام لیل را موقوف نساختی و اگر بسبب ضعف مرض یا قدرے تناوری که در آخر
عمر عادت است بهم رسیده بود ایستادن نتوانستی نشسته خواندی و چون قریب برکوع رسیدی
ایستاده رکوع کردی و باقی را نشسته ادا کردی بعد آن فرمودند که درین ایام دل میخواهد
که این کتاب را شخصے از یاران درس گوید میر بدیع الدین خود بخاری میخوانند و سید احمد صحیح مسلم
بلکه باید گفت فقیر عرض کرد که اگر حکم شود عاجز باین دولت سرفراز شود فرمودند که بهتر است لیکن

خواندن این دو مشکل وارد یکے اینکه در مطالعه انچه شبه باشد آنرا صاف باید کرد از هر مقام که
باشد دوم اینست که از اول باید خواند عرض کرده شد بهر قسم ارشاد شود فرمودند اختیار دارید کتاب
دیگر هست می طلبم شروع بکنید - در ذکر سید احمد که او منصب دار بادشاهی بود و این
سید احمد مشهور بسید صاحب از سادات مکه اند و الد بزرگ ایشان که محمد احسن لقب دارند حکومت سر تعلق
بایشان و در میان عربان که الحال درین شهر اند سر کردگی بنام سید احمد صاحب در ابتدائے شباب
بطور جانان صالح بسر میبردند از مدت دوازده سال در خدمت حضرت مولانا آمدند و گاه گاه بملازمت
میرسیدند رفته رفته بیعت کردند و مشغولی بر شیوه ایشان و کار بجائے رسید که شب و روز غیر از طن
بظاهر نمی پرداختند و آثار محویت بر ایشان ظاهر شدن گرفت و اکثر اوقات برقت میگذرانند - و
واردات ایشان بدرجه اعلی رسید و توجه آنجناب درباره ایشان زیاده بر قیاس شد و بسیار عزیز
میدارند و تعریف نسبت ایشان از زبان مبارک حضرت مولانا مکرر بسمع همه یاران رسیده و در عرصه
اندک رتبه ایشان از یاران قدیم درگذشت و کاروبار ظاهری و اخراجات روزمره نیز تفویض ایشان
شده بعد چندے از زبان مبارک ارشاد شد که ایشانرا از علم بهره در باید ساخت چنانچه از میزان
شروع کنانیدند و بعون الله تعالی اکنون شاگردان ایشان طالب علم مستعد اند و خود صحیح مسلم در جناب
اقدس تلمذ میکنند و در خدمت حدیث مشغول اند و درس کتب معقول و منقول بشاگردان میدهند
و شب و روز مصروف بحکم مولانا در تعلیم و تعلم اند و بر وقت معهوده در شغل باطنی نیز و نسبت محرمیت
و خصوصیت زیاده از همه یاران در ایشان است و فضائل ذاتی علاوه آن و یاران یکسر چه وضیع
و چه شریف محبت ایشان در دل دارند و بجهت اخلاق گرویده و در کاروبار یاران بدستور آنجناب
مصروف و جفاکش و فرمایش بردارند خصوصاً یارانیکه در سفر باشند عرض احوال خود در جناب حضرت
مولانا بعهده ایشان میگذارند و کاروبار خانگی خودها نیز در خدمت ایشان تکلیف میکنند بعنایت
حضرت صاحب ایشانرا نیز قصورے درین امر نیست و ساعی و مصروف اند القصه خوبیهائے
ایشانرا اگر یکے از هزار گویم کتابے دیگر تصنیف میباید کرد لهذا یک حرف بس است که از زبان مولانا
تعریف استعداد ایشان بسمع رسیده و میرسد سلمه الله تعالی و تفویض کاروبار اخراجات وغیره

بر ہمہ زبان اوقات ایشان بود از مدتے موقوف فرمودہ بیار دیگر سپر دند و در ذکر میر شفیع الدین
و میر کلو روز دیگر وقت عصر دولت مشاہدہ میسر شد در مطالعہ کتاب سفر السعادت مشغول بودند
عبارتے دران منظر اشرف درآمد میر شفیع الدین را فرمودند کہ این کتاب را پیش صوفی جیو کہ در مسجد
نشستہ اند ببرید و بگوئید کہ درین صفحہ مطالعہ کنید میر شفیع الدین کتاب را مطالعہ کنانیدہ باز آوردند
چون براے وضو برخاستند کتاب در دست مبارک بود بفقیر مخاطب شدند فرمودند کہ صوفی جیو
از من سوال کردہ بودند کہ دوگانہ نفل بعد از وتر جائز است یا نیست فقیر عرض کرد کہ مشہور است
کہ جائز نیست فرمودند کہ محدثین برین رفتہ اند لیکن مسئلہ مختلف فیہ است و مذہب بخاری و مسلم
ہمین است کہ جائز نیست اما درین کتاب ببینید چہ نوشتہ اند در انجا اختلاف مذہب بیان نمودہ
بعدان شیخ نوشتہ کہ مذہب جماہیر علماء این است کہ دوگانہ بعد وتر جائز است و وتر قاطع نماز
نیست لہذا بصوفی جیو نمودہ بودم بعد ان چند حرفے در تنہائی از مقدمات روزگار دنیوی خود
عرض کردن داشتم بعرض رسانیدم و جواب گرفتم وقت مغرب رسید میر کلو موافق معمول براے
افطار دال مونگ مقشر کہ در یک طبق با آب تر کردہ بودند آوردند و تقسیم کردند روبروے حضرت مولانا
نیز بر یک برگ سبز بدستور یاران گذاشتند افطار فرمودند و براے نماز تشریف بردند ذکر
صوفی یار محمد این صوفی جیو از شرفاے جونپور اند و از اولاد حضرت ابراہیم بن ادہم اند و سید
صحیح النسب در اوائل بنوکری امرا بسر میبردند من در خدمت مولوی زین الدین غفر اللہ تعالی لہ
کہ خلیفہ شاہ بڑی صاحب بودند و نسبت علمی ایشان از شیخ خود زیادہ بود و بڑی صاحب از
مشاہیر مشائخ جہان آباد اند احتیاج بہ تفصیل نگاشتن احوال نیست بادشاہ فردوس آرامگاہ
از معتقدان ایشان بود و روبروے قلعہ خود کہ در عین مد نظر باشد مکان سکونت براے
شاہ صاحب مقرر کردہ و پسر خود را بہ بندگی در خدمت ایشان نامزد کردہ بود چنانچہ در وقت
سلطنت خود مرزا احمد نیز در خدمت گذاری حاضر شد و جاگیرات بسیار بمعتقدان ایشان داد
مولوی زین الدین مرد ی صاحب ذوق بودند و بتاریخ پنجم ہر ماہ مجلس ترتیب میدادند
و مردم شہر از مشائخ وغیرہ جمع میشدند سماع نیز بودی یاران داشتند صاحب ذوق و وجد

درشهر کهنه متصل موتی مسجد روبروے گذر مکان سکونت ایشان است واکنون مزار شریف
ایشان درهمان مکان است بیعت درطریقه چشتیه سراجیه نظامیه کردند وبیاد حق مشغول شدند
ودرآخر عمر که مرض موت لاحق مولوی مرحوم شد خدمتے نمایان کردند وایشان ازایشان راضی
گذشتند ببیاضے داشتند که انچه اعمال واشغال ازمشائخ یافتند دران مندرج بود بایشان مع
اجازت سپردند مدتے برمکان مذکور درهنگامه ها وتاراجی شهر وقتل وغارت باستقلال برقرار
ایشان تنها گذرانیدند درحین شیخ خود نیز باحضرت مولانا محبتے داشتند درین نزدیکی آمد ورفت زیاده کردند
بلکه روزانه درینجا می مانند وشبانه درشهر نو مکانے گرفته بودند دران میگذرانیدند من بعد شب وروز
مصاحب حضرت مولانا شدند وآنحضرت نیز چیزهاے بسیار بایشان ازاشغال عنایت فرمودند وشب
زیر پلنگ حضرت مولانا بخواب که عین بیداری است بسر میبرند وحضرت مولانا ازایشان راضی و
برحال ایشان متوجه وهر روز نسبت در ترقی ومشغولی عالیست ومحافظت وورع بدرجه اتم دارند
ومزاج درویشانه وکشاده پیشانی وخوش طبعی بلکه اکثرے درکلمه وکلام روبروے حضرت مولانا
بخوش طبعی حرف میزنند وخوش آیند خاطر میشود وهمه یاران ازاخلاق ایشان راضی وشاکر و
کشف گوئی بدرجه تمند دارند وحضرت مولانا درحق ایشان میفرمایند که باوجود دولت ترقی صوفی را
عجبے ورعونتے مطلق بدل نیست ومحرمیت نیز بآنحضرت دارند واکثرے سفارش یاران وکلمه خیر
بعرض رسانیدن درهر وقت دهران شیوه ایشان است وکار اکثرے ازبندهاے خدا ازجهت ایشان
درجناب آنحضرت برآمده واجازت بیعت حضرت مولانا بایشان داده اند وزمانه ازازمنه نیے یاد نمیگذارند
الحمد لله علے ذلک **مذکور روز جمعه و میان منت** روز جمعه دولت مشاهده میسر شد
درسائبان تشریف داشتند وسید صاحب ومولوی مکرم وچند یار نشسته بودند وهدایه وچند کتاب
دیگر روبرو بودند ودر روایت تراویح ازان کتاب برآمد که اگر قبل عشا بخوانند مضائقه نیست ووقتها
کل اللیل ازلفظ قبل بعضے یاران تعبیر قبل ازوقت عشا کردند وبعضے قبل ازنماز عشا کردند لیکن
ازلفظ کل اللیل صاف شد واین هم برآمد که ازیک سلام هست بدو رکعت بخوانند وبرهر دو رکعت
قاعده بکنند ازین قبیل روایات را بلند میخوانند بعد آن براے وضو تشریف فرمودند دراثناے

راه با میر قمرالدین المتخلص للت مشہور بمیان منت مخاطب شده فرمودند که شعرے که شما از خواجه حافظ
خوانده بودید و صاحب تذکره برو قدح کرده بخوانید ایشان خواندند بیت ؏ چشم بد رخ خوب ترا خدا حافظ
٭ که کرده همه نیکی بجان ما حافظ ٭ لفظ حافظ در یک مصرعه بیکار میگویند فرمودند معنی چنین بخاطر
میگذرد که حافظ خود را در مصرعه ثانی غائب شمرده وخطاب کرده که برائے جان ما نیکو کرده ای حافظ پس
رخ خوب ترا خدا حافظ درینصورت همه آرے گفتند وخوشنود شدند که تقریر بطور شاعر فرمودند و احتیاج
بتاویل نشده والفاظ همه بحال مانده بعد آن میان منت بعرض رسانیدند که در یک شعر خواجه حافظ
که مشهور است نیز شعرا میگویند که قافیه درست نیست بیت صلاح کار کجا و من خراب کجا ٭
ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا ٭ پس قافیه خراب تاب اگر میشد درست میشد اینجا تا به قافیه
واقع شده و این چه طور جائز باشد بعد از ساعتے از وضو فراغت کرده فرمودند که معنی این بیت
همچنین باید گفت بیت صلاح کار کجا و من خراب کجا ببین تفاوت ره از کجاست ٭ مدعا اینجا تمام شد
پس میگوید که اگر حال چنین است تاب کجا ـ همین لفظ تاب در قافیه واقع شده یاران حظ بر داشتند
و بعرض رسانیدند که شخصے درین مدت جوابے از طرف خواجه نگفته امروز حضرت این نکته فرمودند من بعد
کتاب سفر السعادت را بر داشتند دران عبارتے بر آمد فرمودند که تحریر شیخ عبد الحق بسیار باحسن
طرق است و ماله وما علیه را همه واضح مینویسند و احتمالات و اشکالات همه بیان میکنند چنانچه
نوشته عبارت آن بود که نوم رسول الله صلے الله علیه وسلم ناقض وضو نبود و این خاصه آنحضرت
بود و در روایتے آمده که خاصه همه انبیا علیهم السلام است و تمسک برین انیست که انی اری فی المنام
انی اذبحک و حدیث نیز آوردند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند که آنچه شما میگوئید من
در نوم مے شنوم و حالانکه چشم من بخواب است و دل من بیدار درینجا اشکالے وارد میشود که اگر
چنین است پس حضرت دران وادی چرا نوم فرمودند که نماز قضا شد بعد آن فرمودند که این
وادی شیطان است شخصے عرض کرد که شیخ جواب چه مینویسد فرمودند که هنوز این قصه وادی
را تمام و کمال خواهند نوشت بعد آن ورقے یا دو ورقی جواب خواهند نوشت من بعد قریب مغرب
شد میر کلو دال مونگ مقشر آوردند و تقسیم موافق معمول فرمودند اذان شد برائے نماز مغرب

تشریف بروند در **ذکر میر قمر الدین عرف میان منت** واین میر منت از اولاد
حضرت امام ناصر الدین که در سونی پت مزار ایشان بر سر راه واقعست وسادات اولاد ایشان
درهمین قصبه ساکن اند وجد مادری ایشان شاه عنایت الله قادری الخ که از مشاهیر شیخان
شاه جهان آباد بودند ونسبت قرابت با شاه ولی الله محدث نیز دارند از مردم خاندانیه اند از عالم
طفولیت حدت طبع وصورت وسیرت خوب داشتند ومیلان بشعر هم بود چنانچه تا حال هم هست
در فن شعر مهارت تام دارند سابق صلاح بشغل ووظائف از کتب سلف اخذ کرده اوقات
بمحافظت میگذرانیدند حق تعالی درخدمت حضرت مولانا ایشان را آورد بیعت کردند ومشغول
شدند وفائده بین باندک عرصه نصیب ایشان شد بدولت اجازت مشرف شدند ویاران
ایشان نیز مشغول میشوند وعلی رضا نام یار ایشان است که همیشه بسوزش میگذارند ومیر
موصوف اکثرے درخلوت وجلوت بطور یاران مخصوص حاضر میشوند ومخاطب آنحضرت میشوند
وامید ترقیهاے بسیار میدارند ومعاش ایشان از چندے بر توکل بطور فقیرانست بیش ازین
یک علاقه حقیقی داشتند آنهم از فضل الهی برطرف شد احوال بزرگان سلسله را نیز نوشته رباعیات
در مدح مشائخ گذرانیده قابلیت تمام وورع تام حاصل ایشان است ـ الحمد لله علی ذلک
در ذکر میر بدیع الدین سلمه الله تعالی دولت مشاهده میسر شد در الان تشریف داشتند
ومسند بارانی بر بوریا فرش بود ارشاد کردند که برین مسند برابر من بنشین واین قسم اکثرے میشد
نه اینکه عزت فقیر از یاران زیاده باشد بلکه بنا بر زمستان که آن وقت شدت بود فرمودند این
سلوک با همه یاران است صاحب کاتبه میفرمودند ومیر بدیع الدین سلمه الله حاضر بودند ویک
شخص دیگر بود مذکور آمد که بعضے این میگویند که شمس الدین تبریز مرید مولانا روم است میر
بعرض رسانید که در دو رساله این قسم نوشته دیده ام واز نفحات نیز احتمال میشود حضرت
مولانا فرمودند که باعتقاد ما از عبارت نفحات نمی برآید در رساله را که صاحب نام میگیرند دیده
ام فرمودند که نفحات برآرند در انجا ملاقات اول که مولانا سوار اسپ بودند وحضرت شمس علیه
جلو گرفتند وسوال کردند که بایزید سبحانی ما اعظم شانی واز این قبیل چیزها دیگر گفته که ما عرفناک

حق معرفتک وجناب رسالت صلوات الله علیه پس مرتبه کدام کس ازین هر دو بالاتر است مولانا میگوید که مرا ازین سخن از هیبت لرزه آمد من بعد جواب گفتم که بایزید اندک تشنگی داشت در یک جذبه فرو نشست و مصطفےٰ صلے الله علیه وسلم دریاها نوش کرد و سیراب نمیشد و قصه بسیار در نفحات است ازین یک جلوشان مولانا برمی آید و دیگر عبارت بران دال است که بعد جواب حضرت شمس نعره برزد افتاد و عبارت دیگر هم مطابق این حال است اگر شخصے منظور داشته باشد در اوراق نفحات درین مقام ملاحظه کند غرض حضرت مولانا عبارات پس و پیش را بلند خواندند و ازینجا خلاصه همین برآوردند که مولانا فیضیاب از حضرت شمس الدین است و خاطر ایشان هیان منت شد من بعد مذکور آمد که بیعت کردن مشائخ علیحده در تنهائی چرا مقرر شده است فرمودند که بیعت را اخفا در کار نیست لیکن وقتے چیزے که مے آموزند ضرورت میشود لهذا مشائخ با خفاء این کار میکنند من بعد فرمودند که حضرت صاحب ما بیعت باین طور هم بمردم کرده اند که بیعت یک شخص میکنند و هم دران حالت یکے دامن او را میگیرد و دومے دامن آنرا و سیومے دامن آنرا از همین دستور اکثر اشخاص متعدد بیعت در یک جلسه میکنند رواست خصوصاً برائے عورات این شکل بسیار مناسب میشود و در وقت بیان این مذکور حالت خوش بود و تا دیرے مزه این بر قلب حاضران ماند درین اثنا شخص اجنبی آمد صحبت بطور دیگر شد برائے وضو تشریف بردند مولوی محمد مکرم و سید صاحب و میر بدیع الدین آمده برائے سبق حاضر شدند تا دو پهر سبق این صاحبان شد و مطالب احادیث بسیار بوجه احسن در میان آمد و برائے خواندن سفر السعادت بفقیر امروز بتکرار ارشاد شد که سه پهر میخوانده باشد انشاء الله تعالیٰ از فردا شروع خواهد شد در ذکر شاه عبد الله امروز که دهم رمضان روز سه شنبه است دولت مشاهده میسر شد بر تخت نشسته بودند از راه عنایات خیریت مزاج فقیر پرسیدند من بعد آن میر منت و شاه عبد الله خورد آمدند دیوان کمال خجندی در دست داشتند عرض کردند که شاه عبد الله از من میخواند فرمودند کدام غزلے ازین بخوانید چند بیت متفرق خواندند میر منت بعرض رسانیدند که کمال خجند معاصر مغربی است و مشهور است که مغربی بر ایشان قدح هم کرده

بود شعرے بایشان رسیده بود که در و تعریف چشم و خال و زلف بود مغربی گفت که خجند
شعرے گوید که حمل آن بطرف معنوی درست نشود کمال آمده ملاقات کرد و گفت که از عین
مرا مقصود خدا است و از خط و خال مراتب تعلق میگیریم خوش شدند حضرت مولانا مطابق این
فرمودند که درویشے بود در مجلسے شعرے خواندند درویش را در گرفت و حالت داشت شیخ الاسلام
وقت تعریض کرد که محمل این شعر بطرف معنوی نمیتواند شد این شعر چرا حالت آورد این خبر بسمع
درویش رسید شخصے فرستاد که شیخ را در مجلس حاضر آوردند گفتند که این را باین معنی حمل میکنیم
قائل شد و گفت که درست است فرمودند که یک حمل دیگر هم میگویم که حالا تو میری این را هم
یعنی قبول کرد ۱۲
یقین بدان چنانچه رفت و مرد و حال آنکه ازان درویش گاہے اینچنین عمل بوقوع نیامده
لیکن وقت آنعزیز رسیده کارگر شد حضرت مولانا بسمتے برائے وضو تشریف فرمودند آہسته
بیان منت بمن گفتند که این احوال حضرت مخدوم صاحب است که حضرت مولانا نقل فرمودند
و فی الحقیقت که حضرت مولانا برائے ہمین نام نگرفته بودند ہر گاه از مشائخ خود چیزے مذکور
میشود بسیار ستر میفرمایند اگر آن خرق از حضرت غوث الاعظم یا حضرت خواجه نقشبندی بود صاف
نام میگرفتند و بزرگے مشائخ خود را کم بیان میفرمایند روزے فقیر بعرض رسانیده بود که قسمے
مکتوبات حضرت قاضی حمید الدین ناگوری در حضور خوانده میشود یا چیزے دیگر برائے تحریک
از قسم کہانی که بزبان ہندی است مذکور میشود چرا فوائد الفواد را حضرت نمیفرمایند که یارے
بلند بخواند و حاضران حظے گیرند فرمودند مارا ننگ می آید که کتاب سلسله را بلند در مجلس بخوانند
بمن بعد مذکورے از شهر و از روزگار خود کردم و تشویشے داشتم بعرض رسانیدم فرمودند ما اگر
مشغول میباشیم بسیار آرام میکشیم و باوجودیکه در رمضان ریاضت زیادت کرده میشود لیکن
ذوق موافق آن حاصل نمے آید **در ذکر میر خیر الدین صاحب** روز دوشنبه شانزدهم
دولت مشاهده میسر شد برائے رخصت میر خیر الدین صاحب سلمه الله تعالی تا بدروازه این
مدرسه تشریف فرمودند و میر موصوف برائے تلاش روزگار بلشکر بادشاه عصر تشریف میبرند
بعد فاتحه فرمودند که فلانے حضرت سلطان المشائخ رضی الله تعالی عنه فرمودند که تلاش روزی

بطور یوز باید کرد کہ در پے شکار ریک جست میکنند اگر بدست آید بہتر است و احیاناً جست دیگر
ہم کرد اگر در ہر دو جست بدست نیاید خاموش مے نشینند و مثل سگ کہ در پے شکار مدتہا میدود
تمیدود پس تلاش معاش ہمین و تیرہ خواہید کرد السلام علیکم بخدائے کریم سپردیم و وقت وداع
ہمین لفظ بر زبان مبارک ارشاد میکنند کہ بخدائے کریم حوالہ کردیم من بعد بدرس مشغول شدند

حدیثے در باب این برآمد کہ فرضیت جمعہ از کجا است ماخذ آن این آیت است اذا نودی للصلوٰۃ
من یوم الجمعۃ فاسعوا الی ذکر اللہ واز این ذکر اللہ مراد نزدیک اہل حدیث نماز جمعہ و خطبہ است
حضرت مولانا ارشاد کردند کہ فرضیت نماز جمعہ خود ظاہر است کہ خلیفہ نماز ظہر است و فرضیت خطبہ
بنا بر وعظ است پس اگر خطبہ بلفظ ہندی درین مملکت خواندہ شود برائے چیزے کہ موضوع است
حاصل میشود الا برائے سائر الناس فائدہ ندارد کہ از زبان عربی واقف نیستند در ذکر غلام محمد
کہ جمیع اکساب بکمال رسانیدہ بودند روزے در سائبان خانقاہ نشستہ بودند کہ ذکر
اشخاص قابل و صاحب ہنران آمد فرمودند کہ در شہر اورنگ آباد آشنائے بود غلام محمد نام جمیع
اکساب بکمال رسانیدہ خصوصاً سواری اسپ بسیار بقدرت میکرد کہ مقدور چابکسواران
نباشد و جامہ چینی وغیرہ کہ ہنر خدمتگاران است بدرجہ میدانست کہ نواب نظام الملک غفر اللہ
پسند فرمودہ بودند و کار طاقہ بندی بصفائی میکرد غرض باوجود این کمالات دائم محتاج
قوت بود چنانچہ بجہت عسرت اہل خانہ ایشان در خانہ ما آمدہ سکونت کردہ بود و خبرگیری آن ماما
میکردیم مقصود اینکہ صفت رزاقی کہ جاریست وابستہ امرے نیست من بعد ذکر اسپان
در میان آمد فرمودند کہ من اسپے داشتم کہ روزے ہفتاد و پنج کردہ راہ طے کردہ بودم در این
مسافت تعاقب فوجے بطور یلغار ہم شدہ و پاشنہ کوب ہم رفتم بعد رسیدن منزل کہ این
را گرم کردم بر ہموار جولانی بود و آخرش تعریف این را شنیدہ نواب ناصر جنگ مشتاق شدند
در روزے در خانہ ما آمدند و ہر چند ابا کردم بزور گرفتند در ذکر میان مجیب الدین من بعد
میان مجیب الدین آمدند و ایشان نیز از یاران قدیم حضرت مولانا و از اولاد ہمشیرہ زادہ
حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ اند درین جناب آمدند و پیش ازین بموجب ارشاد مدتے

در درگاه حضرت شیخ سلیم چشتی مشغول بودند و چندے اخراجات سرکار نیز حوالہ ایشان بود
و در بنیولا شرح ملا میخوانند حضرت مولانا بایشان خطاب کردند کہ شما سبق خود را موقوف بکنید صبح بعد
وظیفہ آمده می خوانده باشید دیگر یاران را جواب داده ایم کہ از فردا کہ روز شروع اعتکاف است
سبق موقوف کنند و عادت معهود حضرت مولانا هست کہ از تاریخ بستم رمضان شریف در مسجد
معتکف میشوند بیش ازین سہ چہار در مسجد درگاه حضرت سلطان المشائخ محبوب الہی رحمۃ اللہ
تعالی علیہ معتکف میشدند بسبب ہنگامہاے و عدم اطمینانہا در مسجد مدرسہ کہ جوار حویلی است
و نماز فرائض نیز درین خوانده میشود مقرر فرمودند و سبق علوم درسی در رمضان شریف تمام ماه
موقوف میشوند صرف درس حدیث میباشد و در عشره اخیره این را ہم موقوف کرده اند در ذکر
سایہ حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم وقت شب در سایبان
خانقاه تشریف داشتند سید صاحب سلمہ اللہ تعالی عرض کردند کہ در مواہب لدنیہ بنظر آمد
کہ آنچہ مشہور است کہ سبابہ حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وسلم از ابہام دراز بود و این در انگشتہا
پاست نہ درست و بعضے کہ خیال بدست کرده اند غلط است ہمین مذاکره بود کتاب را ہم آوردند
حضرت مولانا فرمودند کہ یک صحابی را در خواب دیدند احوال پرسیدند کہ من تمام داخل بہشت شده
ام الا سبابہ من پس ازین سبابہ مراد آنیست کہ بآنچہ اشاره ازین سبابہ میکردیم و ضابطہ قریب است
کہ ہرگاه بکسے بدگویند بسبابہ اشارت می کنند پس موجب عدم دخول سبابہ در بہشت آنیست
من بعد صوفی صاحب سلمہ اللہ تعالی براے ملاقات درویشے رفتہ بودند تشریف آوردند بر
سبیل حکایت گفتند کہ شاه صاحب میفرمودند کہ ما یاران حضرت صاحب و قبلہ یعنی والد حضرت
مولانا را در دیار دکن ملاقات کرده ایم بعضے را دیدیم کہ بلا واسطہ بیعت داشتند و بعضے بیک واسطہ
و حالات ایشان این بوده ہمین کہ لفظ اللہ روبروے ایشان شخصے گفت اشک از چشم ہاے
ایشان جاری شدند احتیاج بسماع وغیره ہرگز نداشتند و یارے از ان معمر و سفید ریش بودند
و لباس ازین مثل کناری وغیره کہ در ہندستان رائج است می پوشیدند و ہرگاه نام خدا میشنیدند
در گریہ مے آمدند حضرت مولانا فرمودند کہ من تا بده واسطہ یاران حضرت صاحب را دیده ام درین

اثنا از وضو فارغ شده بر زینه نشسته بودند صوفی صاحب بعرض رسانیدند که شاہ صاحب
این راہم میگفتند که شخصے در جے پور بمردم اہل سماع بسیار طعن و تشنیع میکرد چنانچہ روزے
نام حضرت مولانا را گرفته گفت که لے مسلمانان از یاران ایشان پرہیز خواہید داشت که از راه
میبرند اتفاقاً در ہمان روز ببلائے گرفتار شد و بے حرمت گردید حضرت خاموش ماندند و مرضی
حضرت برامرے که موجب تفاخر باشد یا حرفے یا کشفے در و برآید و نسبت بانحضرت کرده شود برائے
بیان مطلق نمیباشد درین اثنا فقیر بعرض رسانید که در ہمچو محل سخت مشکل میشود که شخصے صراحتہ
الفاظ نا ملائم نسبت بحضرت مولانا بکند این کس اگر جواب داده شود خلاف مرضی حضرت است
واگر برداشت کند بشریت مانع مے آید درین اثنا میر بدیع الدین صاحب عرض کردند که روزے
برہمین این ماجرا گذشته است بیاد حضرت مولانا خواہد بود که در مسجد جامع افغانی بچہ فصیح
پیش آمده بود من حاضر بودم فقیر عرض کرد که این ہم حاضر بود و حضرت مولانا بر حوض مسجد جامع
نشسته بودند روہیله آمد و تعرض کرد که ریش را چرا مے تراشید و بجہرے مکابره کرد که بگفتن
راست نیاید و آنچه خلاف شان علماء و فضلا بلکه سائر الناس باشد نسبت بحضرت مولانا کرد
خاموش ماندند و بعد ساعتے برخاستند و سه چہار کس که نشسته بودیم حضرت متوجه بطرف
ما یان شده فرمودند که شما چرا اخفاء مے شوید ہیچ مگوئید چون این حکایت تمام شد حضرت مولانا
فرمودند که این عزیز تنہا پیش ما آمد و درخواست بیعت کرد و بسیار معذرت خواست و گفت
که من اینقدر شرمنده ام که دل نمیخواہد که روبکسے نمایم بلکه خود را بکشم من دست بیعت
باو دادم لیکن من بعد گاہے نیامده است معلوم نشد که چه واقع شد در ذکر شغل و اشغال
حضرت صاحب قبله روزے مذکور جناب حضرت صاحب قبله برآمده فرمودند که
حضرت صاحب قبله با تمام اوقات مصروف بذکر میداشتند و مکانے ساخته بودند که درمیان
زنانه و مردانه واقع بود اگر در او را از مکان مردانه بند بکنند داخل مکان زنانه محل سرا باشد
واگر از طرف محل سرا بند کنند و درے که مشرف بطرف خانقاه است وا کنند مردانه مے شد
چنانچہ اکثرے اوقات در ہمون حجره تشریف میداشتند و ذکر آہسته آہسته مے کردند

وکنیزان کمر آن حضرت حنی میکردند و در مجلس حضرت که بیرون تشریف میداشتند غیر از
مشغولی مذکورے ازین طرف وازان سخنے آمد ہر کہ مے آمد مشغول شدہ مے نشست حتی کہ ذکر
مسائل ہم درمیان نبود در اوائل احوال بطرف کتاب میلان بود در اورنگ آباد غیر از شغل بچیزے
سروکارے نبود و در ہفتہ دو مرتبہ جہر میشد و شکل حلقہ این بود کہ یاران بذکر مشغول میشدند و ہر
شخصے کہ گرمی کم محسوس میشد حضرت خود برابر آن یار مے نشستند و چند ضرب ذکر میکردند
تا کہ اورا گرمی در میگرفت نزدیک یار دیگر تشریف مے بردند و کار اورا با تمام میرسانیدند و روزے
این ہم فرمودند کہ از نصف شب حضرت بیرون تشریف میفرمودند اگر یاران را مشغول می یافتند
بہتر والا ہر شخصے کہ بخواب رفت خود ملاحظہ فرمودہ کوزہ آب سرد ہمراہ میداشتند بران مے
پاشیدند تا این مرتبہ تقید در تربیت داشتند و از انجا مذکور یاران حضرت صاحب قبلہ آمد
فرمودند کہ میان عشق اللہ نام درویشے از یاران حضرت بودند شاید باین کمال یار دیگر ہم رسیدہ
باشد خدا عالم است و ہشت پہر ایشان کہ عبارت از شب و روز است مصروف بذکر جہر بود و برائے
خوردن یک و نیم پاو چار و سہ پاو مسکہ کہ خلاصہ روغن است حضرت صاحب روبروے خود
ترتیب نمودہ مے دادند و تصفیہ جسد ایشان تا بانجا بود کہ ما دران ایام طفل بودیم بنا بر بازی
کلاہ ایشان را از سر گرفتہ بر درخت بلند مے انداختیم ایشان صاف بر ہوا میرفتند و کلاہ
از درخت میگرفتند و این قسم بارہا میشد و درین حرکت روزے تکلیفے بر جسد ایشان ظاہر نمیشد
و با وجود اینقدر ریاضت مزاج ایشان مائل بہ طیب ہم بود بلکہ باکثر مردم مزاح میکردند و آنہا
ایشانرا سخت میگفتند خوش میشدند و باز نمے آمدند و صورت وفات ایشان نیز از عجائبات
روزگار است در صوبہ گجرات بودند و در مکانیکہ سکونت داشتند یک روز ایشانرا در انجا یافتند
و تودہ از گلہا انجا بود من بعد معلوم شد کہ موت ایشان ہمین بود و در ہمان روز ایشانرا کسے
در کعبہ ملاحظہ کردہ کسے جاے دیگر دیدہ و اکثرے آنحضرت خرق عادات دیگر ہم از شاہ عشق اللہ
صاحب نقل ہم فرمودہ اند روزے دولت مشاہدہ میسر شد درین ایام فقیر را از بعضے
جہات دنیوی تشویش بسیار بود تسلی ہا فرمودند و چیزے از اسرار ارشاد کردند کہ این را میخواندہ

باشی بمجرد استماع تشویش از خاطر میرفت وآن مقدمہ نیز بآسانیت رفع شد مذکور دیگر روزی دولت مشاہدہ میسر شد بر تخت نشستہ بودند فقیر را نیز بر ہمان تخت جا دادند مذکور ہمسایہ بود کہ دیروز فوت شد من بعد مذکور سوم کہ رسم فاتحہ است آمد فقیر عرض کرد کہ سوم رسم است وبعضے ہفتم میکنند فرمودند کہ ہفتم رسم قدیم معلوم میشود عرض کردہ شد کہ در حدیث شریف ہم آمدہ فرمودند کہ از قیاس مے برآید برائے اینکہ فرمودہ اند کہ تا ہفت روز چنین بکنند چنانکہ اکثر حکم تا ہفت روز بیان شدہ اند ازین قیاس میرود کہ گویا حد ماتم ہفت روز است روزی مذکور درگن آمدو در شان آنجا فرمودند کہ در آنجا درویشے بودند خراب حال نام بسیار آدم خوب واز امرازادگان شہر بودہ اکنون مجذوب بودہ ویک انگرکھہ پنبہ دار میپوشید بسیار کہنہ وبوسیدہ وروغن تلخ از سر جا میگرفت وبر بدن خود معہ لباس مے پاشید ازین قیاس باید کرد کہ لباس چہ صورت گرفتہ باشد واز من ملاقات میکرد اکثرے در صحرائے بسبب سوزش وجوشش افتادہ مے ماند وچہار چہار روز خبر ازین عالم نداشت روزے صحبت رقص زنان بود من ہم بودم دران صحبت میان خراب حال آمدند ومدتے تماشا دیدند یک مرتبہ گفتند کہ من ہم رقص خواہم کرد ومردم اعتبار نکردند ناگاہ ایشان برخاستند ویک دوپٹہ تاش برخود گرفتہ شروع برقص کردند وصول رقص ہمہ ازین مرد موجود مے شد وباوجود آن لباس کہنہ روغن ریختہ صورت این عزیز بدرجہ خوش مینمود کہ حاضران تاب دیدن نداشتند واین خود در گریہ بود وتمام مجلس چہ مرد چہ زنان ہمہ محو شدہ بیخود بودند بلکہ سر از در ودیوار اثرے بیخودی ظاہر بود ودر ہمون حالت بیرون آمد واین شعر مے خواند بیت ہر کہ شد خاک نشین برگ وبرے پیدا کرد ❊ سبز شد دانہ چو با خاک سرے پیدا کرد ❊ وراہ صحرا گرفت ما ہم ہمراہ این برآمدیم ودیدیم در یک غارے افتادہ بود وکف از دہن آن مرد بے اختیار میرفت بعد از چند روز بہوش آمد ذکر زیارت حضرت محبوب الٰہی رضی اللہ عنہ روزے دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند کہ در صحبت بے تکلف مارا بسیار آرام میشود ودر جائے کہ تکلف میباشد اگرچہ صاحب تکلف زیادہ تر خاطر داشت مینماید ودر رضا جوئی مصروف میشود اما دل انس نمیگیرد لہذا در خانہ ہر آشنائے

که میروم شب نمے باشم شب در خانهٔ خود میرسم و بسیار خوش میگذرانم و در خانه بمجرد رسیدن
اطمینان حاصل مے آید و در جاے دیگر نه مگر هرگاه در درگاه حضرت محبوب الٰهی رحمة الله علیه
میرسم همینکه رسیدم مارا آرام حاصل میشود و کلفت دور میشود من بعد فقیر احوال روز گذشته
بعرض رسانید که باران دیروز تمام روز بارید و من بر اسپ کم قدم سوار بودم و غیر از جامه و دو شاله
پارچه پنبه دار نداشتم تصدیع بسیار کشیدم فرمودند که روزے نظام الملک برادران مرا فرمود که براے
تماشاے آهو (که قراولان تیار کرده اند و مانوس شده است) در رمنه بروند و تماشا کنند من هم
رفتم آنجا قریب بشام آثار باران ظاهر شد همه برادران بشهر آمدند من متوقف بودم آخر شب باران
بشدت فراوان بارید یاران نیز همه رفتند و خدمتگاران هم رفتند مگر یک قراول براے چوکی
فرشی که آنجا بود ماند هرگاه اراده مرا براے رفتن شهر معلوم کرد بسیار به تشویش آمده گفت که فرش
بسیار است اینجا اگر مردم زیاده می بودند همه میماندند حالا که من تنها ماندم اگر ازین فرشے کسے بدزدد
ذمهٔ من خواهد شد مرا بر او رحم آمد و گفتم که من هم میباشم تا دو پاس شب من بر اسپ سوار ایستاده
ماندم من بعد از اسپ فرود آمده در شدت باران نشسته ماندم قریب بصبح مطلع صاف شد بخانه
آمدیم نواب این ماجرا شنید و از من بسیار خوش شد و گفت که ایشان مزاجے دارند که باید پرسید
مذکور حضرت صاحب قبله آمد فرمودند که دستور مجلس حضرت صاحب این بود که دو مجلس میشد
در یکے از یاران که شاغل و صاحب نسبت میبودند مے نشستند و در مجلس دومے که بیرون
قنات میشد همه مردم شاغل و غیره جمع میشدند و حضرت صاحب گاهے درین مجلس و گاهے
دران مجلس تشریف میداشتند و معتاد قوالان سر جماعت یک تنکه بود زیاده برین مقرر
نمیفرمودند و از قسمت خود چیزهاے بسیار مے یافتند که در قیاس نگنجد اما مقررے همین تنکه
چه قدر سعی قوالان می کردند و اسم خود را داخل میساختند فرمودند که یک مرتبه شاه شریف که
از یاران حضرت صاحب قبله بودند در حالت قوال را شروع به تنبیه کردند و بسیار زدند مردم
میگفتند که کناره شو قوال گفت که باشید وقت من هم میرسد چنانچه بعد از چند گهڑی ایشانرا
هوش آمد و هر چه در خانه داشتند با و دادند حتے که چهارپاے و فرش هم با و دادند هیچ چیز

در خانه نماند ازینجا ذکر در فضائل و اوصاف شاه شریف آمد فرمودند که مرد با اوصاف
بود اوائل حال از جهت وضع ما که جوانانه بود ایشان ناخوش بودند و بطریق موعظت حرفها
مے گفتند بعد مدتے که از ما واقف شدند و ربط زیاده بهم رسید چیزے اخذ هم کردند و قائل
این امر هم بودند والا همین که شخص را مریدان بسیار شدند من بعد از جا میرود و از کسے که
فائده میگیرد کم قائل میباشد و این وصف در پیرزادها بسیار است که در خلوت از شخصے
فائده میگیرند و هر گاه بیرون در معتقدان خود یا پدر خود مے نشینند با آن شخص سلوک متکبرانه میکنند
چنانچه نام یک دو کس گرفتند که با ما در خلوت بطور یاران و در جلوت بطور پیرزادها سلوک میکردند
در ذکر حضرت صاحب قبله دولت مشاهده میسر شد مذکور حضرت صاحب قبله بر آمد
فرمودند که یک مرتبه حضرت صاحب بیمار شدند و حرکت از تمام اعضا مسلوب شد و پاے اگر
دراز بکنند نمے شد و اگر بکشند و متصل بشکم کنند ممکن نبود و از زبان نیز حرف و حکایت نمیفرمودند
بعد از سه روز مرا در خلوت طلبیدند و فرمودند که در فلان قبرستان برو و باین شکل یک قبر است
آنرا شگافته دست درمیان او بینداز و هر چه بدست آید آنرا پیش من بیار چنانچه همین قسم
کردم و هیچ بدست نیامد آمده بعرض رسانیدم فرمودند که نیکو تفحص بکنید باز رفتم و نصف قد خود را
تا کمر درمیان قبر انداختیم چیزے بدست آمد بجنس روبروے حضرت آوردم وقت شب بود چراغ
نزدیک طلبیدند فرمودند که همین است در یک طاق گذاشتند تصویرے بود از آرد ماش ساخته
بودند و در تمام اعضاے آن سوزن زده بودند حکم به بر آوردن سوزنها کردند هر گاه که از دست
آن تصویر سوزنها بر آوردند دست حضرت بحرکت آمد همین قسم پا و تمام اعضا درست شد صبح
قریب هزار روپیه بشخصے از معاصرین خود که منجمله مشائخ بودند فرستادند بعد مدتے معلوم شد که
این حرکت از همان شخص بعمل آمده بود و مبلغ براے این فرستادند که این عزیز همین جهت
حسد میبرد که پیش ما مردم مے آیند و هدایا مے آرند پس با ایشان اگر خرج چند روزه خواهد رسید
خاطر جمع خواهد کرد و از حسد محفوظ خواهند ماند من بعد فرمودند که وقتے که مرا بیعت کردند بر حضرت
حالت جذبی بود و از خود طلبیدند بوالده ما ارشاد کردند فلانے را بیارید مرا حاضر کردند بیعت

فرمودند در ذکر شخصے که سوال بیعت نمود دولت مشاهده میسر شد مذکور شخصے آمد
که پیش ازین در جناب حضرت مولانا با اعتقاد تمام بے تکلفانه ملاقات میکرد من بعد کم ملاقاتی
اختیار کرد آخرش موقوف کرد بلکه در غیبت حرف نحوبی نمیزد فرمودند که این مرد وقتے که بسیار
پیش ما مے آمد و برائے بیعت استدعا میکرد چنانچه بلند خان روزے بمن گفت که پیش
شما که سوال بیعت میکند قبول میدارید الا این مرد را دیدم که از مدت بجد است واما مے کند
هیچ نگفتم لیکن دل برائے بیعت نخواست **در ذکر درویشان و آزادان** مذکور آزادان
آمد فرمودند که وجه تسمیه لفظ آزاد باین درویشان که خلاف شریعت راه اختیار کرده اند همین معلوم
میشود که از قید پیر آزاد اند و در یاران حضرت صاحب قبله هم آزادان بودند چنانچه شاه منقطع علی
درویشے در فرقه آزادان بود از مریدان حضرت صاحب بسیار مرد با کمال صاحب نسبت بود
در ذکر واقعه حضرت بڑے صاحب دولت مشاهده میسر شد از دو سه روز بر طبیعت
حضرت سخت کوفتے معلوم میشد که خبر واقعه بڑے صاحب که عبارت از برادر کلان حضرت مولانا
باشند آمده بود فرمودند که من بیکے از یاران اظهار این معنی نکردم و بر من غلبه غم شد آخرش بمن
نمودند که ترا عوض این خواهم داد زیاده برین مجال نشد که از عوض این پرسیده مے شد
اگرچه مکرر این را فرمودند که عوض این مقرر شد هر گاه این لفظ بر زبان مے آمد بشاشت بر
چهره هویدا شد اما معلوم نشد که چه بود بیت میان عاشق و معشوق رمزیست ؛ کراما کاتبین
راهم خبر نیست ؛ **در ذکر یاران حضرت صاحب قبله** مذکور یاران حضرت صاحب
قبله آمد فرمودند که میر اسد الله نامی یارے از حضرت صاحب بودند و بسیار مرد خوب بود
اگر کسے نیت امرے بکند و شیرینی فاتحه بنام ایشان بدهد اغلب که آن مهم سر انجام شود
بارها این را آزموده ایم من بعد مذکور شاه عبد الرزاق آمد فرمودند که ایشان از یاران شیخ کلیم
صاحب بودند و متوطن ولایت کشمیر بودند و در صحرا گذران میکردند مکانے بلند ساخته بودند
هر گاه بالائے او مے آمدند زینه را بالا مے کشیدند و راه آمد و شد مسدود میشد من یک مرتبه
برائے ملاقات ایشان رفتم کسے را پیش خود نمے گذاشتند چنانچه یک مرتبه نواب

نظام الملک رفتند ایشان از بالاے بام پرسیدند کہ چرا آمدند گفتند براے دیدن قدم
حضرت پاے خود را از بالا بطرف پائین دراز کردند و گفتند کہ این قدم حاضر است این را بہ بینید
و درون اجازت ندادند چون من کہ پیش ایشان رفتم بر زینہ یک مار کلان دیدم کہ افتادہ است
تامل کردم ایشان گفتند بیائید و بآواز بلند گفتند دور شو اے مردک مار از آواز ایشان دور رفت
من پیش ایشان رفتم گفتند کہ براے شما چاہ مے پزم لیکن ہیزم موجود ندارم معمول چنین
بود کہ خود ہیزم از صحرا تراشیدہ مے آرند من گفتم من مے آرم چنانچہ رفتم و ہیزم بسیار تراشیدہ
پشتارہ بر کمر بستہ داشتہ آوردم خوش شدند و گفتند خوب آوردید شبے در خدمت ایشان گذرانیدم

در ذکر حافظ خیر اللہ سیاح دولت مشاہدہ میسر شد بطرف حافظ خیر اللہ مخاطب شدند
و فرمودند کہ حافظ جیو شما براے زیارت مزار حضرت مخدوم علی صابر بروید و تیاری پارچہ
سفر بکنید و در میان سکرتال یک قبرے است زیارت آنجا ہم خواہید کرد و فرمودند کہ عجب
قبر یست و حال آنکہ از آیندگان آنجا قبرے مشہور نشنیدہ شدہ است فرمودند کہ یاران در چندے
رشک این حافظ خواہند خورد و از ما ازین جہت اظہار آزادگی خواہند نمود و حال آنکہ حق بطرف
ماست کہ این عزیز در مشغولی محنت میکند و غافل کم مے باشد زود ترقی خواہد کرد یاران قدیمی
گمان بد خواہند برد این حافظ خیر اللہ مردے از باشندگان پنجاب است پیش ازین در حفظ
قرآن مشغول بود از سہ چہار سال در خدمت حضرت مولانا آمدہ مشغول شدہ حرکت قلب
بسیار بشدت دارد خدمت نان پختن و بہ یاران رسانیدن در عہدۂ ایشان است درین
صورت اکثر اوقات ایشان بظاہر صرف این خدمت است بلکہ تمام روز لیکن یکساعت
بے یاد نمے گذارد لہذا حضرت مولانا را خوش آمد و باعث فرستادن بدرگاہ حضرت علی صابر
ہیچ معلوم نشدہ براے آنکہ بتقریب حضرت مولانا ارشاد کردند و کرا یارا کہ موجب این پرسیدے
حافظ جیو من بعد بفقیر گفتند کہ یک مرتبہ پیش ازین ہم حضرت مولانا ارشاد کردہ بودند کہ حافظ
ترا جاے خواہم فرستاد زیادہ برین ہیچ نفرمودند و مرا ہم مجال نشد

در ذکر زیارت حضرت مخدوم نصیر الدین چراغ دہلوی روزے در زیارت حضرت

مخدوم نصیر الدین چراغ دہلی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ مشغول بودند بعد زیارت مزار شریف براے
زیارت مزار اینکہ پائین اند تشریف مے آوردند و پائین مزار حضرت کمال الدین علامہ ہمشیرہ زادہ
حضرت مخدوم ہست کہ سلسلہ حضرت مولانا با ایشان میرسد و دیگر مزار ہمشیرہ زادہ دیگر ہم ہست و درین
مزارات یک مزار را کہ بسبب امتداد مدت و آمد و رفت پنہان شدہ بود حضرت مولانا بر آوردہ اند و صاف
کنانیدہ پیش ازین ظاہر نبود و حالا ہم معلوم نیست کہ مزار کدام بزرگ است اما حضرت مولانا مقرر
درانجا فاتحہ میخوانند و گل مے اندازند و میفرمایند کہ مزار خوبی است ناگاہ بطرف فقیر دیدند و فرمودند
کہ سبحان اللہ بعد این کلمہ فرمودند کہ ہر قدر مقدور باشد بچراغی اینجا چیزے میدادہ باشید
سواے نیازے کہ بدرگاہ میگذرانید این غنیمت چیزے است مقدور نشدہ کہ وجہ این را
پرسیم اینقدر فرمودند کہ این یک فائدہ دارد در ذکر مرتبہ محبوبیت حضرت محبوب الٰہی
سلطان المشائخ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ دولت مشاہدہ میسر شد ذکر وفات حضرت
خواجہ بزرگ قدس اللہ تعالیٰ سرہٗ آمد فرمودہ اند کہ اینکہ مردم میگویند کہ مرتبہ محبوبیت فقط
مختص بذات حضرت محبوب الٰہی سلطان المشائخ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ است و بخواجگان پیشین
میسر نشدہ معنی این مطلب باچیزے نمے فہم براے اینکہ نسبت محمدی در ہمہ جا ظہور کردہ
مے آید چنانچہ ہرگاہ وفات حضرت خواجہ بزرگ شد در وقت تجہیز و تکفین مردم ملاحظہ کردند کہ بر
پیشانی از خط سبز نوشتہ بود تدمات حبیب اللہ فی حب اللہ پس حبیب صفت مشبہ میداشت
بمعنے فاعل و بمعنے مفعول ہر دو می آید پس محبوبیت ثابت شد در ذکر شخصے کہ خونے
از دست او واقع شدہ بود۔ دولت مشاہدہ میسر شد ذکر یاران دکن آمد فرمودند
کہ روزے ما در خرابات نشستہ بودیم و درویشے مجذوب انجا مے ماند براے دیدن او
میرفتم ناگاہ شخصے از چند منزل بسبب اینکہ خونے از دست او واقع شدہ بود گریختہ آمد
و الان میخواست مدعا اینکہ شخصے زبردست اگر مرا جا بدہد از دست مدعیان کہ در تلاش
مے آیند جان بسلامت برم درویش مذکور بطرف من اشارت کرد و گفت این عزیز
استعداد خوب دارد اگر نگہدارند خوب است من او را بخانہ خود آوردم و در یک حجرہ کہ گاہ

ارسپان مے ماند جادادم و پنہان کردم بعد یک روز بایشان گفتم که اخر در یک گوشہ شما
نشستہ اید چیزے بخدمت شما التماس میکنم اینہم میکردہ باشید نام خدا بایشان گفتم بعد
چندروز کہ حلیہ نشدہ باشد آواز نعرہ آمد کہ مردم بیہوش شدند معلوم شد کہ آواز عبداللہ ست
ہرگاہ این نعرہ میکرد مردم گرد وپیش راحواس نمیماند وحکم این رامیگرفتند ہمین نعرہ کہ میزد
مردم مے افتادند واین خلاص میشد ودر تمام کوچہ وبازار سجدہ ہا کردہ میگشت حتے کہ گوشت
بر پیشانی نماندہ بود واستخوان سپید برآمدہ درہمین حالت آوارہ شد یک مرتبہ من در شاہجہان آباد
بودم در مکانیکہ سکونت داشتہ بودم آمدہ بود ودروازہ رابوسہ داد ورفت ازان باز احوال
آن معلوم نیست درہمون حالت مدعیان برائے طلب خون درجستجوے او آمدند یک مرتبہ ایشان را
دیدہ وبدستور برائے سجدہ کردن دوید ونعرہ زد ایشان نیز مدہوش بودند واین دنبال آنہا
میگشت وسجدہ میکرد آنہا حیران بودند کہ این بلا دیگر ازکجا بجا چسپید آخرش گذشتند وگذاشتند

در ذکر زیارت حضرت گنجشکر قدس اللہ سرہٗ روزے در درگاہ حضرت شیخ
حضرت مولانا تشریف داشتند وفقیر از لشکر آمدہ بود بعرض رسانید کہ دل بسبب دوری
مخدوم ومفارقت از شغل باطن بسبب علایق دنیوی بسیار تنگ مے آید واکثرے میخواہم
کہ بہ سمت اجمیر یا جائے دیگر سیر کنم فرمودند کہ فلانے ہرگاہ دل تنگ شود شما فقط قصد
دیدن ما میکردہ باشید دیگر خیریت است من بعد فرمودند کہ حضرت سلطان المشائخ رحمۃ اللہ
علیہ فرمودہ اند کہ یک مرتبہ ارادۂ حج کردہ بودم چون بزیارت حضرت گنجشکر قدس اللہ سرہ العزیز
رفتم مقصود حاصل گردید بعد مدتے باز خیال عزیمت حج درپیش شد باز بزیارت حضرت
گنجشکر رحمۃ اللہ علیہ رفتم مقصود حاصل شد فقیر را ازین سخن حالتے غریبی حاصل شد نزدیک
مولانا نشستہ بودم مدتے بزانوے مبارک سر گذاشتم وراحتے درمن پیدا بود ودرقت
میکردم **در ذکر سرگذشت حضرت مولانا** دولت مشاہدہ میسر شد ازراہ کرم ہم
طعام فرمودند ودوکس دیگر ہم بودند درین اثنا مذکور سفر آمدن از دکن باین طرف فرمودند
گفتند کہ در یک مکان وارد شدیم انجا معبد کلانے از ہنود بود ازراہ تعصب مسلمان را

نمیگذاشتند که درون بتخانه روم یک مرتبه رفتم هر چند برہمن غلبه آوردند لیکن خود را
نزدیک بآن رسانیدم بسبب نزدیکی دست از من برداشتند دران شهر چند یوم توقف افتاد
اتفاقاً چنین شد که یک پیرزالی هندو رسیده و تفحص کرده آمد که اینجا مسافر نو باین شکل
کجا دارد است مراد خواب بهوانی گفته است که تو پیش او برو هر دو چشمهای تو که نابینا هستند
روشن خواهند شد هر چند منع کردیم او کسی باور میکرد در انجا دو سه روز ماند چون در کارخانه خدای
همه چیز موجود است چشمهای آن روشن شد و حال آنکه درین امر مارا چه دخل است انصاف
باید کرد حرف تا اینجا رسیده بود که فقیر را شورشی عظیم بهم رسید و نعره های بلند زدن
گرفتم و مدتی دران حالت ماندم و کیفیتی برداشتم که ازان لذت مدتی چاشنی در ذوق من
ماند **در ذکر میر بدیع الدین** روزی مشاهده میسر شد پیش از نماز صبح وضو میفرمودند
میر بدیع الدین سلمه الله تعالی بعرض رسانید که حکیم میر محمد افضل در لشکر بادشاه اند و بسبب
نرسیدن در عرس حضرت امیر خسرو قدس الله سره کوفتی بر دل ایشان نشسته باشد
فرمودند که البته باز میر صاحب بعرض رسانیدند که مبلغ پنجاه روپیه بدست ایشان آمده بودند
همه را صرف کردند مقصد ازین بیان اسراف خرچ ایشان بود حضرت مولانا فرمودند که خیریت
است اگر ایشان بمردم دادند خدا مبلغ دیگر بایشان خواهد داد فکر نباید کرد **در ذکر معتقد
شدن هندوی** دولت مشاهده میسر شد مذکور هندوی آمد که از مدتی در طریقه
شامل شده است و نماز هم باخفا میگذارد گویا از یاران است فرمودند که امروز نوکری بآن مرد
میسر شد الحمد لله این پریشان بود دویم اینکه مردم میگفتند که بسبب رفتن این در صحبت
مسلمانان و اعتقاد آوردن انجا در فلاکت گرفتار شده است حالا که روزگار باو میسر شد
من خوش شدم **در ذکر هندوی که مرید حضرت مولانا شده بود** دولت
مشاهده میسر شد هندوی از یاران حضرت مولانا شجره آورد که برین دستخط موافق معمول
حضرت مولانا ثبت فرمایند حضرت مولانا فرمودند که من حیران بودم که نام این مرد درون
شجره چه نویسم آخرش نوشتم که عاقبت مصدق الدین خیر گرداند **در ذکر مصاحبت**

ہندوے بخدمت حضرت مولانا و رشک بردن پیرزادہا۔ دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند کہ فلان ہندو پیش ما مے آمد و دروازہ را بند میکردم و نام شخصے گرفتند کہ فلان شیخ روزے آمدہ بیرون نشست بمرتبہ اتم تلخی بران عزیز آمد کہ ہندو درون باشد و منکہ پیرزادہ ام بیرون نشستہ باشم کدام طریق است ما چیزے نگفتیم و حالانکہ فائدہ ہمین درین بود کہ آن ہندو پیش ما نماز بجماعت میگذارد و شغل میکرد لہذا خلوت میکردم و یاران بدمے بردند ازینجا مذکور این آمد کہ ہندو را اگر شوق شغلے دست دہد در صورت عدم ایمان آوردم باین باید گفت یا نباید گفت حضرت مولانا نشستہ بودند فرمودند کہ مارا چنان معلوم است کہ از تعلیم نام خدائے عزوجل کوتاہی نباید کرد و در بند این نباید شد کہ اول مسلم شود من بعد چیزے شغل کند نام خدا را اثرہا است خود بخود بطرف خود خواہد کشید پس تعویق چرا باید کرد روز پنجشنبہ بود حضرت مولانا در خانقاہ حضرت شیخ کلیم اللہ قدس اللہ سرہ تشریف فرمودہ بودند داکثر بروز جمعہ یا سہ شنبہ آنجا تشریف میفرمایند و چنان ہم مے شود کہ ہرگاہ در خانہ یارے کہ قریب بآن محلہ سکونت دارد تقریبے در پیش میشود اول در درگاہ تشریف میفرمایند و بطور خود آنجا مے نشینند تا کہ بروقت معہودہ دران مکان معہود تشریف میبرند فقیر ہم در خانقاہ رفت دید کہ استراحت میفرمایند و میر شفیع الدین چپی میکند فقیر ہم خاموش نشست بعد ساعتے بیدار شدند استفسار احوال جنازۂ یارے کہ امروز فوت کردہ و تیاری تجہیز و تکفین او در پیش است فرمودند کہ در انجا چہ قدر دیر است شخصے عرض کرد کہ ہنوز دیر است و موتی دو وصیت کردہ است یکے آنکہ ہرگاہ حضرت مولانا تشریف فرمایند آنوقت مرا ازینجا برند دوم مدفن بر مکانے بکنند کہ سر راہ حضرت صاحب قبلہ مدا اللہ ظلہ العالی باشد تامل فرمودند و گفتند کہ قریب ہدرگاہ حضرت محبوب الٰہی رحمۃ اللہ علیہ اگر باشد خوب است و درین اثنا فقیر عرض کرد کہ سرخ بنگلہ کہ در راہ حضرت صاحب واقعست داخل غیاث پورا ست یا نیست فرمودند کہ این داخل نیست بلکہ دروازہ باولی را نیز میگویند کہ یک زینہ این داخل است و باقی داخل نیست دلچسپ مذکور حدود غیاث پور در میان ماند بعد ازین فرمودند کہ این شخص

موتی در خانہ پدر خود ہمین یک پسر بود برادر این عجب قلق است روزے براے عیادت
این رفتیم اتفاقاً در انوقت این عزیز حاضر نبود من کہ برگشتم برادر این سخت ملامے روداد گویا کمر
این شکست من لاچار بودم من بعد خبر جنازہ آمد کہ تیار است در مسجد جامع تشریف آوردند میر شفیع الدین
و فقیر در رکاب عقب عقب روان شدیم قاعدہ رفتار حضرت مولانا این است کہ ہرگاہ در راہ یارے
ہمراہ باشد و شخصے اجنبی ہم آن مرد اجنبی را برابر خود برند و حرف و حکایت میکنند و یاران
را دور دور میفرمایند کہ بمانند و اگر فقط یاران باشند یاران نیست تکلف را دور مے دارند
و کسے کہ از و تکلف است آنرا قریب میگیرند و خاطر داشت او مقدم میدارند اول ہمین کہ داخل
مسجد شدند فرمودند کہ پیش کسے غلوسے ہست پیش شخصے بود میر شفیع الدین گرفتہ نزدیک
بردند خود بدست مبارک گرفتہ داخل آثار شریف شدند و کلیہ آنجناب است کہ نذر مزارات را
از دست خود بر آستانہ میگذارند خواہ آنجا خادم موجود باشد خواہ نباشد من بعد زیارت درون
آثار شریف آمدہ زیر منارہ مسجد دوگانہ ادا فرمودند درین اثنا یک جنازہ دیگر آمد و مذکور نماز جنازہ
درمیان شد فرمودند کہ نماز جنازہ یاد داری عرض کردم کہ یاد ندارم الحمد میخوانم فرمودند کہ نزدیک
اہل حدیث درین باب بسیار تقید است بلکہ نوشتہ اند کہ شخص را مے باید کہ ہر روز بعد نماز مغرب
صلوٰۃ جنازہ بخواند و نیت بکند کہ درین روز ہر کہ از امت جناب نبوی صلے اللہ علیہ وآلہ واصحابہ
اجمعین وسلم امروز فوت شدہ چہ زن وچہ مرد بران نماز مے خوانم براے اینکہ اکثرے از غریبان
مے میرند و صلوٰۃ بر آنہا خواندہ نمیشود پس این شخص کہ خواند ثواب صلوٰۃ حاصل شد و آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بر غائب ہشتر نماز جنازہ خواندہ اند وقتیکہ خبر واقعہ نجاشی آمد آنحضرت
امام شدند و اصحاب صف بستند و تکبیرات نماز جنازہ خواندند درین اثنا تکبیر جنازہ شد فرمودند
کہ غنیمت عجب شخصے است کہ در مذکور حدیث تکبیر شد حق تعالیٰ مغفرت کند بر جنازہ آن
یار متوفی آمدہ نماز خواندند و ارادہ نمود کہ تا بدفن ہمراہ روند این وقت فرمودند کہ مرا این ربط
بود تا بدفن مے باید رفت تشریف بردند و مرا رخصت کردند فقیر عرض کرد کہ ہمراہ جنازہ رفتن
ثواب است فرمودند کہ در حدیث است کہ در نماز ثواب است و در رفتن ہمراہ جنازہ مضاعف

ثواب است **در ذکر برادر مولوی علاؤ الدین** وقت صبح درس بود سید صاحب صحیح
مسلم میخواندند درین اثنا برادر مولوی علاؤ الدین آمد و نشست و امین الدین نام دارد و این
مولوی علاء الدین از شرفا اند موطن ایشان درمیان دو آب جمن و گنگ سبانه نام قصبه ایست
و تحصیل علم معقول و منقول در قصبات پورب کرده اند بعد فراغ تحصیل برای دیدن
حضرت مولانا در شاهجهان آباد آمدند و در صحبت اول محبتی در دل ایشان جا گرفت مرکانی
که بیرون خانقاه داخل مقبره بیگم والانی است برای ماندن ایشان مقرر کردند شب
دوم بر ایشان سخت شوری رو داد حضرت مولانا صوفی را فرمودند که بروید و احتیاط ایشان
بکنید و شما چون از اهل پورب هستید مهمان دار مولوی نیز شما باشید چند روز برین نگذشت
بشرف بیعت مشرف شدند و عرس شریف حضرت صاحب قبله در همین ایام واقع شده
روز عرس حالتی غریب بر مولوی وارد شد اگرچه درین روز بر هر که وی چه شاغل و چه
غافل چه مسلمان و چه هندو هر که داخل مجلس است لغزشی راه میدهد اما مولوی صاحب را
حالت با کیفیت بود و تمام لباس خود را بقوالان بخشیدند و خود عریان بودند غیر از پائجامه
چیزی نبود من بعد مشغولی بسیار بر ایشان غالب آمد و محنت هم در یاد حق بسیار میکردند
و جانب حضرت مولانا نیز توجه تمام داشتند من بعد بطرف وطن مالوف سفر کردند و شادی
کتخدائی نیز بعمل آوردند حالا بموجب ارشاد شریف در قصبه سنبهل سکونت گرفتند وقتیکه آنجا
رسیدند یک درخت کلان دیده نشستند میانه دیگر نبود اکنون بفضل الهی و عنایت
خواجگان مرتب شد و مردم بسیار برای استفاده درس می آیند و مجمع عقلا می باشد
و معاش بر توکل دارند و متعلقان را نیز آنجا طلبیدند حضرت مولانا بمیان امین الدین فرمودند
که آنچه مرضی مولوی صاحب باشد همان قسم بعمل می آورده باشند و همین لفظ بتاکید
فرمودند **مذکور دیگری** روزی ارشاد کردند که درمیان اراده و مشیت فرقی است
اطلاق لفظ مشیت بر ایجاد معدوم و انعدام موجود هر دو می آید و لفظ اراده فقط بر ایجاد
معدوم مستعمل و برعکس این استعمال نمیکنند **در ذکر مولوی میر معین الدین** و دولت

مشاہدہ میسر شد مولوی معین الدین کہ از یاران قدیم آنجناب و سید صحیح النسب اند پدر ایشان مدرس مدرسہ غازی الدین خان مرحوم بود ایشان نیز بزرگ و فاضل اند بعلوم عربیہ درسی و بیشتر ذوق مسئلہ توحید و تدریس ہمین فن دارند و آراستہ مزاج و کشادہ پیشانی و بہ سادگی گذران میکنند ایشانرا با شخصے قضیہ بابت املاک ورثہ در پیش بود حضرت فرمودند کہ تا مقدور گذشتن نزدیک ما بہتر است و در اثبات و نفی طرفین سخت مشکلہا میشود و از سبب شما بر ما ہرج مے آید توکل بر خدا بکنید و دست از قضیہ اگر حق ہم بطرف شما باشد بردارید و مطابق این نقلے فرمودند کہ درویشے را بادشاہ برائے ملاقات تکلیف کرد درویش قبول نفرمود شخصے از ندیمان بادشاہ گفت من تدبیرے میکنم کہ خود بخود آمدہ حاضر شود صبح آن شخصے را فرستاد کہ قاضی شمارا طلب کردہ است درویش گفت چرا گفت مکان سکونت شما ملک شخصے است دعوے نمودہ است مکان را خالی بکنید یا بمحکمہ حاضر شوید درویش قبالہ حویلی آوردہ پیش نہاد و خود دست حرم خود را گرفتہ روان شد و گشت الحمد للہ بر ہمین قدر خیر گذشت **در ذکر پسر معمور خان کہ آن از مشاہیر عمدہائے دکھن بود** مذکور تصویر درمیان آمد فرمودند کہ پسر معمور خان کہ یکے از مشاہیر عمدہائے دکن بود در جناب حضرت صاحب ما بیعت داشت و در علم تصویر دخلے عظیم پیدا کردہ بود و ربطہم در جناب حضرت صاحب مثل یاران بے تکلف چنانچہ سہ چہار جزو در احوال حضرت صاحب بطور ملفوظات نوشتہ است و اکثر بر مجلس تصویر حضرت صاحب نمودہ چنانچہ خواجہ کامگار خان ہمیشہ رشک میبر ند کہ من ملفوظات حضرت صاحب جمع کردم و کتابے مرتب شد کاش این دو جزو تالیف ازان من مے بود و این تمام ملفوظات از ایشان نقل مطابق نقل حضرت امیر خسرو و میر حسن دہلوی است کہ حضرت امیر میفرمودند کہ اگر تمام کتب من تصنیف سید میبودند و این ملفوظات از من مے بود خوشی حاصل میکردم۔ **در ذکر ارادہ سفر و زیارت بشہر مقدس کہ پسند خاطر حضرت مولانا بود** در درگاہ شریف حضرت شیخ قدس سرہ دولت مشاہدہ میسر شد این وقت در مزاج

اندک کدورتے کہ بسبب اجتماع اہل دنیا و ورود قضایا اکثرے بر خاطر میباشد فرمودند
کہ فلانے دل میخواہد کہ سفر بکنم و قصد مصمم کہ دل من بسیار پراگندہ مے باشد بلکہ ارادہ دارم
کہ لب شہر مقدس بردم کہ درانجا ہیچکس از شناسایان نباشد و برائے ہمین تشویشات از دکھن
برآمدہ بودم و علاقہ فرزندان و برادران گذاشتہ بودم اینجا بجہت مریدان باز ہمین تشویش
لاحق شد روزے در راہ تشریف میبردند و دران ایام فقیر ہم نسبت بشغل باطن داشت
و بعضے اوقات انوار برکات حضرت مولانا بر قلب مے تافت و اکثرے مذکور مسئلہ وحدت
وجود چہ از کتاب وچہ از خارج انچہ لائق فہم قاصر این بے فہم مے بود ارشاد مے فرمودند
کہ مدعا ازین استقلال عقیدہ من برائے مسئلہ بود فرمودند کہ فلانے اگر شخص بانتہا سیر
رسد کہ در تمام کائنات متصرف باشد و در ایجاد و اعدام خلق قادر بود اگر مسئلہ توحید
برملا گوید مضائقہ ندارد و الا در دعوی خود کاذب است و این مقدمہ بفقیر اہم حاصل میشود غیر ممکن
نباید تصور کرد **در ذکر تصنیف رسالہ نو بطرز خوب و مرغوب** امروز کہ شنبہ غرہ
ربیع الثانی است دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند کہ در دل مے آید کہ یک رسالہ تالیف کنم
و بسید صاحب خطاب کردند کہ شمارا درین باب امداد باید کرد کہ روشنائی و قلم را تراشیدہ
درست کردہ پیش ما بگذارید سخت احسان شماست و در صورت عدم موافقت این امور مارا
سخت مشکل میشود فقیر بعرض رسانید کہ رسالہ در کدام فن مرکوز خاطر حضرت است فرمودند
کہ درین مقدمہ کہ وحدت وجود عبارت از کدام چیز است لیکن مردم بدنام خواہند کرد عرض
کردم کہ بجہت اینکہ رسالہ بطرز نو تصنیف خواہد شد فرمودند آرے مطالبات شیخ اکبر مردم
مطلق نفہمیدہ اند لہذا عقیدہ خود در ذہن چیزے دیگر مقرر کردہ اند از طرف شیخ در ذہن ہا
چیزے دیگر است و حالانکہ نفس الامر مدعاء شیخ دیگر است پس در صورت بیان شئے
عجیب ایشان را بنظر خواہد آمد حیران خواہند شد و خواہند گفت کہ غیر از معتقدات سلف
است و سابق ازین قبیل در مجالس ارشاد کردہ اند کہ عبارت شیخ را مردم کم مے فہمند
لہذا فساد در عقیدہ دارند و مدعاے صاف از عبارت شیخ برآوردن مشکل است تا کہ تمام

کتاب را مطالعہ نکند مدعا بر نمے آید مثلا مدعا را در جاے شیخ شروع کرد و بارہ ازان
بیان نمود بعد از چہار ورق سہ ورق باقی را بیان مے نماید این وطیرہ بیان شیخ است
در ذکر حالت رقت وسماع روزے در دالان خانقاہ تشریف داشتند و دولت
مشاہدہ میسر شد مذکور حالت رقت وسماع درمیان آمد حضرت مولانا فرمودند کہ حالت صوفی بعینہ
بہ نشا شراب میماند اگر در ابتدا نشا شخص ساکت ماند تا انتہا سکوت حاصل ست و اگر در
اوائل شروع تبکلم کرد آخر ہا شور و فریاد زیادہ میشود بلکہ بیحواس میگردد و ہمین قسم در حالت
اگر شخصے ضبط نمود خوب میماند و بحال خود درست میباشد و اگر شروع بگفتن کرد تا دم آخر
میگوید و مسلوب العقل میشود و بے اختیار انچہ برزبان است میرود و نوبت بجاے میرسد کہ
خود ہم بے ضبط میشود و دیگر ان را نیز وقت ضائع میگردد و این بالمقرر است کہ براے گفتن
درانحالت مقرر دل میخواہد اما لازم است کہ لحاظ این مرتبہ در خاطر صوفی باشد و این وقت
کہ میگوید باعتقاد خود چیزے کہ در دل دارد میگوید اما سامعین را کجا فہمیدہ میشود کہ سخن از
کجا است و این خود ہم انچہ میگوید گاہے انچہ منظور دارد از زبان برنمے آید و گاہے از سر
علم چیزے میگوید این وقت این مذکور بجہت تربیت حاضرین خصوصا میاں محمد غوث صاحب
سلمہ اللہ تعالی فرمودند کہ ایشانرا در حالت سماع شورشے عظیم لاحق میشود و اکثرے
مسئلہ توحید را برملا بالفاظ شتی بیان میکنند کہ مستفادش ہمہ اوست باشد چون در تقریر
بسبب کمال غلو و سوزش اسرار را فاش بیرون میدہند و در مجلس اعراس مردم مختلف
المزاج واقف و ناواقف و عالم و نا علم و فقرا و دنیا دار و صوفی و متشرع و انچہ از یاران حضرت
مولانا اند ہمہ جمع میگردند بعضے را از گفتگوے ایشان استعجاب لاحق میشود و بعضے را
حیرت مے افزاید و بعضے را کہ توجہ بطرف سماع بودہ باشد متوجہ بحروف تکلم میشوند و حیران
میمانند و از طرف سماع صرف توجہ بانیطرف مے نمایند و اطفال ہم در مجلس مے باشند
اینہا نیز متلاشی ہیچو کلمہ و کلام اند و بعضے را کہ نسبت شرعی زیادہ و نسبت تحقیق کم است
نیز گوارا نمیشود و این ہمہ مراتب را حضرت مولانا ملحوظ فرمودہ باشارہ و صراحۃ ارشاد کردند

اگرچہ یقین خاطر است کہ در گفتگوے سید موصوف تکلف را دخلے نیست لیکن بلحاظ
جہات مذکورہ تقید فرمودند من بعد ارشاد کردند کہ اکثرے از یاران این قسم میکنند چنانچہ
میر سعد الدین مرحوم غفر اللہ لہ نیز درہ حالت یاد دارند کہ در شروع سوزش مسئلہ توحید بیان
میکردند و چون آخر قوت بیانیہ نمیماند مسئلہ یکطرف میشد بے اختیار آنچہ بزبان
مے آمد میگفتند و شخص را لازم است کہ اینوقت احتیاط بکند و ضبط در ہمہ حالات اولے
است و در ضبط لذات بیشتر رو مے دہد و سابق ازین درین مقدمہ بفقیر ارشاد کردہ بودند
کہ حالت چند قسم است یکے آنکہ عقل ہم مسلوب شود و اختیار نیز نباشد دوم آنکہ عقل
ہم باشد و اختیار ہم باشد سیوم اینست کہ عدم اختیار ببقاء الشعور پس حالتے کہ درو عقل
و اختیار نباشد مذموست براے اینکہ بسبب عدم شعور ترقی و تنزل خود را نمے فہمد و لذت
شغلے ہم دست نمیدہد و اینکہ شعور ہم باشد و اختیار ہم نعوذ باللہ منہا صاف تکلف است پس
بہترین حالت کدام است کہ شعور باشد و اختیار نباشد چون مذکور میان محمد غوث سلمہ اللہ تعالے
درمیان آمد بالضرورت پارۂ از احوال ایشان بیان باید کرد کہ ایشان از یاران قدیم حضرت
مولانا صاحب قبلہ اند و نبیرۂ حضرت شکر گنج قدس اللہ تعالی سرہ و سکونت آبا و اجداد ایشان
در کوٹلہ حضرت سلطان المشائخ است رحمۃ اللہ علیہ و نسبت شغلے فقط از حضرت مولانا اخذ کردہ
و زیارت مرقد منور حضرت شکر گنج قدس اللہ تعالی سرہ مکرر مشرف شدہ اند و از جد بزرگوار
ایشان حضرت مولانا بدر الدین اسحاق نیز در نزدیکی حضرت گنج شکر قدس اللہ سرہ العزیز
واقع است روزے کہ بشرف بیعت بخدمت حضرت مولانا سرفراز شدند بلا توقف قصد
زیارت کردہ بودند من بعد آن کرت دیگر ہم رفتند و در مصاحبت جناب مقدس مدتے
بسر بردہ اند و جذبہ از جذبات الہی بایشان رو دادہ بود کہ از خود و غیر خود خبر نداشتند
و فرق درمیان شرع و غیر شرع ہم نماندہ بود و ارادت توحید بسیار مستولی بود گاہے
بلباس و گاہے بلا قید میگردند ساختنے نمیگذاشتند کہ بحال خود دیر دانند و از زبان بہترین
کلمات تراوش میکردند تا بحدے کہ روزے در ہمراہی جناب حضرت مولانا بودند و بچہ

خرے در راہ بنظر آمد ایشان بے اختیار دویدند و بوسہ ہا بان خربچہ میدادند و سجدہ ہا میکردند و نعرہ ہا میزدند القصہ مدتے بحالت سکر گذرانیدند من بعد روزے در خدمت حضرت مولانا در ہمین حالت سکر آمدند و اینجا درس حدیث شریف بود ایشان نیز شیشہ در دست داشتند عرض کردند کہ درین شیشہ و درین کتاب ہیچ تفاوتے ہست بیان کنید و حرفہای بیباکانہ گفتند آخرش حضرت مولانا فرمودند کہ بنشینید نشستند و بزانوے آنحضرت زدند بعد ساعتے بیدار شدند و بہوش آمدند و مطلق ازانحالت خبر نداشتند وضو کردند و دعا خواندند ازان روز بفضل الٰہی مستقل بر شریعت شدند و تکلیفات ہمہ رو واد و خود ایشان بفقیر نقل کردند کہ ہر گاہ آنحضرت ارشاد برائے نشستن فرمودند و من بخواب رفتم بر قلب من این حالت بود کہ گویا شاخے بر قلب چسپانیدہ اند و بزور چیزے نزع میکنند بدستورے کہ معمول شاخ کشی است من بعد آن حالت گویا مطلق نبود بعد از چند سال بایشان اجازت بیعت فرمودند و اکنون مردم بسیار بدولت ایشان دست بیعت دادند و مشغولی حاصل کردہ و بعضے اعمال مجربہ نیز در استعمال ایشان است و از زبان حضرت مولانا نیز مسموع شدہ کہ یک دو عمل خوب بمجد غوث رسیدہ است و مذکور میر سعد الدین مرحوم کہ جناب اقدس فرمودند ایشان از سادات سید واڑہ (کہ مشہور ترین محلہ شہر کہنہ دہلی است و سادات صحیح النسب متوطن خجند در انجا سکونت دارند) بودند و در خدمت بزرگان خود و بعضے درویشان دیگر استفادہ حاصل کردہ بودند آخر عمر در خدمت حضرت مولانا بہ محبت پیوستند و اجازت بیعت گرفتند اکثرے از مردم شیعہ کہ متوسل ایشان شدند ایمان آوردند و کمال توحید مذہب ایشان بود در طلب جات برائے چندے تشریف فرمودہ بودند اتفاقاً در محلہ کہ سکونت داشتند آتش در گرفت ایشان نیز بدرجہ شہادت رسیدند در اوائل احوال کہ فقیر ملازم صحبت حضرت مولانا بود آخر شب برائے وضو برخاستہ بودند فرمودند کہ دیروز من طفل میر سعد الدین را کہ در درگاہ حضرت سلطان المشائخ در بغل گرفتم وجہ این بود بر شکل اویتیمی معلوم میشد فقیر بدل خود خیال کرد کہ خدا حافظ پدرش باد و چون بعد یک دو روز فقیر روانہ آن دیار شد

در منزل دوم آدم من ملاقات کرد و خبر واقعهٔ شهادت میر سعد الدین داد و در ینوقت
که حضرت مولانا اینطرف فرمودند اثرے ازین خبر و احتمالے نبود و میان ضیاء الدین نیز
درین وقت که آخر شب ارشاد شد حاضر بودند **در ذکر میان ضیاء الدین** و این میان
ضیاء الدین سه برادر هستند همه خادم و داخل طریق در جناب قدس سره ایشان نبیره شاه
شریف (که از اکابر خلفاے جناب فخر العاشقین سر حلقه دردمندان سیدی و سندی حضرت
مولانا نظام الدین ثانی بودند) هستند والده ایشان که دختر شاه شریف باشد نیز بشرف بیعت
مشرف اند و برادر کلان در میان ایشان محمد شرف الدین است که بخدمت حضرت استفاده
حاصل کرده بصورت دنیاداری معاش بسر مے نمود و از متوسلان قدیم و ندیمان صحبت
نواب صاحب فلک رفعت فخر امارت زیب وزارت قیوم سلطنت دادرس غربا زاده فقرا
جامع دین و دنیا مهبط فیوض نامتناهی قبله بارگاه ظل الهی انجم سپاه عرش بارگاه امارت
و وزارت حسب صداقت و سیادت نسب یادگار دودمان نقشبندی لائق دولت
خداوندی زبدهٔ خاندان اعظم صاحب السیف والقلم نظام امور مملکت رکن بیت خلافت
صاحب زادهٔ توران و هند باج ستان دکن و سند شهاب مکرمت الله الصمد غازی دین محمد
راه رو مرضی کردگار عابد شب زنده دار بانی شیوه جود و عطا حاتم گوهر همت و سخا کرم طینت
بحر طبیعت برگزیدهٔ ذوالجلال والاکرام عمدة الملک مدار المهام ضابط قوانین ملک ستانی
منتظم اشارات جهانبانی شهسوار شیر شکار فتح جنگ سپه سالار دام فی الزمان اقباله
و افاض علی العالم اشفاقه هستند و در ینولا براے سیر بطرف دکهن بصورت تشریف برده
اند و در دنیاداری مثل این واماندهٔ هوس شغل و طلب و ذوق هم دارند و میان ضیاء الدین
برادر اوسط اند و بمقتضاے خیر الامور اوسطها مزاجے درست دارند قدرے طالب علمی
هم نموده اند و نسبت شغلی ایشان بسیار بجاے رسیده و محنت درینکار که کرده اند بقدر
ایشان است که نه سال است که گاہے در شب یکساعت بخواب نرفته اند مدتے در درگاه
حضرت شیخ سلیم چشتی باشاره حضرت مولانا بسر بردند و مدتیست در مسجد جامع میگذرانند

الحال که ملازم امیر مسطور اند باوجود شغل صحبت داری اوقات خود را پاک از لوث
دنیوی داشته اند روزانه محنت معاش و شبانه بعادت معهود بسر میبرند و عالم مثال
بر ایشان بسیار روشن و واضح است و زابرت عظیم دارند و مطلق عجیبے و رعونتے در خاطر
ایشان راه نیافته است بلکه در کلمه و کلام ایشان هرگز از شغل یا از باطن را ہے برده نمیشود
د توصیفے که فوق آن متصور نباشد اینست که از جناب اقدس نیز کلمه در حق شغلے ایشان
مسموع شده برائے ما مردم نص قاطع است و برادر خورد ایشان میان عماد الدین اند
و در اوائل احوال که ایشان دست بیعت بجناب حضرت مولانا داده اند به شغل باطن مشغول
شدند و طالب علمی هم کردند درین اثنا حضرت صاحب اخراجات روزمره حواله ایشان فرمودند
و ایشان مصروف این کار شدند و حسن مجرا و رضای جناب حضرت و محنت شب و روز که درین
کار ازین مرد بظهور آمد از یارانیکه سابق این کار میکردند بعمل نیامده جناب اقدس بر رسای
ایشان تحسینها فرموده اند باوجود محنت و بیخوابی و تقاضاے گوناگون و سوال و جواب شبانه
روز و آزرده خاطری هریک ایشان بسبب ظرفے که دارند تنگ نمیشود و در صلاح و تقوی
استقامت دارند در ذکر خانم جی که مرید حضرت صاحب قبله بوده روزے
دولت مشاهده میسر شد مذکور حضرت صاحب قبله بر آمد فرمودند که عورتے خانم جیو نام
داخل طریق بودند حضرت صاحب بسیار بر ایشان متوجه بودند و او در سن جوانی بلکه
ابتدائے شباب بیوه شده بودند و حضرت صاحب پوشاک براے ایشان بکمال تکلف
مے ساختند صد صد بخیه در پیشواز ایشان میبود و کناری و سنجاب رنگین قسمے که عورات
تکلف میکنند آنجناب از پیش خود درست کنانیده مے پوشانیدند و ایشان عظیم مشغول
بودند بلکه در وقت رحلت حضرت خانم جیو بودند و من بودم از ینجا مذکور حضرت صاحب آمد
فرمودند که در صحبت حضرت ما غیر از مشغولی ذکرے از دنیا بلکه از دین هم نمیشد همینکه شخص
از در در آمد و داخل حلقه شد و مشغول شده می نشست تا وقتیکه مے نشستند همین حالت
بود من بعد فرمودند که یاران حضرت صاحب عجب یاران بودند که کلمه توحید هم شاید از زبان

حضرت صاحب میخواندند والا اگر ممانعت نمیشد شاید آنجا ہم اسم حضرت صاحب داخل میکردند و این کمال افراط محبت است و عشق ایشان از اینجا مذکور سفارش آمد فرمودند که مہر حضرت صاحب قبلہ آویزان میبودند ہر کہ مدعا سے داشتہ باشد موافق مدعاے خود از طرف حضرت صاحب بنویسد و مہر حضرت را بر ثبت کند و پیش امرا یا آشنا ہر جا کہ خواستہ باشد ببرد و این را اجازت و پروانگی در کار نبود از اینجا مذکور رحلت حضرت صاحب آمد فرمودند که از حضرت صاحب ما نعرہ کم صادر میشد در قرب ایام رحلت چنین اتفاق میشد کہ نعرہ بلند مے کشیدند بلکہ رحلت نیز در ہمین حالت شد کہ ہمراہ نعرہ جان بجانان سپردند از اینجا مذکور مرض حضرت صاحب قبلہ آمد فرمودہ کہ پیش ازین چند سال حضرت صاحب ما را مرض فالج لاحق شدہ بود کہ ہر دو پاے حضرت صاحب شل شدہ بودند و حرکت نمیتوانستند کرد فرمود چون یاران نے تکلف در حضور بودند فرمودند کہ پسر قوالے بود کہ ہر دو پاے او شل شدہ بودند روزے پدر او و چند قوال دیگر آنرا بر دوش گرفتہ سرودکنان از در آمدند ہمین کہ نظر حضرت بر و افتاد حالتے رو داد و حضرت بلے اختیار برخاستند و معانقہ کردند فی الفور آثار آن عزیز دفع شد و حضرت بنشستند و حرکت از پاے شریف حضرت از آنروز ساقط شد از اینجا مذکور سجعہ حضرت صاحب قبلہ آمد فرمودند کہ چندین سجع حضرت داشتند و بر ہر سجع محضر بود از انجملہ یکے این بود کہ نظام مد تعظیم دلہا کوش و دین بدنیا مفروش **در ذکر تعریف مرشد** دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند کہ شخص را مے باید کہ تعریف مرشد خود در مجلس نکند برائے آنکہ اگر تعریف کرد و در سامعین کسے انکار آورد پس اگر این را قدرے قوت حق تعالی دادہ است کہ ہمون ساعت شخص منکر را بسزا رساند بہتر والا سوختگی حاصل آید و ہیچ فائدہ نگردد پس تعریف چہ ضرور است محبت تعلق بدل دارد چنانچہ مطابق انیست کہ روزے فقیر برائے سفر رخصت خواست وداع فرمودند و ارشاد کردند کہ اگر شخصے ما را بد گوید در عوض مکابرہ نخواہید کرد و یاد خواہید داشت من بعد فرمودند کہ اگر درویشے در راہ ملاقات بکند بسیار بتعظیم ملاقات خواہید کرد بتکرار این لفظ را ارشاد کردند

چون فقیر بمنزل سوم رسید از شاہجہان آباد با درویشے کہ در طریق قادریہ داخل بود اتفاق ملاقات شد و این حرف در ہر منزل بدل یاد داده بود کہ حضرت مولانا برائے ملاقات درویشے بشارت فرمودند خالی از فائده نیست درویش فی الحقیقت بسیار مشغول بود از حسب و نسب او استفسار کردم گفت در شہر جہان آباد در محلہ مغل پوره سکونت داشتم و من طفل بودم در عمر ہشت سالہ کسے درویشے از یطرف گذشت بطرف من دیدمن بعد معلوم نیست کہ چہ شد حالا باین وضع ہستم گرت ودم ہم دران راه آن درویش را دیدم و یک شخص از یاران او ہمراه بود مشغولی بسیار بروغالب آمده درویش گفت کہ من درین فرقہ بسیار بآرام میگذرانم ہیچکس از احوال من واقف نیست درینصورت خوب اوقات بسر برده میشود چون ازان سفر باز آمدم حضرت مولانا استفسار احوال فرمودند عرض کردم کہ درویشے باینصورت ملاقی شده بود و این قسم دیده شده بعد ساعتے فرمودند کہ یک درویش معہ یاران خود از راہے در سفر میگذشت او درویش صاحب باطن بود بر یک دوکانے درویشے خلاف شرع بنظر آمده شیخ بتواضع تمام سلام کرد درویش جوابے بطور خود داد یاران او بسیار غیرت بردند و در دل گفتند کہ باین مرد مبتدع شیخ باین سلوک پیش آمد شیخ از خطرۂ ایشان واقف شده گفت کہ قطب این سرزمین ہمین شخص است پس ضرور است کہ ما ازین طرف بگذشتیم و بتواضع پیش آئیم برائے اینکہ حکومت بدوست در ذکر خواجہ رحمت اللہ خان و میان عبدالقادر روزے دولت مشاہده میسر شد و خواجہ رحمت اللہ خان کہ یکے از یاران حضرت اند و نیز حاضر بودند مذکور یاران حضرت صاحب قبلہ درمیان آمد فرمودند کہ میان عبدالقادر نام از یاران حضرت بودند و اکثرے حضرت صاحب با بجہت اظہار کمال ایشان بر ایشان غصہ ہا میفرمودند چنانچہ درویشے درخدمت حضرت صاحب می آمد و اظہار کمالات خود شروع کرد آخرش گفت کہ من شغل توجہ را خوب میدانم و در توجہ من بسیار تاثیر است اگر ذوق نسبت وارید ازمن تربیت شوید و من درحق شما توجہ دریغ نخواہم داشت چون شنود حضرت دوستی انسان و حیوان

بود از راہ کریمی اخلاق خود بزانوے ادب پیش آن برخود غلط نشستند و او شروع بتوجہ کرد
و ہر روز این معاملہ درمیان بود و یاران سخت بجان آمدند و از ترس جناب حضرت صاحب قبلہ
چیزے نمے توانستند گفت تا مدت دو سال برین بگذشت و حضرت صاحب و قبلہ درین
مدت دو سال براے رضاے خاطر آن سادہ دل ہرگز تفاوت از عادت معہود نکردند بادب
مے نشستند و این عزیز بخوشی تمام برمیخواست و در تمام شہر میگفت کہ فلان شیخ از من توجہ
میگیرد و خوش میز یست من الاتفاق میان عبد القادر از سفرے کہ رفتہ بودند بخیریت
تشریف آوردند و در خدمت حضرت صاحب چندے ماندند یاران اینکہ از جہت آمد و سادہ
ناخوش بدرجہ اتم بودند بگوش میان عبد القادر رسانیدند کہ در اینجا شخصے مے آید و بر حضرت
شما توجہ میکند و مدت سالہا برین گذشتہ است و حضرت نیز بزانوے ادب پیش او مے
نشستند و او در تمام عالم این حرف را مشہور کردہ است و میان عبد القادر گفتند کہ براے
خدا مرا نشان بدہید چون فرداے آن روز بعادت معہود آن شخص آمد یاران آہستہ میان
عبد القادر را نشان دادند میان عبد القادر در دروازہ خانقاہ ایستادہ بودند ہمین کہ بر وے
نظر ایشان افتاد بے اختیار از اسپ افتاد و بیہوش شد و میان عبد القادر گریختند و حضرت
صاحب را خبر کردند کہ فلان شخص درویش کہ اینجا مے آمد امروز از اسپ افتادہ است
و بیہوش است حضرت متلاشی شدند کہ ایشان را چہ شدہ است آنرا یاران حاضر آوردند
آخرش معلوم شد کہ میان عبد القادر اینجا نشستہ بودند حضرت صاحب بسیار غصہ فرمودند
بعد انقضاے این حالت آن درویش سخت منفعل شد پیش حضرت صاحب آمد و عذر
تقصیرات خواست حضرت بسیار تشفی ہا فرمودند کہ ما را ہمون نیازیکہ در خدمت شما بود ہست
بعد ازین تقصیر میان عبد القادر معاف شد فرمودند کہ چرا خاطر کسے را شکستہ باید کرد اگر درین
فرصت کہ یکساعت پیش او نشستم و او دل شاد شد ازین چہ بہتر است من بعد فرمود کہ میان
عبد القادر یک مرتبہ بطرف قصبہ ستارہ رفتند و آنجا جوگی بود بسیار مریدان داشت
و صاحب تصرفات مشہور بود ایشان یک مرتبہ در تکیہ او رفتند و متوجہ شدند ہمہ مریدان

او و او مسلمان شدند بعد روزے چند جوگی وآن فرقه درمیان مجلس حضرت درآمدند وشورش
ہائے عظیم میکردند ورقصہا بربینہا وارد بود مردم حیران که اینہا چه کاره اند واز کجا اند آخرش
معلوم شد که از یاران عبد القادر ہستند باز بر ایشان حضرت صاحب غصه فرمودند که چه
ضرورست که شما بر ہر کس توجه بکنید وآنجا مذکور نسبت توجه حضرت صاحب قبله آمد
فرمودند که یک روز برات شخصے میرفت وحضرت صاحب قبله از دریچه ملاحظه فرمودند
ہمین که نظر بران برات افتاد ہر یک چه انسان وچه حیوان اسپ وفیل ہمه بیہوش
شدند ودر کوچہا میدویدند ورقص دیوانگی میکردند این خبر بحضرت شیخ قدس الله سره
ہر گاه رسید نوشتند که شما حالا مریدان علی الاطلاق میکرده باشید چنانچه مشہور
است که تعداد مریدان حضرت صاحب قبله خارج از احاطه بود واین خواجه رحمة الله
در قوم خواجه زادہا از اولاد حضرت بہاء الدین نقشبند اند وتوسلے بخواجه عبد الخالق
رحمة الله علیه دارند ودر خدمت حضرت مولانا روزے آمدند وگاه گاہے بتقریب سیاحی
آمدند روزے اتفاق چنین شد که آنجا درمدرسه مارے سیاه برآمده بود وبرائے گرفتن
او در ہندوستان رسمست که مارگیران سازے مے نوازند که آنرا پونگی گویند بعادت
معہود بنواخت حضرت مولانا مارگیر را اندرون خانقاه طلبیدند خواجه صاحب موصوف آنجا
اینوقت نیز حاضر شدند مارگیر شروع بنواختن کرد ایشان از جا رفتند ودر حرکت آمدند
وحالتے غریب ایشان را در گرفت وصاف وصاف در جنبش بودند ودست وپامے زدند وگریه
میکردند۔ آتش عشق است کاندرنی فتاد مصداق حال ایشان شد ومن بعد چند روز
دست بیعت بخدمت حضرت مولانا دردادند چنانچه اکنون بفضل الہی ایشان شاغل اند
وبمسئله توحید بسیار رغبت طبیعت ایشان گویا توحید بر ایشان مشاہده مے نماید ودر
عالم نوکری سپاہگری که بدترین روزیہاست خصوصاً درصورت تقرب با امیرے مفسد
برین اوقات ہستند دم وراست گو صاف مزاج مردم لاریب بے ریب مے باشند
غدرے در خاطر ہرگز ندارند وباصاف صاف وبا ناصاف ناصاف در ذکر حضرت

صاحب قبلہ دولت مشاہدہ میسر شد مذکور حضرت صاحب قبلہ آمد فرمودند کہ پیر حضرت صاحب ما اشرفی در روپیہ و نصف روپیہ مدلع آن کہ در ہندوستان پادلی و ادھیلی مے گویند در کاغذے بطریق بستہ مے نہادند و ہر شخصے را کہ مفلس و محتاج دانستند موافق قسمت آن ازان مبلغ عنایت میکردند و بیشتر ازین بد بنیا داران سیدادند و درویش سوال پیشہ را زیادہ بر یک فلوس عنایت نمیکردند و فرمودند کہ اگر این ازینجا نیافت از جاے دیگر گدائی کردہ خواہد آورد و این عزیز کہ روزگار پیشہ و جامہ و دستار دارد از شرم سائل نخواہد شد و از فاقہ خواہد مرد پس مستحق زیادہ تر اینست و عمل جناب حضرت مولانا نیز قریب ہمین است کہ اکثرے باشراف روزگار پیشہ کہ درین ایام مفلس واقع شدہ اند بے اطلاع احدے موافق قدر او چیزے عنایت میفرمایند و حال اینکہ اینجا فتوحات بقدر عشر عشیر بہ نسبت حضرت صاحب قبلہ نیست و باوجود این ہرچہ از غیب میرسد صرف مایحتاج یاران است بخلاف آنجا کہ خرچ حضرت صاحب قبلہ از خانہ امرایان بود و خرید حویلی و شادی و غمی و ہمہ اخراجات لازم بود و اینجا صرف خوراک ہر روزہ حضرت مولانا و پارچہ ضروری مثل جبہ و کلاہ کہ در خانہ مے پوشند و جامہ سفید کم قیمت یا دوپٹہ دو روپیہ و کمر بند ہمین قیمت براے رفیق مجالس نگاہ میدارند و سواے این ہرچہ فتوح بیاید خواہ پارچہ باشد خواہ نقد باشد خواہ تحائف باشد ہمہ را فروختہ بہ بقال میدہند کہ خرچ ہر روزہ نان یاران باشد و مالیت حضرت سواے یک دو جامہ سفید و ہمین قدر دوپٹہ رنگین یا سفید و ہمین قدر جبہ و دستار چیزے دیگر نیست مگر کتاب ہا را کہ حضرت صاحب بسیار دوست میدارند اگر قرض ہم بدست آید خرید میفرمایند و بفضل الٰہی اکنون کتابخانہ بسیار در سرکار است و پوشاک ہمین قدر کہ بیان کردہ شد و بالباس پر تکلف حضرت مولانا چندان رغبت ندارند بیش ازین در سرما دوشالہ استعمال میکردند از مدت موقوف است مگر غول چھیٹ و انگرکھہ چھیٹ یا رنگین مے پوشند و یا کیس ابریشمی یا سلاری کہ از طرف لاہور و ملتان مے آید بخوشی میپوشند و لباس تکلف حضرت ہمین است

در مکان سکونت حضرت مولانا نیز بکرایہ مقرر است ہر چند صاحب مکان خواست کہ نے کرایہ
تشریف دارند قبول نمیفرمایند کہ حضرت صاحب قبلہ ارشاد میکردند کہ فقیر را مکانے باشد
کہ دو دروازہ داشتہ باشد مثلاً وقتے شخصے آمد و براے ملاقات او دل این نمیخواہد پس از
در دیگر بیرون باید رفت واگر دو در نباشد مشکل است در ذکر نسبت ہمشیرہاے
حضرت روزے دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند کہ ہرگاہ مذکور نسبت ہمشیرہاے ما
پیش حضرت صاحب آمد فرمودند کہ نسبت با اہل دول باید کرد وہمین مناسب است چرا المفلس
باید داد کہ ہمیشہ در کوفت بگذرد مذکور شکل حضرت صاحب قبلہ و پوشاک ایشان آمد فرمودند
کہ روز جمعہ براے نماز یا اگر جاے تشریف میفرمودند جامہ و دستارے پوشیدند گویا شکل
ایشان ماناشکل منصب داران میشد و در خانہ کلاہ و بر کلاہ دستارچہ مے بستند و حضرت
مولانا بر کلاہ دوپٹہ در موسم زمستان مے بندند و دستارچہ گاہے نمے بندند و پوشاک
زمستانی حضرت مولانا انگرکھہ پنبہ دار و فرغول و کلاہ پنبہ دار است و یک سلاری کہ از
طرف پنجاب و ملتان و پاک پٹن مے آید اکثرے بر کلاہ مے بندند و لباس سرمائی
حضرت مولانا در مجالس پاجامہ و انگرکھہ و یک کمیس ابریشمی میباشد و موزہ مقرر می پوشند
و در پاے حضرت با اینہمہ شق شدن پاشنہ گاہے در دپشت پا لاحق میباشد و خارش
خشک اکثرے در پاے مبارک چنان مے شود کہ بیتاب میشوند و از دستہ قلم تراش
یا سنگ پا آنرا مے خارند و گاہے خود بنفس نفیس پاے خود را بر سنگ زینہ کہ در حویلی
است بزور میخارند و یاران خادم ہمیشہ بوقت خواب قسمے کہ چپی میکنند پاے
آنحضرت را آہستہ آہستہ میخارند و این سنت بسلسلہ مشائخ نظامیہ است کہ در پاے
یک آزار لاحق مے باشد چنانچہ بحضرت صاحب قبلہ ہم بود و بحضرت شیخ کلیم اللہ قدس
اللہ سرہ نیز بودہ و حضرت شیخ یحیی مدنی شیخ کبیر خود صاف لنگ بودند و از زبان مبارک
حضرت بسمع رسیدہ کہ چارپاے خورد کہ براے ایشان ساختہ بودند کہ بر چارپای
نشاندہ در میان حرم مدینہ منورہ مے آوردند و ہمچنین مشائخ کبار حضرت نصیر الدین

روشن چراغ دہلی ہم ضربے درحالت خوردہ بودند ازان بازلنگ بودند چنانچہ در کتب ملفوظ مسطور ہست وحضرت مولانا ہم میفرمودند کہ شعر حضرت امیر صاحب قوال میخواند۔

بیت ہر قوم راست راہے دینے وقبلہ گاہے ٭ من قبلہ راست کردم برسمت کجکلاہے

وحضرت مخدوم را حالت شد ودرپاے شریف ضربے بکمال رسید ونیز از زبان حضرت مولانا مسموع شدہ کہ حضرت سلطان المشائخ را روزے سماع درگرفتہ بود وضربے درپاے آنحضرت رسید من بعد فرمودند کہ یک قدم من باختیار درین سماع افتادہ بود عوض این بلاے نازل شدہ بود کہ اورا بر پاے خود گرفتم کہ این آسمان متحمل این نمیشد لہذا بر خود گرفتم **در ذکر محمد صادق خان مرحوم شہید** دولت مشاہدہ میسر شد مذکورے از محمد صادق خان برآمد مرحوم شہید میرفت کہ ایشان مورچال بر دریا بحکم خداوند خود کردہ اند وفوجے براول جنگ بسر کردگی ایشان شدہ است حضرت متغیر شدند وفرمودند کہ ایشان ہمیشہ وضع خود مقرر کردہ اند کہ ورد نمود در تمام عالم باشد وآن نمود را نمید انند کہ یک روز بموت میرسانند وازین لفظ موت کہ در حق ایشان جاری شد طبیعت فقیر سخت مضطر شد ومایوس ماند بعد دو ہفتہ خبر شہادت ایشان رسید **در ذکر سبق خوانی طفلان** دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند کہ امروز چند دستعا اجابت شدہ است مزاج ماندگی میکند من بعد مذکور این شعر درمیان آمد **بیت**

مے خواہم از خدا و نمے خواہم از خدا ٭ دیدن حبیب را و ندیدن رقیب را ٭ یاران درین اشکال میکردند تقریرے درست کرسی نشین نمیشد حضرت مولانا فرمودند کہ بخیال چنین میرسد کہ میخواہم از خدا دیدن حبیب وندیدن رقیب این ہر دو را متعلق مے خواہم و نمے خواہم سواے این چیزے دیگر مردم کہ نشستہ بودند بسیار محظوظ شدند وبر تقریر مولانا آفرین گفتند من بعد دو طفل براے سبق رسالۂ فقہ آمدند مے خواندند فرمودند کہ تا وقت سبق من ورا بند میگذارم براے اینکہ بہ سبب کثرت شرم میکنند ودر طبیعت ایشان خلل میشود ازینجا قیاس باید کرد **در ذکر حدیث شریف**

دولت مشاہدہ میسر شد مذکور این آمد کہ از حدیث شریف چنین دریافتہ میشود کہ برآے
مکان ضرور اگر کسے برود بالاے دو شش یک پارچہ مقرر باشد ازینجا مذکور این آمد کہ ظرف
براے مکان ضرور علحدہ میکنند و براے وضو علحدہ این ہم روا ست یا نے حضرت مولانا
فرمودند کہ در حدیث شریف معلوم میشود کہ ظرف استنجاے اجابت رسالت صلوات اللہ
علیہ وسلم جدا بود و ظرف وضو جدا **در ذکر نشست وقت خوردن طعام** دولت
مشاہدہ میسر شد حضرت مولانا طعام نوش جان میفرمودند فقیر عرض کرد کہ براے طعام
نشست آنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام چہ قسم دریافتہ شدہ است فرمودند کہ من درین
وقت بطورے کہ نشستہ ام ہمین نشست جناب حضرت صلواۃ اللہ علیہ است و آن وقت
مولانا یک زانو نشستہ بودند من بعد این ذکر آمد کہ مزاج شریف حضرت جناب رسالتمآب
صلوات اللہ علیہ بسیار لطیف بود چنانچہ تقید مسواک بسیار در حدیث معلوم میشود
کہ ہرگاہ شخص از خواب بیدار شود و یا ہر وقت وضو بکند مے باید کہ مسواک استعمال کند
و لطافت بسیار داشتند چنانچہ استعمال خوشبو بسیار تقید میفرمودند **در ذکر
میر محمد افضل و سوال کردن ایشان در باب عقائد نماز** دولت مشاہدہ
میسر شد میر محمد افضل سوال کردند کہ اگر در اقامت نیت نماز بطور سفر کردہ و در قرأت یاد آمد
نیت بار دیگر بکند یا نماز بخواند فرمودند نیت تعلق بدل دارد و اینکہ نیت دوگانہ کرد بسہو بود
نماز چہارگانہ بخواند و نیت تبدیل کردن ضرور نیست من بعد آن فرمودند کہ امروز ما در جاے
براے خوردن دعوت رفتہ بودیم مبلغ آن شخص خرچ شد و نان ما خوردیم و مقام مثنوی را
بشاہ ظہور اللہ کہ از مدت اشکال داشتند صاف کردند و قتے حضرت مولانا بشاہ صاحب
فرمودہ بودند کہ فردا در خانہ مولوی محمد مکرم ما خواہیم رفت اگر مثنوی ہمراہ بیارید چند ابیات
کہ اشکال آنہا شما اکثرے نقل میکنید آنجا خلوت میسر خواہد شد اگر دماغ و فاکرد تکرار
خواہم کرد چنانچہ شاہ صاحب ہمین قسم بعمل آوردند درین اثنا میر محمد افضل چیزے
در گوش عرض کردند کہ حضرت مولانا جواب فرمودند ایشان عرض کردند کہ در خاطر من ہمین بود

فرمودند که ماہم از اتباع شما ہستیم چہ مضائقہ دارد ازینجا نسبت اخلاق مولانا را مے باید
برد اگرچہ مارا چہ مقدور دریافتن است لیکن بقدر فہمیدگی حظے برداشتہ مے شوند
مذکور دیگر دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند که درین ایام من که نشستن با جمیع یاران
بمشغولی موقوف کردہ ام یاران کلمہ ہستند لیکن وجہہ این بود که ہر یک یار را دراندک
نشستن شورش میشد و در شورش یاران ما نیے تحاشا چیزہا مے گویند و اکثر اشخاص اینجا
چنین بودند که بر ایشان گوارا نمے شد اگرچہ بعضے ازان قوم داخل یاران ہم بودند تاہم بر ایشان
گوارا نبود پس رعایت وقت صوفی را لازم است و کنایت ازین مرد قوم افغانہا بود
که تسلط داشتند و بسیار آمد و رفت میکردند و جماعتہا از ایشان داخل طریق در حضور میشدند
من بعد ذکر ملاقات با امرایان در خلوت بفقیر آمد فرمودند که ما مزاج ایشان را خوب مے شناسیم
و درین مدت که ما دنیاداری کردیم اعزہا بسیار با ما ملاقات کردند چہ از قسم نیک و بد و دغابازیہا ے
این مردم و فریب اینہا در صورت اظہار اعتقاد ہمہ برما خوب معلوم است و ہر چند اینہا با ما سلوک
میکنند و با طوار انواع پیش آیند ما خوب مے شناسیم و دران جملہ نام یک شخص درمیان بود
درین اثنا فقیر شکلے داشت عرض کرد که تدبیر آن حضرت مولانا چہ ارشاد فرمودند که ما کشف
نداریم بطور عقل بخدمت شما میگوئیم عرض کردم که نیک و بد باعتقاد ما وابستہ آنجناب است
حضرت مولانا گو خود را بہر قسم بدانند لیکن مالکیت امور جزوی و کلی بآنحضرت است من بعد
تکرار ہمین الفاظ ماند آخر ش انچہ در حق من بہتر بود ارشاد کردند و بار ہمین فرمودند که نزدیک
عقل چنین صلاح میشود عرض کردم که ہمین بہتر است شخصے درین اثنار یک طبق مالیدہ
آورد فرمودند که این را ببرو بہ نظامی بدہ نظام الدین حسین عرف نظامی پسر اوسط فقیر
است و جناب حضرت مولانا از روز تولد این عنایت خاصہ در حق این دارند بلکہ بشارتہاے
نیک ہم از زبان مبارک فرمودند الکنون بمقتضاے سن که ۹ سال است الصبی صبی و ان
کان نبیا بسیار بآنجناب شوخی این خوش مے آید و فقیر را نیز بجہت اینکه حضرت مولانا دوست
میدارند در دلداری این بدل میکوشد و حضرت مولانا میفرمایند که محبت ما باین طفل بجہت

تو نیست بلکہ بالخصوصیت شفقتے داریم و بر دیگر پسران توجہ و التفات مے کنیم و در ذکر
عبارت ملفوظ حضرت صاحب قبلہ دولت مشاہدہ میسر شد مذکور جناب حضرت صاحب
قبلہ آمد فرمودند کہ حضرت ما پیش ازین کہ از حضرت شیخ دست بیعت بدہند و مشغولی شوند
کنند بطرف کیمیا و سیمیا و اعمال طی ارض وغیرہ چیزہا ذوق بود مذکور بر آمد کہ در احسن الشمائل
(کہ ملفوظ حضرت صاحب قبلہ است) نوشتہ است کہ در عالم مشغولی حضرت در صحرا میگذرانیدند
چنانچہ شبے در صحرا بودند شخصے آمد و شق قبرے کرد و مردہ را از ان قبر بیرون آورد و چیزے خواند
و خود بجنازہ مردہ روان شد حضرت صاحب قبلہ از جاے خود برخاستند و دست او را
گرفتند و استفسار احوال کردند عرض کرد کہ من عمل انتقال روح دارم ہر گاہ جسم من
کہنہ میشود جسم دیگر اختیار میکنم حضرت صاحب او را گذاشتند او عرض کرد کہ رغبت اگر
باین عمل باشد بگذرانم و عرض میکنم فرمودند فقیر احتیاج ندارد حضرت صاحب مولانا
فرمودند درست است لیکن حضرت صاحب قبلہ را ہم این عمل معلوم بود درین اثنا حافظ محمد ارشد
بعرض رسانید کہ ملاقات حضرت صاحب قبلہ با حضرت شیخ بود و سواے ایشان در خدمت
کدام بزرگ دیگر ہم حضرت صاحب قبلہ مشغول بودند یا نہ حضرت مولانا فرمودند کہ مشغول
فقط در خدمت حضرت شیخ شدند و پیش ازین چیزہا کہ اول مذکور شد معلوم داشتند من بعد
حافظ محمد ارشد عرض کردند کہ رشد حضرت شیخ بسبب شہرت کمالات حضرت صاحب قبلہ
میسر شد و الا درین شہر بارے در خدمت ایشان باین بزرگے نبود چنانچہ مرزا خیر اللہ
نام مردے درین شہر بود در علم ریاضی نظیرے نداشت اکثر مے گفت کہ در خدمت
حضرت شیخ کلیم اللہ صاحب بارادہ استفادہ میرویم لیکن بر ما اثرے ظاہر نمے شود
حضرت مولانا فرمودند کہ حضرت شیخ صاحب صاف براے حضرت صاحب قبلہ نوشتہ
بودند کہ فلانے از روزے کہ شما را حق تعالی قبولیت دادہ من بخاطر جمع آرام مے کنم
و غذاہاے لطیف مے خورم و ہر کرا منظور تربیت خواہم کرد پیش شما خواہم فرستاد
و من بعد ازین ہم فرمودند کہ حضرت شیخ قدس سرہ در یک رقعہ براے حضرت صاحب

این ہم نوشتہ بودند کہ مدتے حالت قبض داشتم و بر یاران من بود یک مرید شما از دکن آمد و نعرہ کرد کہ فی الفور قبض من رفع شد و قبض یاران من رفع شد حقتعالی شمار اسلامت دارد و این ور ذکر حضرت صاحب قبلہ پیش ازین فرمودند کہ لبسبب کثرت ہجوم مردم تنگ میشدند بحضرت شیخ نوشتند ایشان فرمودند کہ حالا بر شما وقت تنگ خواہد شد و ہر مکانے را کہ شما برائے خلوت مقرر خواہید کرد ہمہ یاران ہر یک خود را مخصوص پنداشتہ دران مکان خواہد آمد و بخلوت نخواہد ماند پس شمار الازم است کہ کتخدائی بکنید تا وقتے بدست آید و روزے این ہم ارشاد کردند کہ حضرت شیخ بعد تولد من رقعہ کہ برائے حضرت صاحب قبلہ نوشتہ بودند چنانچہ تاحال آن رقعہ پیش ما ہست برائے من بسیار بشارات والفاظ زیادہ تر از رتبہ من نوشتہ اند و بہ تصدیق ملفظ ایشان حق تعالی برمن رحم کردہ است **در ذکر برادر خورد میان غلام معین الدین** دولت مشاہدہ میسر شد مذکور دکن و برادران خورد میفرمودند ارشاد کردند کہ برادران کلان من بسیار دل سادہ بودند و مرا بلفظ ملا یاد کردند باین جہت کہ ایشان اکثر بتماشا مشغول میشدند و باین ذوق داشتند من اکثر کم حاضر میشدم مرا ملا میگفتند ببرکت خطاب ایشان حق تعالے مرا نسبت بکتاب و شہرت بلفظ مولوی داد و مذکور برادر خورد میان غلام معین الدین آمد فقیر عرض کرد کہ ایشان بیعت در خدمت حضرت کردہ اند فرمودند کہ آرے ایشان و میان غلام کلیم اللہ کہ اکنون بقید حیات اند نیز بمن بیعت کردہ اند و ہمشیرہ صاحبہ نیز وعدہ بیعت بمن دادہ اند و تاحال امیدوار این امر اند و حضرت مولانا ہمشیرہ صاحبہ خود را بلفظ آپا یاد میکنند و کمال محبت حضرت مولانا بذات ایشان است و ازان طرف نیز الفتیست و وعدہ رفتن برائے زیارت عتبات عالیات وغیرہ باایشان حضرت مولانا را درمیان است چنانچہ اکثرے آن وعدہ را یاد مے فرمایند و برائے زیارت حضرت خواجہ بزرگ نیز مکرر بلکہ ہر سال ارشاد میفرمایند و قصد ہم بدل میکنند لیکن حق سبحانہ تعالی

نظر بد لہاے غربا بیکسان نموده از قوت بہ فعل نے آرد **در ذکر صرف خاص حضرت مولانا**۔ دولت مشاہدہ میسر شد آہستہ بفقیر فرمودہ کہ امروز پنجاہ روپیہ مرا از یک جاے بدست آمدہ بود بیست و پنج روپیہ بمقال دادیم و بست روپیہ بسقا دادیم و پنج روپیہ نام قرضدار دیگر گرفتند کہ با و دادیم من بعد فرمودند کہ درین ایام ہر چہ بدست آمد اکثر بقرض داران دادیم دیدیم کہ بسیار شدہ است و یکجا صورت ادا مشکل است من بعد بہ میر بدیع الدین سلمہ اللہ خطاب فرمودند کہ دلیل حرمت سماع از حضرت امام اعظم کہ نقل مے کنند اینست کہ آنحضرت در مجلسے وارد بودند و بعد از نشست سماع دران مجلس درواوند و حضرت نشستہ ماندند من بعد مردم از ینحالت استفسار کردند فرمودند کہ ابتلیت فصبرت یعنی مبتلا شدم من و صبر کردم حضرت مولانا فرمود کہ اگر اینجا با تو پرسند کہ بر حرام صبر چہ طور توان کرد فرمودند کہ آنہا جواب میگویند کہ امام دران ایام مجتہد نبودند دیگر میگویند کہ مجتہد اگر بودند قوت منع نداشتند پس اینہمہ جوابہا ظنی است و بر ظن حکم حرام بالیقین کردن چہ طور چیزے است من بعد آن شخصے از خانہ بادشاہ قدرے گل و شیرینی آورد و خواست کہ انعامے فرمایند توجہے درین باب نفرمودند آخرش آرندہ تکرار کرد دو فلوس با و دادند و رخصت کردند و نقل کردند کہ پیش حضرت شیخ قدس اللہ سرہ شخصے طعام آورد و انعام خواست ایشان طعام واپس فرستادند و گفتند کہ اگر ہر من منت این میگذاری کہ خداوند تو براے من طعامے فرستاد پس من نمیگرم ہر چند بتکرار گفت نگرفتند آخرش خبر بخداوند رسید عذر خواست حضرت شیخ فرمودند کہ چرا این قسم آدم جاہل مزاج را پیش ما فرستادید **در ذکر میان عبد اللہ و شمس الدین** دولت مشاہدہ میسر شد چیزے مذکور میان عبد اللہ آمد فرمودند کہ عبد اللہ را اگر چیزے میگویم در احتیاط آن میکوشد و شمس الدین را نیز سخن شنو است و ے را آنچہ ما میگویم یاد مے دارد و اگر از دست این تمام و کمال آن سر انجام نمے یابد در اہتمام آن کوشش نماید و سعی از طرف خود میکند و این

میر شمس الدین از قصبه لونی اند و خاندان درویشانه دارند و قرابت قریبه با مشائخ قصبه ڈاسنه دارند چنانچه در خدمت شاه کمال صاحب مرحوم که در قصبه ڈاسنه شیخ بودند ایشان را قرابت قریبه بود و کسب و شغل نیز حصول کرده بودند مدتے برین گذرانیدند بحسب اتفاقات آمد و رفت در خدمت حضرت مولانا بهم رسانیدند و در آستانه حضرت خواجه بزرگ رحمة الله علیه مدتے بسر بردند و بموجب اشارهٔ خواجه خواجگان در خدمت حضرت مولانا توسل بهم رسانیدند و به نسبت باطن فیضیاب شدند و اجازت بیعت نیز حاصل شد و تفضلات حضرت مولانا در حق ایشان بسیار شد و صحبت ایشان را حق تعالی اثرے داده مردم نواحی خصوصاً در قصبه منجهور و غیره اکثر از وضیع و شریف دست بیعت بایشان دادند و رؤسا و حکام آنجا نیز از خادمان ایشان شدند اکنون بعلاقه خاطر داشت یاران خود بموجب ایماے حضرت مولانا بآن طرف هم سکونت میکنند و در حضور نیز مے باشند و در آستانه حضرت خواجه خواجگان نیز حجره براے ایشان متعلق است و یاران ایشان همه دنیا دارند لیکن همه گرم طبیعت و صاحب شورش از برکت صحبت ایشان شده اند و معاش بسیار نیست بسر میبرند بقدر ضرور پارچه مے پوشند و باقی آنچه فتوحات میشود در خدمت حضرت مولانا مے آرند و باقرباے خود هم میدهند و غریب طبیعت و کشاده پیشانی اند در ذکر درس حدیث شریف دولت مشاهده میسر شد حضرت مولانا بدرس حدیث شریف اشتغال داشتند درین اثنا مذکور این مسئله آمد که زنان باهم سحق میکنند در شرع شریف جواز این امر چه باشد حضرت مولانا فرمودند که حد این در کتاب وفا دیده شده است یارے عرض کرد که حد لواطت هم همین حرق است حضرت مولانا فرمودند که اعتراض شیعه است در کتب ایشان دیده ام و نام مجتهدین فرقه نیز فرمودند که او نوشته است در عهد خلافت حضرت صدیق اکبر رضی الله تعالی عنه این واقعه شده است و حال آنکه در کتاب حرق جاے نیامده است و ابن تیمیه در جواب گفته که در عهد جناب ولایت کرم الله وجهه نیز شخصے را حرق کرده اند بعد این حضرت مولانا فرمودند

که عالم متعصب هرگز ملاحظه مراتب مردم نمی کنند چنانچه درین مقدمه شخص اول
بلاتحاشا یک امر را نسبت بطرف حضرت صدیق اکبر نمود و دومے در مقابله نام حضرت
امیرالمومنین گرفت و در تهذیب و ترغیب کتاب عمده فن حدیث است تفصیل این
قصه نوشته که در عهد حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه شخصے با یک طفل نکاح کرده بود
چون این قصه روبروے حضرت ابوبکر صدیق رض آمد حیران شدند که این واقعه در وقت
حضرت رسالت پناه صلے الله علیه وآله وسلم رو نداده که حد این . . در شرع معین باشد
پس اجماع صحابه شد و در اجماع چنین قرار یافت که این مرتکب را حرق باید کرد چنانچه
حرق کردند من بعد در خلافت حضرت جناب ولایت نیز همین واقعه آمد شخصے بامرد نکاح
کرد حضرت امیرالمومنین فرمودند که آنچه در خلافت خلیفه اول بعمل آمده مطابق آن این را
بسزا رسانند چنانچه رسانیدند پس حرق در هر دو خلافت بنا بر نکاح بامرد بعمل آمده من بعد
مذکور حدیث شریف آمد که حضرت علیه السلام به تقریبے سنگ بر سنگ زدند نقش واقع شد
ازینجا حضرت مولانا فرمودند که نقش بر سنگ اگر باشد در معجزه جائز شد منظور حضرت مولانا
این بود نقش قدمهاے جناب رسالت صلوٰة الله علیه اکثر جاها مشهور است اگر ملایان حجت
در صحت این برارند این را مدلل باین حدیث باید کرد **در ذکر حضرت صاحب قبله**
رحمة الله علیه دولت مشاهده میسر شد فقیر سوال کرد که بعیت حضرت در جناب حضرت
صاحب قبله رحمة الله علیه در کدام سن اتفاق شده فرمودند که در صغر سن روزے حضرت
به بیجی صاحبه گفتند که فلانے را بیارید مرا طلبیدند و بعیت کردند لیکن درانوقت حضرت ما را
یک حالت جذبی بود من بعد فقیر سوال کرد که این نسبتے که با حضرت صاحب قبله حضرت
مولانا را بود و هست ازین کدام شخصے از یاران حضرت صاحب هم واقف بود فرمودند
که خیر یک بیجی صاحبه اینقدر میدانستند که حضرت صاحب ایشان را بسیار دوست
میداشتند من بعد فرمودند که فلانے مرا خود درین راه که مردم خوب میدانند آنجا خود
هر کسے واقف نیست مگر بان اوضاع مرا که در ان عالم روزگار و سپاه گری دیده اند

کہ این سپاہی خوب است در قلعہ جات بسیار فتح کردہ اند با اینکہ در کسب سپاہگری
وشمشیر ازین قبیل چیزہا میدانند مگر یک دوکس آنہیجا بدند کور خواجہ احمد خان قوی جنگ پسر
ترک تاز خان فرمودند کہ ایشان در انوقت با ما یار بودند ویرزنے از قسم طوائف تعشق
داشتند چنانچہ من روزے برائے خاطر ایشان درخانہ جنگی شریک بودم ومعشوق ایشان
را از جائے برداشتہ چند قدم پیادہ ہمراہ ایشان بودم ودر صحبت یارانہ کہ باہم مے
نشستم مرا صحبت این ہر دو عاشق ومعشوق خوش مے آمد وعلے الخصوص کہ اینہا ہر گاہ
نشہ مے خوردند وباہم مے نشستند ورمز وکنایہ وغمزہ واشارہ وناز ونیاز کہ مے شد
لذتے برمیداشتم روزے معلوم نیست کہ بخاطر ایشان چہ گذشت کہ از ما برائے بیعت
بجد شدند ہر چند گفتیم نگذاشتند وآن سلوک یارانہ موقوف کردند وبسیار در شروع ملاقات
مزہ کہ برمیداشتم ورفت قوی جنگ پسر ترکتاز خان کہ از عمدہ سرداران غفران پناہ
نواب آصف جاہ بودند والکنون نیز در احمد نگر بامارت وایالت بسر مے برند عرائض ایشان
بکمال بندگی ویک جہتی در جناب حضرت مولانا مے آیند وحضرت مولانا ایشان را
بخصوصیتہا یاد مے کنند **در ذکر حافظ محمد ارشد** دولت مشاہدہ میسر شد
بطرف حافظ محمد ارشد مخاطب شدند وارشاد کردند کہ شب ما تقریر دو مصرعہ مولوی
کردہ ایم وملا جامی نیز تقریر کردہ اند وملا جامی چہ قدر صاف تقریر وتنقیح کردہ است سبحان اللہ
درین اثنا میان ارشد بعرض رسانید کہ ملا جامی ہم شرح مثنوی گفتہ اند فرمودند کہ خیر
مگر شرح بعضے ابیات مشکلہ کردہ اند لیکن چہ قدر واضح تر نوشتہ اند کہ مقدور دیگرے
نیست **در ذکر شخصے معتقد** وقت شب دولت مشاہدہ میسر شد فقیر آہستہ
عرض کرد کہ فلان شخص از مدتے دامن دولت حضرت گرفتہ است وخواہشمند امر دنیوی است
وتوسل او در جناب اقدس نیز مشہور آفاق است یک نظر توجہ بطرف کار او باید افگند
فرمودند کہ ما ہرگز درین بند نیستیم کہ فلانے متوسل ماست اگر کار او شد بہتر والا بدنام
خواہیم شد استغفر اللہ کہ در کارخانہ خدائے مداخلت نکنم حق سبحانہ تعالیٰ ہر چہ خواستہ

باشار بکند در ذکر ارشاد حضرت مولانا دولت مشاہدہ میسر شد فرمودند کہ این
وقت بسیار گرمی در مزاج است و ازار کشیدند و پیراہن از بدن جدا کردند چند طفل
خادم حاضر بودند و این ہیچمدان بمعنی طفل و بظاہر جوان نیز حاضر بود کہ صحبت سعش بود
باز نالش کردند و فرمودند کہ ازجاے اگر نارنگی بدست اید باید خورد و تقید فرمودند کہ از بازار
زود بیارند و درین اثنا آدم بیرون رفت حافظ محمد پناہ پنج عدد سنگترہ کہ بہترین قسم
نارنگی است آورد گفتند مرحبا آوردند فرمود کہ سبحان اللہ ما براے اشخاص خاطر ما ہیچو
خداے کہ با ما این سلوک دارد چہ قسم آزادگی کنم و این لفظ بطورے فرمودند کہ در بدن
من جنبشے پیدا شد و رنگ حضرت مولانا متغیر شد و این حکایت معنی ہا دارد کہ تفصیل
نمے توان کرد خلاصہ این ست کہ تابع مرضی و شاکر رضائیم براے مریدے یا طالبے در
جناب باری خلاف مرضی چرا عرض و معروض نمائیم من اللہ انچہ مے آید این حافظ محمد پناہ
مردی است از قصبہ جات پنجاب بصیغہ دوکان داری بسر مے برد و پیش از ملاقات
حضرت مولانا مذہب شیعہ داشت بغلظت تمام الکنون بفضل الٰہی تابع سنت است و در
خدمت حضرت مولانا بیعت کرد و محبت بہمرسانید و قاعدہ دارد کہ دست خالی در حضور
ہرگز نمے آید اکثرے از قسم میوہ و گاہے شیرینی مقرر براے نذر مے آرد و ہرگاہ کہ حضرت
مولانا براے زیارت آستانہ حضرت محبوب الٰہی یا حضرت خواجہ صاحب تشریف میفرمایند
ایشان بر وقت معمول خود کہ نماز صبح باشد مہر سندر روزے کہ براے ملاقات
معین کردند دران وقت تفاوت نکردند و اکثرے نماز صبح در حضور آمدہ مے خوانند
و در رمضان شریف کہ حضرت مولانا قرآن شریف در تہجد سواے ختم تراویح استماع
میفرمایند و از حدیث شریف در صورت تراویح معلوم مے شود گاہ گاہے این حافظ
محمد پناہ باین دولت مشرف شدہ کہ قرآن شریف در تہجد خواندہ و حضرت مولانا استماع
کردند و ہمیشہ این دولت نصیب میر بدیع الدین است سلمہ اللہ تعالیٰ و یک مرتبہ
در اوائل احوال فقیر را ہم ارشاد شدہ بود چنانچہ دہ سیپارہ اول در حضور مولانا

بدستور بہ تہجد در مسجد درگاہ حضرت محبوب الٰہی رحمۃ اللہ علیہ خوانده بود روزے
براے زیارت حضرت خواجہ صاحب تشریف مے فرمودند در راہ حافظ جیو آمده
قریب بہ بہل شده و یکپاره انار ولایتی گذرانیدند فرمودند کہ در تنہائی پیش ما
خواہی آمد چنانچہ آمد و کار خود کرد بعد از چند روز فرمودند کہ بر یک پرچہ انار شغلے خوب
از ما برد اگر مدتے کسے تمنا میکرد ما نمے دادیم لیکن قسمت داشت ما او را خوش
باین وعده کردیم کہ گفتیم من بعد فرمودند کہ ما را در ہیچ مقدمہ دخلے نیست چیزے کہ خدا
میخواہد مے کند بنده را ہیچ مقدور نیست اکثر اوقات براے اشخاص نیت میکنم کہ چیزے
بایشان بدہم میسر نمے آید و اگر میسر مے آید اتفاق چنان میشود کہ دادن صلاح وقت نمیشود
جاے دیگر ضروری ازان خرچ میشود مذکورے در باب خیر و شر دولت
مشاہده میسر شد اوائل فقیر بود و دران ایام شغل ہم میکردم و پاره ازان باب بمن مکشوف
ہم میشد در مسجد نشستہ بودند فرمودند کہ مے باید کہ شخص ہر چہ برین مے آید از خیر و شر از طرف
حق بداند عرض کردم کہ این خود عقیده جمیع مومنین است کہ ہر چہ مے آید از حق است فرمودند
کہ ہست خود ہمین عقیده لیکن این را در ہر وقت ملاحظہ کند و در ہر وقت این را نگہدارد
مشکل است **در ذکر حضرت خواجہ قطب الدین رحمۃ اللہ علیہ** دولت
مشاہده میسر شد ذکرے از حضرت خواجہ صاحب خواجہ قطب الدین بر آمد فرمودند کہ جناب
حضرت عجیب غریب نواز ہستند درین اثنا مذکور حضرت شاه نظام نارنولی قدس اللہ
تعالی سره بر آمد فرمودند کہ حضرت بندگی شاه نظام نارنولی عجب با استقلال مردے بوده
اند چنانچہ دوازده سال در آستانہ حضرت خواجہ قطب الاقطاب رحمۃ اللہ علیہ سکونت
کردند و ہیچ کشودے درین مدت بایشان حاصل نیامد و ہرگز شاک نشدند روزے در
عرس حضرت سلطان المشائخ قدس سره آمدند و جلوس درگاه مشاہده کردند بسیار خوش
شدند و گفتند کہ شکر است کہ در آستانہ پیران ما این قدر جلوس است و اینقدر مردم
مے آیند ہمین کہ این خطره در دل آوردند روح مقدس حضرت خواجہ قطب الدین قدس اللہ سره

آمده حاضر شد و ایشانرا آنچه ہر شب مینخواستند بالفعل فرمودند و مقصود حاصل شد
مصرعہ شاہان چہ عجب گر بنوازند گدارا ۔ کار بعنایت است باقی بہانہ ازینجا معلوم شد
کہ محبت بر ہمہ اذکار و اشغال اولے تر است وجناب بزرگان کہ نائب رسول اللہ اند
صلی اللہ علیہ وسلم ذات ایشان رحمۃ للعالمین است ہمین کہ وقت رسد در طرفۃ العین
بمدعا میرساند مصرعہ باکریمان کارہا دشوار نیست ۔ و خدمت حاضر باشی درمیان
آستانجات با عتقاد فقیر نیکو دولتے است کہ در بیان نمے آید خصوصاً آستانہ
عالیہ حضرت خواجہ قطب الاقطاب کہ نمونہ مدینہ منورہ است استعداد محض را آنجا از راہ
غریب نوازی دولتہا مے دہند **مذکور دیگر** دولت مشاہدہ میسر شد در آستانہ
حضرت سلطان المشائخ زیر درخت نیم کہ روبروے دالان مجلس خانہ است حضرت
مولانا ایستادہ بودند فرمودند کہ در آمدن اینجا مارا اگر دیگر حاصلے نیست اینقدر خود
ہست کہ در نامہ اعمال چند ساعت کہ اینجا خواہند گذشت خواہند نوشت کہ فلان وقت
در فلان مکان گذرانید ہمین را غنیمت میشمارم بطورے فرمودند کہ در سامعان
رقت پیدا شد **در ذکر شیخ عبد العزیز چشتی** دولت مشاہدہ میسر شد ذکر حضرت
شیخ عبد العزیز چشتی قدس سرہ بر آمد توصیف حضرت شیخ درین کتاب حاجتے ندارد
بزرگی و کمالات ایشان اظہر من الشمس است و فاضل ترین مشائخ طریق چشتیہ اند
در محلہ کوشک انور کہ مکان سکونت شیخ بود الکنون مزار شریف ہمانجا است ہر کس
ذکر فضائل ایشان بیان مے نمود حضرت فرمودند کہ ماہم یک کشفے از مزار ایشان
ملاحظہ کردہ ایم چنانچہ روزے پیش ما مطلق خرچ بنود برائے زیارت آستانہ ایشان
رفتیم چون تفحص کردیم دو فلوس یا سہ ہیش کدام طفل حاضر بودند گذرانیدیم من بعد
ازانجا روانہ شدیم و در خانہ آمدیم شخصے چہل یا پنجاہ روپیہ آوردہ گذرانید دانستیم کہ از توجہ
جناب بابرکات ایشان است من بعد ذکر این آمد کہ شخصے کفش در پاے پوشیدہ آمدہ بود
و رنگ کفش سبز بود فرمودند کہ برنگ دیگر پوشیدن خوب است بلکہ برنگ سبز منع آمدہ است

من بعد مذکور این آمد که شخصے که اول بیعت بر دست کسے میکند و بعد آن پیش من می آید گو که محبتے بہم رساند لیکن مارا تاہم نسے تعلقی که با یار خود بہم میرسد بآن مرد مشکل است و در غصه کردن علے الخصوص بسیار تامل مے باید و بر یار خود بے تحاشا غصه میکنم و در دل ترس بد بردن او نمے آید بخلاف اینجا که در خاطر میرسد که مبادا این عزیز ناخوش شود در ذکر حضرت مولوی روم دولت مشاہده میسر شد مذکور حضرت مولوی روم بود فرمودند که مولانا روم عجب شخصے گذشته است و بر ما نیز توجہے از ایشان است ہر گاه من اراده برآمدن نمودم گاہے عزم درست میشد و گاہے چیزہا چند در خاطر اندیشه مے آید آخرش این شعر مولوی روم مرا استقلال داد ؎ بند بگسل باش آزاد اے پسر ؛ چند باشی بند سیم و بند زر ؛ ہمین شعر مرا راه بر شد مذکور دیگر دولت مشاہده میسر شد مذکور اسماء و اعمال درمیان بود فرمودند که یک مرتبه مرا شخصے چون براے خواندن فرمود شبانه میخواندم یکمرتبه صورتے نمودار شد که پایش روبروے من بود و سرش بآسمان رسیده من ہم دران ایام دیوانگی بسیار داشتم سر خود را القوت تمام بر زانو آوردم که خون از بینی من روان شد و آن صورت غائب گشت خللے در بصارت ما ازین جہت ہم ہست و یک خللے دیگر براے ضعف نظر اینست که در یک جنگ قلعه ما مورچال ساخته بودیم و با چند کس پیش از مورچال رفته در جاے زیر قلعه پناه گرفتیم که بندوق نمیرسید و مردم که در انجا بودند کمک نمے توانستند کرد و چند درخت زقوم در انجا بود و یک چقر آب که درو نیز شاخ زقوم بود سه شبانه روز درہمین حالت ماندیم بسبب شدت برق اندازی مردم ما بما رسیدند و ہمون آب خوردیم بعضے از ان جماعه تلف ہم شدند و در چشم ضعیفے در بصارت معلوم شد چنانچه حالا ہم قدرے ہست من بعد آن مکان بدست آمده حق سبحانه تعالیٰ فتح داد و براے بصارت روز دیگر مطابق این فرمودند که بتصدیق رسالت صلوات الله علیه بصارت قائم ماند و ہر قدر که ہست ہمین برکت است و بیشتر ازین انچه شد شد لیکن از روزے که سرمه کشیدن

اختیار کردم بفضل الٰہی بسیار نفع است مدعا ازینجا متابعت آن سرور علیہ السلام یعنی
بجہت متابعت سنت نبوی علیہ التحیۃ والسلام روشنی چشم برقرار ماند من بعد مذکور این
آمد کہ در عالم مشغولی صور نمودار میشوند پس چہ قسم توانست کرد کہ آیا این صور جمالی اند یا ابلیس
است فرمودند کہ شخصے حضرت یحییٰ مدنی رضی اللہ عنہ را در عالم مشغولی دید و ہمین شبہ در
خاطر او شاید باشد کہ آنحضرت شیخ فرمودند کہ تو لاحول بخوان اگر من یحییٰ مدنی ام خیر والا
اگر چیزے دیگرے است دفع خواہد شد **در ذکر معاش و فقر و فاقہ** دولت مشاہدہ
میسر شد مذکور معاش و فقر و فاقہ در میان آمد فرمودند کہ من خود درین شہر از روزے کہ
آمدہ ام فاقہ کم کردہ باشم مگر یک روز و شب خلے نان گذشتہ بود صبح آن شخصے آشنا آمد
و چند روپیہ آورد و گفت کہ این نذر حضرت عباس علی است برائے شما آوردم بما داد
و آن کلفت بسبب حضرت امام رفع شد **در ذکر حافظ محمد اسعد رحمۃ اللہ علیہ** دولت
مشاہدہ میسر شد مذکور محمد اسعد رحمۃ اللہ علیہ در میان آمد از کمالات ایشان بیان فرمودند
کہ در اعمال قوت تمام داشتند و اگر حاجتمندے مے آمد و عرض احوال میکرد کہ فلان
من وابستہ فلان مقدمہ است اگر از توجہ شما عقدہ کشائی میشود این قدر مبلغ بشما خواہم
گذرانید مقرر میکردند و کار او را کردہ میدادند احیاناً در موعود تفاوتے کرد آدم را پیش او
میفرستادند و میگفتند کہ برو از فلان اینقدر بیار احیاناً اگر اہمال کند دست و پائے او با
گردن بشکن ہمین بر زبان تو معلق داشتہ ام ہرگاہ تو از زبان برآوردی کارش تمام است
و فی الحقیقت چنین بود کہ بر زبان واسطہ معلق بود ہمین کہ از زبان برآورد قسمی کہ گفتہ
بودند فی الفور بعمل آمد و بما نصیحت کردند کہ ہرگاہ برائے حاجت کسے عمل میکنم اول
برائے کشتن او تیاری میسازم ہمین کہ تفاوت شد دیر نباید کرد مردم دنیادار اند
تا وقتیکہ سختی پیش نیاید اعتبار نمیکنند و اگر شخصے این حرف در میان آورد کہ اگر اعتبار
نباشد مبلغ امانت پیش ساہوکار بگذرانند ہرگاہ حاجت من برآید شما بگیرند میفرمودند
کہ احتیاج بامانت وغیرہ نیست اگر مقدور مبلغ گرفتن از تو نخواہد بود کار ترا چہ قسم سرانجام

خواہیم رسانید حضرت مولانا فرمودند کہ یک مرتبہ شخصے عمدہ قریب حویلی ما حویلی داشت
و بوجوہات کاوش میکرد بفضل الٰہی از قوت جمعیت و شخصیت خانہ جنگی او دفع میکردم
چون سہ مرتبہ این اتفاق شد حافظ جیو گفتند کہ چرا این قدر تردد میکنید من در خانہ شما
می باشم و این قدر سعی شما برائے خانہ جنگی وغیرہ دارید مرا بگوئید تا شما میگویم در یکساعت
این را بجہنم رسانید من ابا کردم کہ از من نمی آید حضرت مولانا فرمودند کہ یک مرتبہ با شخصے کہ
شیخ وقت بود حافظ جیو را اتفاق مقابلت شد او شان مقابل شیخ خود ایشان را ملاحظہ
خیال کردہ مکابرہ ہا کردند ایشا گفتند کہ حالا شما خبردار باشند من در فکر شما میشوم
چنانچہ یک ہفتہ برین واقعہ شد کہ اسپان او شان مردند شتران مردند و کنیزکان
و غلامان مردند ایشان گفتند کہ حالا عنقریب شما ہم میرید اگر قوتے داشتہ باشید بنمائید
آخرش ایشان بجان عاجز شدند و عجز در پیش کردند بگفتہ مرحوم تقصیرات معاف فرمودند و
این قسم تجربات از ذات ایشان بسیار میشد فقیر عرض کرد کہ حافظ جیو از کجا این اعمال
سند کردہ بودند فرمودند کہ ایشان از من حدیث شریف در میان حرم میگفتند و ہر شخصے
کہ در انجا مے آمد ایشان مے گفتند کہ اگر چیزے پیش خود دارید برائے این صاحب خاتم
بمائید ہیداکثر مرحوم با ایشان اجازت عمل دادند چنانچہ شخصے از طرف مغرب زمین در انجا
آمدہ بود دید کہ شخصے روبروے حرم گریہ میکند این از احوال او پرسید گفت کہ من در
بلائے ناگفتنی مبتلا ام کہ دختر شریف بدست نیست و من مرد بے بضاعت و نیز دست
و او ہر سال غلامان رومی میخرد و با نہا مشغول میباشد و من طاقت این ندارم کہ متعرض
او شوم درویش گفت کہ گاہے با تو ہم صحبت میشود گاہے اگر طبیعت او میخواہد بعد تے
اتفاق میشود گفت من با تو چیزے میگویم این قسم میکن من بعد بغیر تو ہیچکس بر و قادر
نخواہد شد چنانچہ عملے باو داد بعد یک دو سال کہ درویش باز آمد آن شخص را بسیار معزز
و مکرم یافت استفسار احوال کرد گفت کہ ببرکت شما بسیار محظوظ میباشم او خرید غلامان
موقوف کرد و سوائے من قدرت کسے بر و نماند ناچار شدہ بطرف من رجوع آورد حالا

محتاج من است این عمل نیز به حافظ جیو معلوم بود چنانچه میگفتند که کنیز کهاے بسیار
همراه داریم بقوت همین عمل در شهرهاے بیگانه میگذاریم و اطمینان حاصل است و اکثرے
اعمال حضرت مولانا از حافظ جیو سند دارند و صحت حدیث شریف نیز حضرت مولانا از حافظ
جیو شاگرد شیخ محمد طاهر خلف الرشید شیخ ابراهیم کردی بودند و جامع فن حدیث و محبت
اہل بیت نبوی بسیار در خاطر الیشان جا داشت چنانچه نقل وفات الیشان حضرت
مولانا فرمودند که حافظ جیو براے ما نوشته اند که من شب واقعه دیده ام که حضرت امام حسین
رضی الله تعالی عنه مرا میفرمایند که شما همراه ما باشید پس ما شهید خواهم شد شما هم مبارک باشد
و ما هم مبارک است چنانچه بعد از چند روز همراه نواب ناصر جنگ شهادت از نابکار نصاری
یافتند و حافظ جیو چند سال در اورنگ آباد در خانه حضرت مولانا سکونت داشتند و درس
حدیث میگفتند و از حضرت مولانا در معقولات چیزے حافظ جیو تکرار هم میکردند و جناب
مولانا را بایشان محبتے هم هست و الیشان را نیز بود مذکور دیگر دولت مشاهده
میسر شد در برار حضرت مولانا میرفتم سوال کردم که فلان عمل مرا عنایت فرمایند ارشاد
کردند که اعمال خود من پیش ازین هم بکسے کم میگفتم لیکن الحال شخصے را نام گرفتند
که فلانے گویا استاد من شد که بایشان عمل گفتم و نے تحاشا هر جا که خواستند کردند لهذا
من هیچکس نمیگویم بعد این فرمودند که عمل شخصے را باید گفت که اگر کسے بسیار تصدیع دهد
بلکه بے حرمت کند تا هم از عمل در مقابلت نیاید و بر خدا بگذارد روزے صبح پیش از نماز
حضرت مولانا ایستاده بودند فرمودند که پیش ما عملے براے درد بسیار خوب است
درد بهر نهج که باشد هرگز نمے ماند اگر زندگی آن شخص باقی نباشد اختیار حق است لیکن
درد همان ساعت میرود گو که از مرض بمیرد لیکن درد همان ساعت رفع شود من بعد
بفقیر خطاب کردند که در دل شما این خواهد بود که اگر چنین عمل نزد الیشان موجود است چرا
مالش درد پاے خود میکنند در ان ایام نفس الامر در پاے مبارک بسیار درد بود پس
ازینجا باید دریافت که با وجود مرض شخصے تابع رضا باشد و بطرف عمل وغیره رجوع غیر از حق

نمے آمد گویا این کلمہ تربیت بود **در ذکر حضرت شیخ محمد قدس اللہ تعالیٰ سرہ**
دولت مشاہدہ میسر شد مذکور حضرت شیخ محمد قدس اللہ تعالیٰ سرہ برآمد توصیف ایشان
بسیار فرمودند و حکایات کمالات این بزرگوار مدتے بزبان حق ترجمان بود آخرش این
حکایت درمیان آمد کہ حضرت شیخ محمد صاحب قدس اللہ اسرارہ براے زیارت مزار
حضرت مخدوم نصیر الدین محمود چراغ دہلوی تشریف آوردہ بودند بمجرد رسیدن ایشان
درون روضہ منورہ قبر شریف حضرت روشن چراغ شق شدہ و ایشان درون درآمدند
و مدتے چند گھڑی درون قبر بودند من بعد برآمدند چنانچہ تاحال نشان شق در مزار حضرت
موجود است تمام عالم ہر کسے کہ بزیارت بلے غلاف مشرف شدہ باشد ملاحظہ کردہ باشد
از اینجا مذکور بزرگی حضرت روشن چراغ مخدوم درمیان آمد فرمودند کہ حالا مردم در عرصہ
اندک در فنا فے الشیخ دم میزنند و چہ دعوٰیہا کہ نمے کنند و حال آنکہ حقیقت اینست کہ در
آخر عمر میگویند کہ از بدن مبارک حضرت روشن چراغ بوے حضرت سلطان المشائخ مے آمد
پس بر رتبہ ہر دو شیخ نظر باید کرد تاہم بعد از مدت بست سال یا سی سال بوے شیخ در
ایشان جا کردہ بود مطابق این روزے فرمودند کہ مردم برین غزل کہ حضرت خواجہ
قطب الدین رحمۃ اللہ علیہ در وقت آخر سماع فرمودند اکثرے شورش میکنند من بسیار
ناخوش میشوم براے اینکہ در دلہاے اینہا مے آید کہ حضرت خواجہ برین غزل سماع
کردند ما ہم بکنیم و این تقلید باین وضع در البسیار بعید از ادب مے نماید از اینجا مذکور در ادب
داشتن پیران فرمودند کہ من یک مرتبہ اول کہ از دکن آمدہ بودم درون روضہ شریف
براے زیارت رفتہ ام و الاخیر مرا چہ مقدور است کہ درون روضہ درآیم چنانچہ معمول حضرت
مولانا است کہ درون روضہ حضرت محبوب الٰہی قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم تشریف نمیفرمایند
و از بیرون بیست و دو زیارت میکنند و مدتے وقت عصر رو بروے مزار شریف زیر دیوار
پائین تابوت اکثرے مے نشینند و این ناچیز نیز از روز بیعت درون روضہ شریف
نرفتہ از بیرون قدمبوس مے نماید مگر یک روز بموجب گفتہ اخی میر محمد افضل روز نسبت

گفتند که درون روضهٔ حضرت امروز کیفیت خاص حاصل میشود فقیر نیز جرأت کرده
این کلمه هم اکثرے برزبان رفته که مردم که روز چهارشنبه که اینجا مے آیند مقرر فائده
مے بخشند چنانچه چند روز است که زیر درخت نیم که در آستانهٔ شریف است و همه یاران
روز عرس در اینجا مے نشینند حضرت مولانا نشسته بودند و شخصے از مردم اهل یوسبے که
اهل حرفت شاهجهان آباد میباشند زیارت کرده میرفت یاران بر وضع او خنده کردند
حضرت مولانا فرمودند که ما ازین شخص بسیار راضی و مشکوریم که از مدت بسیار روز چهارشنبه
اینجا برائے زیارت مے آید و اکثر هنگامها که در شهر مے شوند تاهم معمول خود را ناغه نمیکنند
چنانچه مطابق این نقل روزے حضرت مولانا در درگاه شریف حضرت محبوب الٰهی تشریف
داشتند و هر گاه که مزاج خوش میشود و یارے بے تکلف حاضر میشود نکته از نکات و سرے
از اسرار میفرمایند چنانچه فرمودند که براشهد تو خنده بر ندا شهد بلال چه معنی دارد مدعا ازین
همین است که صدق بلال زیاده تراست و شهادت را صدق مے باید پس از صدق
هر گاه بگوید گو لفظ درست نباشد بهتر آنست که لفظ بسیار بآراستگی باشد و صدق کم باشد
مذکورے دیگر دولت مشاهده میسر شد حضرت مولانا بر تخت نشسته بودند بعد مغرب
معمول چنین است که هر گاه برائے نماز فریضه تشریف مے آرند تا که فرض در مسجد بخوانند
اینجا در مکان سکونت در صحن خانه تختے مفروش است خادمان بر تخت مصلی نماز صبح
میگذارند و همه کس بیرون میروند بعد از دو گھڑی یاران درون مے آیند گاہے در
آنوقت بند میکنند و گاہے نمیکنند و صبح نیز همین معمول است لیکن صبح تا چهار گھڑی
روز درون حجره تشریف میدارند و کتاب وظیفه آنجا حاضر میباشد بعد از انفراغ فقیر
درون رفت مرزا محمد حسین سلمه الله تعالیٰ بر تخت نزدیک حضرت بودند تا دیرے
با ایشان چیزے میفرمودند بعد فراغت یک پارچه ملبوس با ایشان عنایت کردند و
ایشان رخصت شدند برائے سفر بطرف مشرق برفتند وقتیکه مرزا را رخصت کردند
حضرت مولانا نیز برخاستند و بفقیر گفتند که من بمرزا امروز چیزها ے بسیار گفتم اگر ایشان

سفر نمیکردند من خود در مدت ده سال بایشان این قدر چیزها نمیدادم و این مرزا محمد حسین
از یاران قدیمی حضرت اند و بسیار مخصوص و محرم در عوام گذشته سالها شب و روز
در خدمت صرف میکردند و ذکر جهر حضرت ایشان را برابر خود نشانیده تعلیم فرموده اند و حالا
هم اگر ذکر جهر کسے را حضرت میفرمایند اکثرے را میفرمایند که از مرزا جیو صحیح بکنید
و انهم میفرمایند که طرح ذکر ما علحده است و از یاران کم کسے را این طرح مے آید مگر مرزا
را قدرے درست مے آید و نسبت دنیا داری که از زبان مبارک مسموع شده که در مرزا
تمام تر است مدتها اخراجات ظاهری نیز حواله ایشان بود و خدمت حدیث شریف در جناب
مولانا کرده اند و از فضیلت نیز بهره ور اند و از قسم دوائے مجرب که بران حضرت معلوم
اند و بعضے اعمال مجربه نیز از مرزا مخفی نیستند و دیگرے محرم نیست و اجازت بیعت از
مدتے ایشان را شده است و بعضے یاران ولایت را که در خدمت حضرت مولانا بیعت
کرده اند برائے تربیت ایشان بمیرزا ارشاد میشود و تمام خانه ایشان زن و مرد و غلامی
حضرت منسلک از سه۳ چهار کس که از قدیمان و ندیمان حضرت اند سر دفتر اینها مرزا اند و
با خوبیهاے ذاتی و صفاتی آراسته و خلے و رطب هم دارند و دیگر صنائع از دست ایشان
بخوبی سر انجام میشوند و در عالم آشنائے درست و دیر آشنا اند هر گاه آشنا شدند تا دم زیست
بر لفظ خود قایم میمانند و اگر گاهے مجبے و آشنائے مصدرع میشود تا جان حاضر اند هرگز
دریغ نیست و اوقات و وضع و عمل ایشان مطابق و تابع حدیث نبوی است صلی الله علیه
و آله وسلم و کشاده پیشانی و صاحب اخلاق و بے تکلف بشرط آشنائے و ورع و زهد بشیوه
ایشان ست بعضے مغلان در خدمت ایشان دست بیعت داده اند و بر شاگردان و یاران
خود بسیار شفیق میباشند و با برادران دینی نیز محبتے دارند و راستگوئی و راستی پسند اگر یک
مرتبه از شخصے خلاف واقع بظهور آید تمام عمر از و متغیر میباشند و اگر قدرے راستی از کسے
معلوم کنند همیشه حاضر و غائب مداح او باشند هر گاه همشیره ایشان قصد بیعت بجناب
حضرت مولانا کردند حضرت بمیرزا اجازت فرمودند که شما بر دست خود بیعت کنید همشیره ایشان

عجب ماماے بود کہ بہتر از مردان دین باید گفت در فرقہ عورات ہیچکس را این خصوصیت
از حضرت مولانا نیست و نبود از سن طفولیت توجہ حضرت مولانا بود و شغل بسیار میکرد
و نسبت شغلے رابجاے رسانیدہ بود و حضرت مولانا بکمال درجہ خوش بودند و کشف عالم امثال
میسر بود من بعد اگرچہ بسبب علائق و اولاد اینقدر نماندہ بود لیکن روشنی نور ہرجا کہ یکبر تیر
پرتو انداخت براے ابدالاباد کافی است درین نزدیکی بآزارے مبتلا شدہ جان بحق تسلیم
کردند در روز واقعہ ایشان عجب ماجرا گذشت کہ مرزا غلام حسین نام یارے نیز از یاران
قدیمی حضرت کاسب و شاغل و مدتے در حضور بودہ بسبب تفرقہ زنان در اکبرآباد سکونت
گرفتہ بودند آزارے ایشان را لاحق شد بمردم گفتند کہ مرا در شاہ جہان آباد پیش حضرت
صاحب رسانند اگر زندہ شوم بہتر و اگر مردم زہے سعادت کہ در وقت اخیر جمال جانان
رابچشم سر مشاہدہ کنم و محبوب بر سرم در ینوقت سایہ اندازد و زیر سایہ او پرواز نمایم
و از دست خود مرا مدفون کنند و بر قبر من فاتحہ خوانند من بعد ہرگاہ ازان راہ بگذرند
بر من گذاری کنند و ہر آن مرا جان تازہ ازان جلوہ در بدن آید و عمر ہزار سالہ قربان
ہمچو مردن کنم غرض ایشان بمنزل مقصود رسیدند و زندہ در خدمت مولانا آمدند و ہمین
مقصود کہ داشتند بغرض رسانیدند حضرت مولانا از راہ کرم عمیم ایشان را در کنار گرفتند
و مکانے معین کردند کہ براے سکونت ایشان علحدہ باشد و براے معالجہ طبیب را مقرر
فرمودند و اکثر اوقات خود از مکان تشریف میبردند و خاطر داشت مے نمودند آخرش علامات ردی
در مرض نمودار شدن گرفت روزے کہ واقعہ ہمشیرہ مرزا اتفاق افتاد و حضرت مولانا در خانۂ
ایشان بتقریب تعزیت تشریف فرمودند و یاران نیز حاضر بودند و تیاری تکفین میکردند
کہ شخصے آمدہ بعرض رسانید کہ بر مرزا غلام حسین حالت قلق است بمجرد استماع این کلمہ حضرت
مولانا برخاستند و فقیر نیز ہمراہ بود کہ در مکانے سکونت بیمار تشریف فرمودند ایشان را
حالت نزع بود یکمرتبہ با حضرت مولانا دوچار شدند و نظر ایشان بر جمال حضرت افتاد
و بحسرت تمام بطرف انحضرت دیدند از ملاحظہ این وقت در حضار حالتے غریب دست داد

وطاقت حرف وحکایت در شخص مغفور نبود لیکن بطرزے میدید که هزاران مدعا از ان
دیدن ادا میشدند و حضرت مولانا را نیز بمقتضاے الفت که بجمیع یاران است طاقت
نشستن وزیاده دیدن نماند برگشتند و بیرون آمدند و بفقیر مخاطب شده فرمودند که من انچه
که از طرف ایشان غبارے داشتم همه معاف نمودم درین نزدیکی درمیان ایشان و حضرت
مولانا یک حجابے آمده بود در رفع و دفع آن اشارت کردند من بعد همراه جنازه همشیره میرزا
بدرگاه حضرت محبوب الهی تشریف بردند در انجا مکان براے میرزا غلام حسین تلاش کردند
که خوب باشد و نزدیک آستانه حضرت باشد بتوجه نفس پاک مکانے اندرون احاطه از
یارے بود تواضع کرد باز در شهر تشریف آوردند درین اثنا میرزا غلام حسین جان بمالک جانها
سپردند تیاری ایشان شد براے نماز حضرت مولانا خود برخاستند و بر دوش خود چند قدم
نفس ایشان را بردند و هرگاه از نماز فارغ شدند ضابطه است که ورثهٔ موتی اذن عام
میگویند اینجا خود غیر از ذات مولانا هیچکس از ایشان حاضر نبود فی الحقیقت که وارث ما
غربا بے وارثان و والی ما بے سروپایان و کس ما بیکسان محض حضرت مولانا در دنیا
و آخرت است هر چهار طرف نظر کردند که کسے اذن عام بگوید آخرش معلوم کردند که وارث
ظاهری این هم غیر از من کسے نیست بے تحاشا آب از چشم بیرون ریخته و اذن عام
فرمودند درانحالت کراملاحظه این امور بود عجب شورشے و طرفه حسرتے حاصل شد و این
فقیر نیز از خدا خواسته که هیچو مرگے که زندگی بتمناے قربانی او میر و نصیب دوستان شود
و در جنازه و دفن و نزع حاضر شوند پس ملک الموت را چه یارا که بسختی پیش آید فرشتگان
عذاب را چه دخل که پرسش بیجا نمایند حساب او اینجا و ثواب او اینجا و مشاهده او و رویت
او که موعود است اینجا همه میسر میشود و دغدغه در خاطر نمے ماند الحمد لله علی ذلک
و این قسم دولت را از خدا امیدواری است که بتصدق حضرت خواجگان چشت نصیب
این هیچمدان شود **در ذکر حضرت نصیر الدین روشن چراغ** دولت مشاهده
میسر شد براے زیارت حضرت نصیر الدین روشن چراغ رحمة الله علیه تشریف برده بودند

از انجا برائے زیارت حضرت صدر الدین طبیب دلہا وصلاح الدین وغیرہ
بزرگان کہ دران نزدیکی اند تشریف فرمودند فقیر ہم دران ایام مشغول بقدر حوصلہ
خود مے ماند دیدہ بود کہ حضرت سلطان المشائخ رحمۃ اللہ علیہ در مکانے تشریف دارند در روبروئے
ایشان مذکور حضرت مولانا مے شود وحضرت محبوب الٰہی رحمۃ اللہ علیہ میفرمایند کہ ماہم بلعم
ایشان ازبرائے ہمین رئیس العارفین گذاشتہ ایم در خدمت حضرت مولانا نقل کردیم فرمودند
کہ این حسن ظن شما است وقاعدۂ حضرت سلمہ اللہ تعالیٰ الیٰ یوم القیامۃ اینست کہ ہرگز
ہیچ حرفے کہ در وفضیلت حضرت برآید استماع نمیفرمایند واگر در ملا گویند ناخوش میشوند
بعد اتمام این عرض فرمودند کہ بعضے اشخاص را در طینت مناسبت از کشف میباشد
چنانچہ بعضے اشخاص بر حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ اعتراض کردہ اند کہ کشف
در ابتدائے حال بصوفیہ میشود واز حضرت غوث پاک تا آن حیات کشف جاری بود
این چہ جہت وارد جواب سید ہم کہ کشفے کہ درین ایام از حضرت مظہر بود قطع نظر
از کسب پس طینت شخص خود برنمے گردد نہ اینکہ مرتبہ حضرت بہ تکمیل نرسیدہ بود
استغفر اللہ ربی من ہذہ القول والعقیدۃ مذکور دیگر دولت مشاہدہ میسر
شد تنہا بودند چیزے مذکور مشغولی آمد فرمودند کہ من ہم بسیار محنت پیش ازین در شغل
مے کردیم وحالا خود شغلے نمے کنم ہمین فقط دید باقی است من بعد مذکور این آمد کہ
اشغال ہر طریق جدا اند یا ہمین اشغال اند کہ در ہر طریق رائج اند فرمودند کہ در دل من
مے آید کہ اشغال طریق چشتیہ را جدا کردہ در کتابے بنویسم بعدہ خیال مے آید کہ این را
کسے از پیران ما جدا نکردہ اند پس مرا چہ لازم است درین مذکور سید عظیم آمد فرمودند
کہ شغلے کہ میر عظیم الدین مے کند اگر این را بسیار خواہند کرد مردم بیش ازین بسیار
رجوع خواہند آورد من بعد مذکور این آمد کہ روزے ما داخل شاہ جہان آباد شدیم
در مسجد جامع دو پارہ از خرج باقی بود نان و پنیر طلبیدیم وخوردیم من بعد انچہ باقی
ماند قدرے از وگرفتہ شیرینی برائے صاحبزادہ بردیم لیکن حق تعالیٰ درین مدت

بارا پرورش کردہ الاخرج روز رسیدن شاہجہان آباد باتمام رسیدہ بود در ذکر
نبیسہ حضرت شیخ کلیم اللہ قدس سرہ دولت مشاہدہ میسر شد فقیر را میان
محمد غوث صاحبزادہ کہ نبیسہ حضرت شیخ کلیم اللہ صاحب قدس سرہ العزیز و در خدمت
حضرت بہبیعت و اجازت مشرف اند فرمودہ اندکہ محب نبی نام حضرت مولانا است
این نام حضرت خواجہ بایشان فرمودہ اند وارشاد کردہ اندکہ تو محب نبی ہستی فقیر را این
خیال بود کہ از حضرت مولانا این را بتحقیق رساند چنانچہ آن روز تنہا در مذکورات بعرض
رسانید کہ این محب نبی چہ اسم مبارک است شنیدہ ام کہ حضرت خواجہ بزرگ قدس
اللہ تعالیٰ سرہ العزیز بحضرت فرمودہ اند کہ از حضرت خواجہ قطب الاقطاب ہمین
قدر لفظ در ذکر آمد مذکور دیگر وقت عصر دولت مشاہدہ میسر آمدہ مذکور ماندگی
مزاج درمیان بود فرمودند کہ قدرے مزاج من ماندگی دارد و مزاج مرا ہمین کہ
ماندگی شد صورت اشخاص ہرگز خوش نمے آید لہذا این وقت دروازہ را بند
کردہ بودم درین اثنا قریب مغرب شد فرمودند کہ حافظ خیر اللہ را حاضر آورید
حافظ جیو حاضر شدند فرمودند چراغ در مسجد پیش از مغرب روشن مے کردہ
باشند شما بعد شام روشن مے کنید نماز ما مکروہ مے شود اگر از پیش نماز روشن
بکنید نماز درست بخوانم درین اثنا محمد یوسف کہ از یاران حضرت مولانا است باز
در ہیضہ مبتلا شدند و سہ دم و ساعت بساعت خبر مے طلبیدند فرمودند کہ اینہا
سراقران اند و بیچارگان اند خاطر داشت و خبرگیری ایشان لازم است در ذکر
حاجی نصر اللہ خان دولت مشاہدہ دریافت در دروازہ کہ بالاے
زینہ است حضرت مولانا ایستادہ بودند حاجی نصرت اللہ خان کہ از یاران نقشبندی
حضرت و مغل پاکیزہ طینت و طبیعت و صالح و متقی اند حاضر بودند بایشان فرمودند
کہ مردم ہند از قول حضرت خواجہ نقشبند رحمۃ اللہ علیہ ذکر مے کنند براے حرمت سماع
کہ فرمودہ اند انکار مے کنیم نہ این کار مے کنیم و حالانکہ این قول در مقامے کہ از امیر بود

آنجا وارد شده است نه در حق سماع مطلق و ماخوذ معدمزامیر از دلیل قول نقشبند رحمۃ اللہ علیہ مے شنوم والا در خواجگان ما کسے معہ مزامیر نشنیدہ است چنانچہ نقل این سند در کتاب رشحات موجود است در ذکر حدیث شریف دولت مشاہدہ میسر شد در سبق حقائق مشغول بودند من بعد ذکر این آمد کہ در حدیث شریف واقع شدہ است کہ ملک نزول میکند بآسمان دنیا با ہر کسے کہ استغفار کردہ باشد الی آخر الحدیث پس درین صورت گویا حق تعالی بالاے آسمان مقیم است کہ از انجا ملک بموجب حکم نزول میکند درین صورت مکان بحق تعالی لازم مے آید حضرت مولانا فرمودند کہ این اعتراض شیعہ ہم ہست و ابن تیمیہ ہمین مذہب دارد کہ حق تعالی بالاے آسمان است و در حدیث دیگر ہم آمدہ است کہ یک عورت را پیش جناب رسالت صلوات اللہ علیہ آوردند حضرت فرمودند کہ تو مسلمانے گفت آرے قسم مے خورم بخداے کہ بالا است واشارہ بطرف آسمان کرد حضرت از وے درگذشتند این ہم دلالت میکند بطرف بودن حق بالاے آسمان لیکن شما جواب این را بیاد دارید کہ در اکثر مسائل بکار خواہد آمد۔ جواب اینست کہ ہر مرتبہ مقتضی براے شان است مثلا بادشاہ کہ حاکم تمام مملکت خود است و از ہر جا بخواہد حکم خود را در تمام مملکت روان کند لیکن قاعدہ چنین است کہ براے عدالت کرسی و دیوان عدل لازم مے افتد پس اگر حکم و احکام کہ متعلق بطرف زمین دارد از آسمان نزول کند تا ملک از انجا بیاید مضائقہ ندارد کہ شان حکم مقتضی مکان است پس حق اگر من حیث الاحکام تعلق بمکان گیرد منعی نیست مراتب او بسیار است این شان اگر مقتضے این مکان باشد ہیچ تنافی نیست من بعد مذکور اسم اعظم آمد فرمودند کہ اسم اعظم عبارت از انست کہ تمام اسماء رجوع بطرف او بگیرند مظہر جامعیت باشد مخاطبین را کہ سامعین شدہ بودند فرمودند کہ بعضے میگویند کہ فلانے اسم اعظم میداند و چنان عمل مے نماید و چنین میکند این اینجا غرض نیست و بعضے اسم اعظم یا حی یا قیوم را گفتہ اند یا اللہ را بعضے گویند بعضے یا ہو میگویند و من زکوۃ این اسماء

داده ام و خوانده ام و درین محنت بسیار کشیده ام لهذا این یار انے که یک پاس
شب مانده بیدار شده مر ا محنت خود اظهار میکنند بخاطر نمے آرم که محنتها کشیده ام
چنانچه یک ماه رمضان همین قسم گذشت که روزه میداشتم و تمام شب نخفته
و بقید حافظ زکوٰة نقش جلیل الوسط میدادم لیکن حضرت سلطان المشائخ رحمة الله
علیه نوشته اند که اسم اعظم ترک دنیا است همین که در قلب این ترک آمد هر چه خواسته
باشد بخواند همه اثر بخشد و اگر از دل تارک نیست هیچ اسم اثر نمے بخشد این مثل نمک است
در طعام که اگر هزار مصالح در قلیه بیندازند اگر نمک نباشد لذت نمیدهد و اگر نمک فقط
باشد تاهم لذیذ مے شود من بعد کتابے را یاد کردند فرمودند که اطفال ما کتابهاے
عربی را مثل شرح ملا و شرح عقائد وغیره بسیار بحرمت و جزدان وغیره درست
کرده نگاه میدارند و این کتابهاے حقائق که مارا بسیار عزیز است در کتابهاے ته و بالا
مے اندازند زیرا که غرض ایشان با آن هر کتاب که متعلق است دوست میدارند من بعد
ذکر رفتن اجمیر آمد فرمودند که اگر همراه معدنی برویم بیک حساب اذیت است و بیک
حساب آرام عرض کردم که اراده وقفه چند روز است فرمودند که در همین عرس شریف
حضرت خواجه میروم من بعد اگر اتفاق باشد این طرف بر آمدم و اگر اتفاق شد بیشتر میروم
البته که مردم اورنگ آباد را بسیار اشتیاق خواهد بود و من امروز خطهاے بسیار براے
اهل دکن مینویسم و به همشیره صاحبه مے نویسم که حالا من آماده آمدن موافق وعده
بطرف شما هستم و از آن روزے که اینجا تشریف آورده اند میفرمایند که مارا با همشیره
صاحبه وعده است که بحرمین شریفین زاد الله برکاتهما یکجا خواهیم رفت حالا بایشان
مینویسم که شما هم آنچه بدختران خود دادنیست حصه علیحده کرده بدهید و کرایه که همراه بردنیست
جدا بکنید این قسم سبکبار باشید که اگر برسم زیاده بر یک شب انتظار شما نکنم همین روز که
برسم صبح آن روانه حرم شوم باز کرت آخر مذکور ابن تیمیه آمد فرمودند که درین ایام این
عزیز قریب بحرمین اجتهاد شروع کرده است نسخه دلائل الخیرات را هر جا که مے آید میسوزد

وچندین کس همراه جمع اند واکثرے اعزہ را القتل رسانیدہ است از اتباع ابن تیمیہ
است ومذہب حنبلی دارد درین اثنا میان محمد واصل عرض کردند کہ عبد الواحد
واقف اند حضرت مولانا فرمودند بلے عبد الواحد عرض کردند کہ فلاہم از احوال او واقف است
کہ تمام سکنۂ اہل حرم دعوبان باو در خانہاے خود با دشنام میدہند اما دست ہیچکس
باو نمی رسد براے اینکہ قریب بست ہزار کس ہمراہ دارد درین اثنا شخصے عرض کرد کہ
دلائل الخیرات را چرا مے سوزد فرمودند کہ درودے کہ در حدیث شریف آمدہ است ہمون را
بخوانند بطرف چیزہاے دیگر رجوع نکنند و بمذہب حنفی تعصب میکنند بطرف حدیث
بسیار رجوع دارد مردم بسیار رفیق شدہ اند و حلم ہم دارد از عہدۂ او کسے بر نمیواند
آمد من بعد استفسار احوال بیمارے کہ در خانہ فقیر است فرمودند و یک انار شیرین براے
او مرحمت کردند واین میان محمد واصل درویش اند و در اوائل بصیغہ سپاہگری اشتغال
داشتند من بعد ذوق طلب شد در خدمت درویشان رجوع آوردند و بخدمت حاجی
یاسین صاحب غفر اللہ تعالی لہ کہ محدث و درویش بر دروازہ مسجد شاہجہان تشریف
داشتند بیعت کردند حاجی صاحب مرحوم نیز در جناب حضرت مولانا اخلاص تمام داشتند
ازین جہت میان محمد واصل در خدمت میرسیدند کہ شعلہ محبت حضرت مولانا در دل
ایشان مشتعل شد در حیات حضرت حاجی صاحب سکونت در خدمت حضرت مولانا
اختیار کردند و پیش ازین ہم مشغول بودند اجازت شغل از جناب حضرت مولانا اند و مشغولی
بسیار غالب داشتند شاید کہ در شب و روز نفسے بیکار از ایشان نرود و در عالم قناعت
و فقر و فاقہ بسیار مستقل و غنی مزاج و باشارہ حضرت سیر دکن و زیارت مرقد منور حضرت
صاحب قبلہ نمودہ اند و بزیارت حرمین شریفین مشرف شدند اکنون در جناب اقدس
بذوق وشوق میگذرانند و صاحب وجد وسماع و حالتہا در وقتہا اند این ظاہری حال
ایشان است سلمہ اللہ تعالی در ذکر حضرت شیخ کلیم اللہ صاحب دولت مشاہدہ
میسر شد مذکور حضرت شیخ برآمد فرمودند کہ حضرت شیخ کلیم اللہ صاحب قدس اللہ تعالی سرہ

چھینٹ نمے پوشیدند و میفرمودند که روزی که مرا حضرت شیخ یحییٰ مدنی رحمۃ اللہ علیہ
خرقہ پوشانیدند و لباسے که در بر بود آنرا کشیدند لباس چھینٹ بود لہذا چیزے را که
شیخ من از بدن من بر آوردہ باشند باز ہر گاہ رو بروے من مے آید مرا نفرت میگردد
وا اینجا مذکور شیخ درمیان ماند فرمودند که مدتے حضرت شیخ درین شہر شاہجہان آباد
بدرماہہ ستہ روپیہ معاش چندین اہل و عیال بسر بردہ اند من بعد حق تعالیٰ در فتوحات
بر ایشان کشادہ گردانید که بعد فوت قریب لکہ روپیہ و املاک بسیار براے ورثہ گذاشتند
در ذکر مداواے اطبا دولت مشاہدہ میسر شد از احوال بیماری که در خانہ فقیر است
استفسار فرمودند عرض کردم که نسخہ تا حال طبیب تبدیل نکردہ فرمودند که شما حالا بہ طبیب گویند
که ہمیشہ ہمین نسخہ استدعاے خواہید کرد ہمون ساعت تبدیل خواہد کرد براے اینکه ما بارہا
آزمودہ ایم که در مزاج اطبا ضدے باشد ہمین که شخص ثانی چیزے استدعا کرد بر خلاف
او راہ میروند و مداخلہ دیگر را مطلق پسند نمیکنند من بعد فرمودند که شخصے بود در دکن گاہ
گاہ نسخہ دواے از ما مے آموخت بعد از چندے دیدم که در خانہ صوبہ دار دکن بسیار
بصیغہ طبابت پیش آمدہ و سر آمد اطبا است و در سن ہم صغیر بود چون براے ملاقات
ما آمد ریش ہم سفید بود پرسیدم که سفیدی درین سن از چہ جہت بیشتر شد گفت
که ادویہ استعمال کردہ ام که سفیدی بہم رسیدہ است بجہۃ این که نواب آصف جاہ مرد
جوانرا اعزاز نمے کنند اگرچہ صاحب کمال باشد لہذا براے اعتبار خود صورت خود از
استعمال ادویہ سفید ساختم تا اعتبار پذیر شوم چنانچہ شدم درین اثنا ذکر خواجہ احمد خان
قوی جنگ پسر ترکتاز خان که از یاران قدیم حضرت مولانا اند فرمودند که درین اثنا خط
ایشان آمدہ که حویلیہاے ما که در شاہجہان آباد اند اگر مرضی باشد بمردم خود بنویسم که
کرایہ براے صرف سرکار میرسانیدہ باشند من جواب این خواہم نوشت که کسے این کار
از ما آید یا عاشق قدیم اگر از دست شما ہرچہ نقد بدست ما بیاید میگیریم اینکه حویلیہاے
شمارا قبض کنیم و کرایہ ہر ماہ بستانیم اینقدر قضیہ من بعد اینہم از کجا مے آید فرمودند

که من خواهم نوشت که شما مگر از مزاج ما واقف نیستید که این قسم تکلیفات بما مکنید آخر شما
خود واقف هستید مدتے بکجا گذرانیده ایم مگر از یاد شما رفت مذکور دیگر دولت مشاهده
میسر شد مذکور شخصے درمیان آمد که فلان کس که بجهت خانه جنگی در خانهٔ کوتوال مقید است
براو تکلیف میگذرد فرمودند که اگر شخصے با و نان میرسانیده باشد مگر روپیه از پیش خود
میدهم درین اثنا شخصے عرض کرد که داروغه بندی خانه از خدام سرکاران سرکار است
و اینجا حاضر است فرمودند که بیارید چنانچه العزیز آمد فرمودند که فلانے ان عزیزے که در
قید است از مریدان ما نیست و چندان آشنائی هم ندارد لیکن قرآن شریف بسیار در
درگاه آثار شریف میخواند لهذا برائے وے سعی می نمایم هرچه درین مقدمه سعی آرید
دریغ مکنید آن شخص عرض کرد انشاء الله تعالیٰ بان شخص خواهد رسید فرمودند روپیه بگیرید
و از همین روپیه نان پخته میرسانیده باشید من بعد ذکر این آمد که الحال غلان بسیار
داخل طریق شده اند و اثرے از آواز سلام علیک مے آید میر بدیع الدین بعرض رسانیدند
که از برکت آن سقا است که شب و روز در خدمت حضرت مولانا مے آید و بآواز بلند
سلام علیک میکند اول عمل همین بود حالا اکثرے یاران میکنند و این سقا از یاران
حضرت مولانا است و در مسجد آب بسیار مے آرد هرچند حضرت مولانا فرمودند که قیمت این
از ما مے گرفته باشند قبول نکرد این وقت حضرت مولانا فرمودند که این سقا که آب در مسجد
مے آرد انشاء الله تعالیٰ خواهید دید که محنت این مرد ضائع نخواهد رفت و درجه بیابد
که شما خط خواهید کشید مذکور دیگر دولت مشاهده میسر شد روز سلخ جمادی الثانی
سنه ۱۲۸۶ من هجرة النبویة صلی الله علیه وسلم حضرت مولانا بسبب شدت باران
در یک دوکان بقال معه یاران قریب صد کس باشند نشسته بودند بهل همراه بود
و سه یاران را بران سوار کرده بودند و خود پیاده روان شدند فقیر و میر محمد افضل در یک
رتھ سوار بودند وقتے که قریب بدرگاه حضرت خواجه قطب الاقطاب رسیدند قریب
تالاب فتی بک نشیب و فرازے است که رفتن بهل وغیره دشوار میشود شخصے عرض کرد

که بیشتر هم قریب بمقبره همین قسم مکانے بود شخصے آنرا درست کنانیده فرمودند
که اینجا را شما درست بکنانید و انچه خرچ شود از ما بگیرید من بعد آن در رتھ که فقیر و دو کس
دیگر بودند حضرت مولانا سوار شده فرمودند درین ایام نواب زینت محل والده ماجده حضرت
شاه عالم خلیفه عصر یک رتھ برائے سواری حضرت مولانا بطریق نذر گذرانیده اند و حکیم
میر محمد افضل که علاقه بندگی و توسل در جناب بیگم صاحبه دارند آن رتھ به نیت اینکه حضرت
مولانا سوار شوند همراه آوردند حضرت مولانا فرمودند که ما هم گاہے سوار خواهیم شد امروز شما
خود سوار شوید و بر همین مذکور برآمد فرمودند که بر پالکی در وطن خود هم بسیار سوار شده ام
و در رتبه اکثرے سوار میشوم بلکه در میانه و ڈولی نیز و بیشتر سوار بر اسپ خویش می بودم
و بر اسپ سواری من کسے دیگر سوار هم نمیشد و زین سواری من ساده بود و بر اسپان یاریم
که یاران سوار میشدند ساز ایشان از نقره و طلا میشد قریب چهل پنجاه اسپ ازین قبیل
بود و لیکن بر اسپ سواری من گاہے ساز نقره که در هندی کنده و پٹه میگویند نه بسته
شده است فقیر عرض کرد که بر فیل هم خود حضرت روز جنگ بعضے اوقات سوار شده اند
فرمودند که بر فیل خود در شهر هم و در سفر و جنگ بسیار سوار شده ایم و در پالکی فقط وقت
شب هر گاه از دربار مے برآمدم در پالکی بخواب میرفتم و بمردم تقید کرده بودم که اگر مرا خواب
آید بیدار نکرده باشند و پالکی را همین قسم در پالکی خانه میگذاشته باشند چنانچه همین
قسم میکردند هر گاه بیدار میشدم بر میخاستم شب عرس حضرت بی بی صاحبه بی بی زلیخا
والده صاحبه حضرت سلطان المشائخ رحمة الله علیه بسبب ناخوشی مزاج خدام که باهم دارند
چنان مقرر شد که نصف صاحبان امشب بدستور قدیم فاتحه خواهند کرد و نصف خدام
فردا مقرر کرده اند حضرت مولانا فرمودند که این در حق ما بهتر شد زیارت حضرت خواجه قطب
الاقطاب بختیار کاکی رحمة الله علیه دو روز میسر خواهد شد چنانچه روزانه در درگاه حضرت
خواجه دو روز بسر بردند و شبانه بر مزار بی بی صاحبه تشریف میداشتند در ذکر عرس
حضرت مولوی روم رح - دولت مشاهده میسر شد فرمودند که امروز عرس حضرت مولوی

روم رحم است اگر نے نوازے پیسہ آید بگویم کہ چیزے بخوانند دو روپیہ پیش ما موجود
است ہمین وقت بدست است من بعد کہ اتفاق حضور شد قدرے حلوا از فاتحہ حضرت
مولوی روم عنایت فرمودند کہ حصہ اطفال تست تو حصہ خود علیحدہ بگیر و برائے فاتحہ مولوی
روم یاران کہ حاضر بودند حکم نشستن یکجا فرمودند و مرزا ظریف بیگ را کہ اشعار منطق الطیر
وغیرہ بالحان خوش میخوانند و یاران را ذوق میگیرد حکم خواندن ابیات فرمودند ایشان
چند بیت خواندند من بعد مرزا قطب بخش کہ درین ولا داخل طریقہ شدہ اند و نوجوان صالح
پاکیزہ سرشت سپاہی پیشہ اند و ابیات ہندی در جناب حضرت مولانا مے خوانند و خود
نیز جوش و خروش دارند و حکم درس مثنوی در خدمت شاہ ظہور اللہ صاحب بالیشان شدہ
است و برائے خواندن ابیات فرمودند شورشہا بیاران در گرفت و رقت ہائے
مستولی شد درین اثنا اذان مغرب موذن گفت برائے نماز تشریف فرمودند

الحمد للہ علی ذالک

تمت

الحمد للہ علی احسانہ کہ این کتاب ہدایت انتساب مسمی بہ فخر الطالبین از تصنیف صوفی صافی مشرب
سید نور الدین حسین فخری کہ ارشادات مرشد خود حضرت قطب زمانہ فرد یگانہ رئیس العارفین فخر العاشقین
نظام الحقیقۃ نصیر الطریقۃ مولانا محمد فخر الدین چشتی دہلوی کہ در زمانہ خود فرد فرید بود جمع نمودہ در مطبع مجتبائی
دہلی باہتمام احقر الانام خاکپای درویشان محمد عبد الاحد صورت انطباع پذیرفتہ رہنمای طالبان گردید

قطعہ تاریخ ریختہ کلک جواہر سلک جناب مولوی محمد نظام الدین صاحب عشق کیرانوی

طبع شد دہ چہ فرخندہ کتاب — سر بسر رشد و ہدایت آفرین
بہر تاریخش مراقب گشت عشق — منکشف شد از جناب حق چنین
از سر جبروت آمد سال او — اِنَّهٗ لَا رَیْبَ فَخْرُ الطَّالِبِیْن

۱۳ ۱۵ ۸ ۱۲

اردو ہندی محاورے اور مثالین مروجہ ہند درج ہین

نافع المسلمین ترجمہ اردو انیس الواعظین مجتبائی جس مین پند و نصائح و قصص انبیا و اولیا و تفسیر آیات قرآنی و احادیث رسول ربانی کے متعلق چالیس مجلسین ہین ہر ایک مجلس پند و نصائح کا مخزن ہے جو نکات عجیبہ و غریبہ سے پُر ہے۔ واعظون کی جان ہے۔ ترجمہ کی پاکیزگی زبان کی لطافت کاغذ کی عمدگی چھاپہ کی صفائی قابل قدر ہے

سر الجمیل ترجمہ اردو سر الجلیل مجتبائی۔ دربیان خواص و منافع و فوائد آیہ حسبنا اللہ و نعم الوکیل مولفہ امام ہمام شاہ ابو الحسن شاذلی رح۔ مع معمولات صمدیہ جس مین عمدہ عمدہ وظائف اور عمل اور تعویذ مندرج ہین۔

خیر متین ترجمہ اردو حصن حصین اس مین وہ اعمال و وظائف ہین جنکو خاص رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم نے کیا ہے اور ہر امت محمدیہ کے لیے اُنکے کرنیکی اجازت ہے

مجربات ہندی موسوم بہ صناعات ویدک۔ مجتبائی اس مین تمام کشتہ جات ہندی اور رس وغیرہ کی تراکیب مع نقشہ کشید مندرج ہین۔

تصوف

انیس الارواح ملفوظات حضرت خواجہ عثمان ہارونی رح مرتبہ حضرت خواجہ معین الدین چشتی رح۔ مجتبائی

اسرار العارفین ترجمہ اردو دلیل العارفین۔ مجتبائی

آداب الطالبین معہ رسالہ رفیق الطلاب و الباب ثلاثہ وغیرہ۔ مجتبائی

اربعہ انہار در اذکار و اشغال وغیرہ از شاہ احمد سعید رح دہلوی۔ مجتبائی

اخبار الاخیار فی اسرار الابرار فارسی از حضرت مولانا شیخ عبد الحق رح محدث دہلوی اس کتاب نایاب مین جمہور اولیاء و عارفان باخدا کے صحیح صحیح تاریخی حال اور انکے خوارق و کرامات کا ذکر ہے۔ مجتبائی

انیس العاشقین فارسی دربیان معرفت و تصوف و وصول الی اللہ از مولانا حسام الدین صاحب رحمہ اللہ مانک پوری۔ مجتبائی

ارشاد الطالبین فارسی از قاضی ثناء اللہ پانی پتی رح در مسائل تصوف معہ ضمیمہ یک مکتوب حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری رح مشتمل بر عقائد ضروری و فوائد لازمی۔ مجتبائی

ارشاد رحمانی ملفوظات حضرت قطب دوران حضرت فضل الرحمن گنج مراد آبادی رہروان راہ سلوک نقشبندیہ کے لیے یہ رسالہ نہایت مفید ہے

ارشاد محمدی از مولانا شیخ محمد رح

ارشاد مرشد از حاجی امداد اللہ صاحب اردو۔ مجتبائی

تحفۃ الصوفیہ لوائح حضرت شیخ عبد القادر جیلانی رح بزبان عربی معہ ترجمہ اردو زیر متن و ترجمہ آداب الشیخ از شیخ شہاب الدین سہروردی رح پندنامہ شیخ فرید الدین عطار زیر قلم

تحفۃ العشاق از حاجی امداد اللہ صاحب۔ منظوم

تصفیۃ القلوب ترجمہ ضیاء القلوب ایک کالم مین ضیاء القلوب بزبان فارسی اور دوسرے کالم مین اسکا بامحاورہ ترجمہ اُردو درج ہے۔ مجتبائی

حسنات العارفین فارسی معروف بہ شطحیات دارا شکوہ قادری۔ مجتبائی۔ اس کتاب مین بہت سے اولیا اور عارفون کے شطحیات درج ہین۔

دلیل العارفین ملفوظات حضرت خواجہ معین الدین چشتی رح مجتبائی۔ جمع کردہ حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رح

در مکنون ترجمہ انوار العیون مؤلفہ حضرت شیخ عبد القدوس صاحب گنگوہی رح در حالات و ملفوظات شاہ عبد الحق صاحب ردولوی معہ تتمہ احوال مصنف رح مطبوعہ مجتبائی

رفیق الارواح ترجمہ اردو انیس الارواح۔ مجتبائی

رموز العارفین۔ مجتبائی